

T.C.
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI

**SOSYAL BİLİMLERDE “TEK PARÇA OLARAK BEDENLEŞEN
ÖZNE” ANLAYIŞININ ÇÖZÜLMESİ TARTIŞMALARI VE YENİ
BİYOİKTİDAR OLANAKLARI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

SEÇKİN PEKAR

Tez Danışmanı
PROF. DR. ŞEREF ULUOCAK

ÇANAKKALE – 2022

T.C.

ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI

**SOSYAL BİLİMLERDE “TEK PARÇA OLARAK BEDENLEŞEN
ÖZNE” ANLAYIŞININ ÇÖZÜLMESİ TARTIŞMALARI VE YENİ
BİYOİKTİDAR OLANAKLARI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

SEÇKİN PEKAR

Tez Danışmanı
PROF. DR. ŞEREF ULUOCAK

ÇANAKKALE – 2022

T.C.

ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Seçkin PEKAR tarafından Prof. Dr. Şeref ULUOCAK yönetiminde hazırlanan ve ..../20.. tarihinde aşağıdaki jüri karşısında sunulan “**Sosyal Bilimlerde “Tek Parça Olarak Bedenleşen Özne” Anlayışının Çözülmesi Tartışmaları Ve Yeni Biyoiktidar Olanakları**” başlıklı çalışma, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü **Sosyoloji Anabilim Dalı**’nda **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak oy birliği/oy çokluğu ile kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri

İmza

Prof. Dr. Şeref ULUOCAK
(Danışman)

.....

Prof. Dr. Cumhur ASLAN

.....

Prof. Dr. Serkan GÜZEL

.....

Tez No : .....

Tez Savunma Tarihi : ..../20..

.....

İSİM SOYİSMİ

Enstitü Müdürü

..../20..

ETİK BEYAN

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Kuralları'na uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi taahhüt ve beyan ederim.

Seçkin PEKAR

01/12/2022

TEŞEKKÜR

Bu tezin gerçekleştirilmesinde, çalışma süresince sonsuz hoşgörüsüyle ve engin bilgisiyle yardımlarını benden hiçbir zaman esirgemeyen danışman hocam Sn. Prof. Dr. Şeref ULUOCAK'a, çalışmanın değerlendirme sürecine olan değerli katkıları ve yol göstericilikleri nedeniyle Sn. Prof. Dr. Serkan GÜZEL'e ve Sn. Prof. Dr. Cumhur ASLAN'a teşekkür etmeyi bir borç bilmekteyim.

Çalışmam boyunca, tüm zorlukları benimle birlikte ve hatta belki de benden daha çok göğüsleyerek bu çalışmanın tamamlanmasını sağlayan eşim Çiğdem PEKAR'a, uzaktaki anneme, çok daha uzaktaki babama ve son olarak belki de var oluştaki yeri küçük olsa da benim için anlamı kocaman olan minik kızım İmge'ye sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Seçkin PEKAR
Çanakkale, Aralık 2022

ÖZET

SOSYAL BİLİMLERDE “TEK PARÇA OLARAK BEDENLEŞEN ÖZNE” ANLAYIŞININ ÇÖZÜLMESİ TARTIŞMALARI VE YENİ BİYOİKTİDAR OLANAKLARI

Seçkin PEKAR

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Sosyoloji Anabilim Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Prof. Dr. Şeref ULUOCAK

Aralık 2022, 154 syf

Bu çalışma, öncelikle güncel sosyal bilimler tartışmalar içerisinde tek parça beden düşüncesinin parçalanmasının izini sürmektedir. Geçtiğimiz yüzyılın ortalarından itibaren biyoloji ve kimya alanında yaşanan teknolojik gelişmeler neticesinde ortaya çıkan değişim, beraberinde beden sosyolojisi tartışmaları içerisinde yeni bir başlık açmış ve bedeni “tek parça bir yapı” görünüşünden çıkarıp beden parçalarının ayrı ayrı canlılığına dikkati çeken bir noktaya taşımıştır. Bu bağlamda, değişen ve gelişen teknoloji beden için canlılığın başladığı anı çok daha önceye götürmüş ve “in vitro” teknolojilerle birlikte onu bedenin dışına almıştır. Böylece, hayatın başlangıcı ve bitişi, beden için netliğini yitirmiş ve yeniden yorumlamaya muhtaç bir noktaya taşınmış, “in vitro” teknolojilerin yaygınlaşması ile birlikte toplumsal düzlemde daha önce görülmeyen özneler, kurumlar ve sosyal örüntüler belirginleşmeye başlamıştır. Böylelikle, in vitro teknolojilerin gündelik hayat içerisinde görünür hale geldiği örüntüler, içinde yaşanan devletler nezdinde kendi iç hukuklarına göre değerlendirme gereksinimleri doğmuş ve nihayetinde karşılaşılan sorunlar, uluslararası yargı kararlarına kadar taşınmıştır.

Hazırlanan bu tez, bir yandan günümüzde “in vitro” olarak üretilen insan embriyosuna bakışın uluslararası yargı metinlerine ne şekilde yansıdığını araştırmakta ve diğer yandan bu teknoloji neticesinde ortaya çıkan öznelliklere dikkat çekmektedir.

Anahtar Kelimeler: İnsan Embriyosu, In Vitro, Biyoiktidar, Foucault, Rose, Agamben

ABSTRACT

DISCUSSIONS ON THE “SUBJECT ESTABLISHED AS A SINGLE PIECE” IN THE SOCIAL SCIENCES AND NEW BIOPOWER OPPORTUNITIES

Seçkin PEKAR

Çanakkale Onsekiz Mart University

School of Graduate Studies

Master of Science Thesis in Sociology

Advisor: Prof. Dr. Şeref ULUOCAK

December 2022, 154 syf

This study primarily traces the disintegration of the one-piece body idea in current social science debates. The change that emerged as a result of the technological developments in the field of biology and chemistry since the middle of the last century opened a new topic in the body sociology discussions and brought the body out of the "one-piece structure" appearance and brought attention to the vitality of the body parts separately. Changing and developing technology, in this context, has taken the moment when vitality began for the body much earlier and has taken it out of the body together with "in vitro" technologies. Thus, the beginning and end of life lost its clarity for the body and moved to a point in need of reinterpretation, and with the spread of "in vitro" technologies, subjects, institutions and social patterns that were not seen before on the social plane began to become clear. The patterns in which it has become a reality have arisen in the eyes of the states in which they live, according to their own domestic laws, and eventually the problems encountered have been carried to international judicial decisions.

This thesis investigates how the view of the human embryo produced “in vitro” today is reflected in international judicial texts, on the other hand, draws attention to the subjectivities that emerge as a result of this technology.

Keywords: Human Embryo, In Vitro, Biopower, Foucault, Rose, Agamben

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No
JÜRİ ONAY SAYFASI.....	i
ETİK BEYAN.....	ii
TEŞEKKÜR.....	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
İÇİNDEKİLER	v
KISALTMALAR.....	viii
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	ix
BİRİNCİ BÖLÜM	
GİRİŞ	
	1
İKİNCİ BÖLÜM	
YÜKSELEN BEDENİN ŞAFAĞINDA BİYOİKTİDAR	
	8
2.1. Düşüncede Beden.....	9
2.2. Sosyolojide ve Antropolojide Beden	19
2.3. Foucault ve Agamben	38
2.3.1. Foucault.....	38
2.3.2. Agamben.....	45
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
PARÇALANAN BEDENİN İŞİĞİNDA MOLEKÜLER BİYOİKTİDAR	
	50
3.1. Biyoiktidardan Moleküler Biyoiktidara.....	50
3.1.1. Toplumsal Beden ve Tıbbileşme	50
3.1.2. Biyokapital ve Bir Parça Canlılık	57
3.2. Teknolojik Gelişmeler	66
3.2.1. Üremeye Yardımcı Tedavi Yöntemleri (ÜYTE).....	66
3.2.1.1. İntrauterin İnseminasyon (IUI).....	66
3.2.1.2. İntrasitoplazmik Sperm Enjeksiyonu (ICSI).....	66

3.2.1.3. Tüp Bebek Yöntemi (IVF).....	66
3.2.2. Kök Hücre Çalışmaları.....	67
3.2.3. CRISPR-Cas9.....	68
3.2.4. Preimplantasyon Genetik Tanı (PGT).....	70

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

HAYATIN MOLEKÜLER BİLGİSİNİN KAVŞAĞINDA “İN VİTRO” ÜRETİLEN İNSAN EMBRİYOSU

4.1. Mahkeme Kararları.....	71
4.1.1 Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları (AİHM).....	71
4.1.1.1. Vo / Fransa	71
4.1.1.2. Evans / Birleşik Krallık.....	71
4.1.1.3. Dickson / Birleşik Krallık.....	79
4.1.1.4. S.H. ve Diğerleri / Avusturya.....	83
4.1.1.5. Costa ve Pavan / İtalya.....	90
4.1.1.6. Knecht / Romanya.....	90
4.1.1.7. Mennesson / Fransa ve Labassee / Fransa).....	91
4.1.1.8. D. ve Diğerleri / Belçika.....	91
4.1.1.9. Faulon / Fransa ve Bouvet / Fransa.....	92
4.1.1.10.Parrillo / İtalya.....	92
4.1.1.11. Paradiso ve Campanelli / İtalya.....	93
4.1.1.12.Laborie ve Diğerleri / Fransa.....	100
4.1.1.13.Nedescu / Romanya.....	101
4.1.1.14.Valdís Fjölnisdóttir ve Diğerleri / Iceland.....	101
4.1.1.15.Jurčić / Hırvatistan.....	106
4.1.1.16.Lia / Malta.....	107
4.1.1.17.A.M. / Norveç.....	111
4.1.2. Avrupa Birliği Adalet Divanı (ABAD).....	116
4.1.2.1. Brustle Kararı.....	116
4.1.2.1. Bulgular.....	118

4.1.2.1. Değerlendirme.....	124
-----------------------------	-----

BEŞİNCİ BÖLÜM

SONUÇ ve ÖNERİLER	134
-------------------	-----

KAYNAKÇA	143
----------------	-----

ŞEKİLLER.....	155
---------------	-----

ÖZGEÇMİŐ	162
----------------	-----

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
ABAD	Avrupa Birliği Adalet Divanı
AİHM	Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AİHS	Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
CRISPR	Clustered Regularly Interspaced Short Palindromic Repeats
DSÖ	Dünya Sağlık Örgütü
IVF	In Vitro Fertilization
UNESCO	United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization
ÜYTE	Üremeye Yardımcı Tedavi

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1: 96 Ülkede İnsan Germ Hattı Genomunun Düzenlenmesine İlişkin Politikalar (Üreme Dışı-Ülkesel Dağılım)	155
Şekil 2: 96 Ülkede İnsan Germ Hattı Genomunun Düzenlenmesine İlişkin Politikalar (Üreme Dışı-Genel Dağılım).....	156
Şekil 3: 96 Ülkede İnsan Germ Hattı Genomunun Düzenlenmesine İlişkin Politikalar (Üreme İçin-Ülkesel Dağılım).....	157
Şekil 4: 96 Ülkede İnsan Germ Hattı Genomunun Düzenlenmesine İlişkin Politikalar (Üreme İçin-Genel Dağılım)	158
Şekil 5 Frank'e Göre Aksiyon Halindeki Bedenin Kullanım Tipolojileri.....	159
Şekil 6: Ecoli Bakterilerine Kodlanan ve Geri Çağırılan Fotoğraf Kareleri.....	160
Şekil 7:Ülkelerce Paylaşılan Sars-COV-2 Genom Sekansları (İlk 20 Ülke).....	161

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

Canlılık Nedir?
Kime canlı denir?
Yaşamın kaynağı nedir?

İnsanoğlu, düşündüğünü fark ettiği/varsayığı ilk andan itibaren düşünceyi övünçle ve gururla karşılayıp var oluşunun odağına yerleştirmiş ve düşünceyi, bir yanda içinde bulunduğu maddesel duruma dair çeşitli etkileşimler ve farkındalıklar geliştirme amacıyla bedenini bir araç olarak kullandığını ve diğer yanda, düşünce sayesinde varlığını maddesel olandan farklılaştırarak “daha yüksek ve kendine has özerk bir alanda etiketlediğini” kabul etmiştir. Bahsedilen dönemlerde beden, çeşitli sanat dallarında estetiğin ve güzelliğin taşıyıcısı olarak önemsendiği görülürken yine aynı zamanda beden teninde dönemin toplumsalını yansıtan çeşitli şekillerde (damga-dövme sürme vs.) görselliklerin kazındığı bir yön de bulunmaktadır.

Yine de beden, günümüze kadar gelen uzun yolculuğu içerisinde düşünceyi ve varlığın özünü taşıyan önemsiz bir kılıf olarak nitelendirildiği, ruhun kirlenmiş, pis bir elbisesi olarak görüldüğu veya ruh beden düalizmi içerisinde bir makine formunda ayrı bir töz olarak doğa kurallarına tabi pasif bir nesne olarak bilinçli şekilde değerlendirme dışına alındığı dönemlerden de geçmiş ve sosyale yönelik çalışmalarda bir analiz nesnesi olarak dışarıda bırakılmıştır. Bununla birlikte, günümüzde bedenin sosyal alandaki öneminin anlaşılması ve bedeni odağına alan çalışmaların artması ile birlikte yapılan geçmiş çalışmalara yönelik değerlendirmelerde, bedenin ikili bir formda aslında toplumsal hayata yönelik analizlerin içerisinde bulunduğu varsayılsa da bedeni disiplin altına alınacak bir unsur olarak gören ve nüfusları hassas şekilde hesaplayan bilgi iktidar teknolojilerini araştıran Foucault’un beden çalışmalarındaki yeri çok önemlidir.

Gerisinde, günümüzün beden çalışmaları için çok önemli bir veri seti bırakan Foucault, iktidarların gözünde bedenlerin ne kadar önemli bir konumda olduğunu vurguladığı eserlerinde bedensel politikalar üzerinden işleyen bilgi iktidar tertibatlarını ve bu tertibatlar eliyle kurgulanan aktif, mutlu, uysal ve karar alıcı öznenin tarihsel süreksizlikleri göstermiştir. Klasik

çağ adını verdiği dönemde, bireyleri disipline ederek uysallaştıran tekniklerin ölümü kamusal alandan sildiğini ve yaşatmayı görünür hale getirdiğini söyleyen Foucault, 18. Yüzyıldan itibaren nüfusun idaresine geçilerek “tür olarak beden” üzerine kurulan iktidarın incelikli hesaplamalarına/düzenlemelerine/düzenlemelerine konu olan yaşamsal tabanlı biyopolitiğin varlığından söz etmektedir.

Bu yeni politikayla eş zamanlı olarak genişleyerek ve gündelik hayatın her noktasında kendi sınırlarını aşan bir söylem olarak yerleşen tıbbın biyolojik bir tür olarak insanı etkisi altına almasını, hastalıklar (cüzzam-veba vs.) karşısında ülkelerin farklı uygulamalarını ve bu uygulamalardaki “kullanışlılık” uyarınca birbirine eklenerek yayılımını gözlemleyen Foucault için nüfusa dayalı iktidarların devamının sağlanmasında tıp aracılığıyla elde edilen doğum, yaşam süreleri, ölüm, morbidite oranları, halkın demografik olarak hastalık özellikleri, hijyen ve karantina uygulamaları, şehirleşme biçimleri, temiz şehir suyu ile kanalizasyon uygulamaları, sigortacılık faaliyetleri vs. gibi bilgilerin istatistiki birikimi, toplumsal beden üzerinden çalışan çok yönlü, çok boyutlu hesaplamalara/düzenlemelere/gözetlemelere/denetlemelere imkan vermektedir.

20. yüzyılın ilk yarısında tıbbın sosyal kontrol aracı olarak toplumsal yaşamın üzerinde yayılımının hızlandığı ve bu bağlamda sağlık söylemi üzerinden pek çok tıbbi ürünün, hizmetin ya da tedavilerin metalaştırılarak bir tüketim ve piyasa mantığı içerisinde dolaşıma girdiği görülmüştür. Bu etki halen devam etmekle birlikte yüzyılın ikinci yarısında meydana gelen teknolojik ilerlemelerin çarpıcı etkisiyle önemli değişimler meydana gelmiştir. DNA'nın yapısının çözümlenmesi, organ nakillerinin yaygınlaşması ve ucuzlaması, transistörlerin icat edilmesi, çeşitli şekillerde biyolojik parçaların uzun süre saklanması sağlayan teknolojiler vb. gibi pek çok devrimci yenilikle birlikte bedene dair bilgilerin birikiminde gözle görülür bir farklılaşmaya gidilmiştir. DNA'nın yapısının çözümlenmesi ile hayatın moleküler açıdan bilgisine dair fikirler yeni kapitalist oluşumlara yol açmış, bilgisayarların devreye alınmasıyla insanın moleküler bilgisinin kaydedilmesi/saklanması/paylaşılması mümkün olabilmektedir. Bozok'a göre organ nakilleri ile ölüm kavramı değişmiş ve o zamana kadar “kalp ölümü” ile eşleştirilen ölüm kavramı, beden bütünlüğü altında bulunan organların başka bedenlerde taşınabilmesiyle birlikte “beyin ölümü” kavramıyla eşleştirebilir hale gelmiş ve buna bağlı olarak “soğuk kadavra” kavramından da “sıcak kadavra” kavramına doğru da bir geçiş yaşanmıştır (Bozok, 2017, s. 178-179).

Bu dönemde biyoteknolojik araştırmalarda ve eğitim faaliyetlerinde kullanılmak üzere yoğun derecede kadavraya ihtiyaç duyulmuş ve bu ticaret kozmetik sanayide de kadavranın kullanılması ile yaygınlaşmaya başlamıştır. Biyobankaların kurulması ile bedenlerin ve bütünlüşik bedenden bağımsız olarak bedensel parçaların saklanabilmesi ve ihtiyaç halinde geri kullanılabilmesi mümkün olmuştur.

Günümüze kadar gelişiminin hızlandırarak sürdüren biyoteknolojinin beden üzerindeki çalışmalarının son durumuna bakıldığında artık, kişiye özel ilaçlar, diyetler ve takviyeler, malzeme biliminin yardımıyla geliştirilen i ve dış bedensel destek aparatları, 3D organ yazıcıları, nanoteknolojik robotlar, klonlamalar, etkisi arttırılmış ya da azaltılmış virüsler, çipler vs. gibi önceden bilimkurgu olarak değerlendirilebilecek bir noktanın çoktan gerilerde kaldığını ve gündelik hayatın içinde bu yeni tekniklerin söylemsel izlerinin görünür hale gelmeye başladığını söyleyebilmek mümkündür. Örneğin Keleş, alzheimer vb. hastalıkların giderilmesi veya etkilerin azaltılmasına amacıyla yapılan laboratuvar çalışmaların bir deniz salyangozu (*aplysia californica*) türünden diğerine RNA nakli aracılığıyla hafızanın da aktarımında başarı sağlanması ilerde “bilinç aktarımı” gibi bir alanın da olasılık içerisine alınabileceğini söylemektedir (Keleş, 2018, s. 106-108).

1950’lerde rahim ağzı kanseri nedeniyle hayatını kaybeden Henrietta Lack’in bedeninden izole edilen HeLa hücrelerinin sonsuz bölünebilme yeteneği nedeniyle (sonsuz hayat) halen günümüzde tedavide kullanılması örneğinden yola çıkarak yeni teknolojiler sayesinde bedenin ölümünün beden parçasının ölümünü şart koşmadığı düşünceyi ortaya çıkmıştır. 1980’lerde lösemiye yakalanan John Moore’nun tedavisi sırasında doktorunun, Moore’un dalağında kanser önleyici bir madde geliştirebilmek için kullanılacak sıra dışı bir kan proteini fark ederek bunu izole etmesi ve bir ilaç şirketiyle birlikte patent alarak ilaç üretimine geçmesi üzerine Moore’un açtığı ve California Yüksek Mahkemesi’nce reddedilen dava ile birey bedenlerine ait canlılık parçalarının mülkiyeti ilk kez sorgulanır hale gelmiştir. 2000’lerin başında Liverpool’daki Alder Hey ocuk Hastanesinde ortaya çıkan skandalda hastane bünyesinde düşüklerden ya da kürtajlardan elde edilen yüzlerce ölü ceninin ebeveynlerden habersiz olarak saklandığı ve ticarete konu olduğunun ortaya çıkması ile beden parçalarının küresel bazda değiş tokuşunun ne boyutlara erişebileceği görülmüştür.

Bu bağlamda bakıldığında günümüzde, tek parça olarak bedenleşmiş özne mecburiyetinin ortadan kalktığı, teknolojilerin bedeninin içerisinde “bir parça” canlılığı olarak başka bedenlerde yaşatmaya devam ettiği ve böylelikle, başka bedenleri de yaşatmayı sürdürdüğü vurgusu, ölüm ile yaşam arasındaki durumu artık birey bedeninin bütünlüğü üzerinden okumanın mümkün olmadığı görülmektedir. Ayrıca, günümüzde gelişen tarama teknolojileri ile bireyler, moleküler düzeyde bir denetleme/gözetleme/hesaplama faaliyeti neticesinde henüz teşhis almadığı bir hastalığın potansiyel taşıyıcıları olarak çeşitli risk grupları içerisinde değerlendirilmeye başlamışlardır. Böylece, moleküler düzeyde bir yönetimsellik üzerinden çalışan bir tertibatla riskin tanımı değişerek toplumsal hayat içerisinde yeni farkındalıklar gelişmeye başlamıştır.

Aynı şekilde “in vitro” olarak üretilen embriyolar sayesinde doğum kavramı da değişime uğramıştır. Bireyler için nüfus cüzdanlarında anne bedeninden çıktıkları saat olarak kabul edilen doğum, bedenler için canlılığın başladığı anı ifade etmemektedir. Değişen ve gelişen teknoloji, beden için canlılığın başladığı anın çok daha önceye gittiğini göstermiş ve “in vitro” teknolojilerle birlikte canlılığı bedeninin dışına alınamadığı gösterilmiştir. Böylece, hayatın başlangıcı ve bitişi, beden için netliğini yitirerek yeniden yorumlamaya muhtaç bir noktaya taşınmış ve ayrıca, in vitro teknolojilerin yaygınlaşması ile birlikte toplumsal düzlemde daha önce görülmeyen özneler, kurumlar ve sosyal örüntüler belirginleşmeye başlamıştır.

Ülkelerin çok çeşitli sosyokültürel nedenlerle farklı yaklaşımlar içerisinde girdiği ve bazen de karşısında çaresiz kaldığı “donörlük”, “taşıyıcı annelik” ve ÜYTE kapsamına alınan bireylerin “hasta” olarak isimlendirilmesi, gibi özneleşmeler bu teknoloji ile ortaya çıkmıştır. Üreme hücresi bağışlayan kişilerin kimliklerinin gizli kalabilmesi ya da çeşitli nedenlerle taşıyıcı anneliğe izin verilmeyen ülkelerin vatandaşlarının “uluslararası taşıyıcı anne” arayışları ve bu sayede doğan bebeklerin vatandaşlığa kabulleri konusunda uluslararası mahkemelerde emsal davalar bulunmaktadır. Yine bu teknolojiler neticesinde ortaya çıkan sperm / yumurta / embriyo bankaları ile IVF (In Vitro Fertilisation) merkezleri gibi kurumlarda ve buralarda uygulanan tedavi yöntemlerin ülkelere göre değişkenliğinde toplumsal olarak cinsiyete, aileye, dezavantajlı gruplara ve bedene bakışa dair izler bulunmaktadır.

İn vitro teknolojiler sayesinde beden dışına çıkarılabilen insan üreme hücrelerinin biyokapitalizm çağında kendi başına maddi olarak çok önemli bir potansiyeli bulunmaktadır.

ÜYTE kapsamında kurulan tüp bebek merkezleri ya da üreme hücrelerinin saklandığı bankaların ücretleri küresel bazda önemli kazançlar sağlamaktadır. Ayrıca, yine IVF neticesinde ortaya çıkan / kullanılmayan / istenmeyen embriyoların kök hücre araştırmalarında kullanılabilmesi, bu alanda faaliyet gösteren bilim adamların, ilaç şirketlerinin, AR-GE firmalarının vb. kurum kuruluşların bu konuyu doğrudan odağına almasına neden olmaktadır. Bu araştırmalar neticesinde ortaya çıkan buluşların ve patentlerin yine önemli ekonomik getirileri bulunmaktadır.

Benzer şekilde, Gibson Ailesi (embriyo sahiplenme), Nash Ailesi (fanconi anemisi hastası çocuklarını kurtarmak için verici olması amacıyla IVF yöntemiyle bir kardeş dünya getirilmesi ve bebekten alınan uyumlu kemik iliğinden üretilen kök hücreleri naklederek hastalığın tedavi olması) örneklerinde olduğu üzere ikinci embriyoyu ilk kardeşin sahiplenildiği setten seçerek ileride oluşabilecek sağlık sorunlarındaki nakil uyumluluğu konularına baştan çözümler getirebilme imkanlarının arka planında, CRISPR-Cas9 yöntemiyle Lulu ve Nana isimli çift yumurta ikizlerinin DNA yapısına embriyo aşamasında müdahale eden ve genetiğin değiştirilen bu embriyoları IVF ile anne karnına yerleştirerek dünyaya gelmesini sağlayarak bebeklere, hastalığa karşı bağışıklık kazandırdığını iddia eden bilim insanı He Jiankui' nin çalışmalarının yarattığı rahatsızlıklarda ya da DIY (Do It Yourself) tarzı oluşumların çatısı altında merkeziyetsiz ve eşzamanlı çalışarak açık kaynak şeklinde bu çalışmalara ait bilgileri paylaşımına sunan araştırmacıların, garajlarında ya da herhangi bir yerde sürdürdükleri faaliyetlerin meydana getirdiği öngörülebilirlik ve güvenilirlik endişelerinde vb. in vitro", önemli bir konumda bulunarak transhümanizmden biyoetiğe, yeni sermaye biriktirme biçimlerinden biyogüvenliğe kadar pek tartışmada çok önemli bir yer tutmaktadır.

Özellikle He Jiankui'nin yol açtığı problemle yeniden alevlenen tartışmalarda CRISPR-Cas9 uygulamalarıyla insanın germ hattına müdahale edilmesi potansiyeli (Aslan & Aslan, 2021, s. 45), gelecek kuşakların yola "genetiği insan eliyle değiştirilmiş bir genom" ile devam edebileceği endişesinin, yapılan bu müdahalenin ne gibi sonuçlarının olduğuna dair dayanılmaz bir merak duygusunun karşı karşıya gelerek çatışabileceğini göstermekte ve böylece "insanlığın sonu" düşüncelerinin "transhümanist bir gelişmelerle" ya da daha geniş bir ölçekte "posthumanist beklentilerle" eşzamanlı oluşabildiği izlenebilmektedir. Ancak, (Şekil 1-2-3-4)'de devletlerin somatik gen tedavisi ve germ hattı müdahalelerine verdiği izinlere bakıldığında, günümüzde somatik gen tedavisi bağılığı altındaki uygulamaların etik açısından

bir sorun teşkil etmediği görülürken germ hattını etkileyebilecek genom müdahalelerinin hemen hemen tamamen reddedildiği anlaşılmaktadır.

Ayrıca, “in vitro” üretilen embriyoların anne karnına yerleştiği andan itibaren anne bedeninin bir parçası olduğu kabul edilmekte ve bu durumda anne bedeni koruyuculuğunda bir dokunulmazlık ve yaşam hakkı kazandığı varsayılmaktadır. Ancak, belki de biyopolitikanın çift yüzlü yapısı uyarınca, hukuki olarak embriyoların üretildiği an ile anne karnına yerleştirildiği an arasındaki zaman dilimindeki konumu henüz tam olarak netleşmediğinden bu durum bir hukuk boşluğu doğurmaktadır ve tam olarak bu noktada, embriyo için “yaşam hakkı” ve “yaşam dışına itilme hali” ya da “bir dondurucuda akıbetini bekleme durumu” bir “belirsizlik mıntıkası”na dönüşmektedir (Case of Evans / The United Kingdom, 2007). İşte bu nokta, Agamben’in tarif ettiği “istisna hali” durumuna bir örnek teşkil etmekte ve embriyonun geleceğini belirsiz bir konuma itilmektedir. Farklı bir şekilde ifade edilecek olursa, insanlık onuruna sahip bir genetik potansiyeli kabul edilmekte ve bu nedenle herhangi bir araştırmada kullanılamamaktadır ama diğer yandan da yaşam hakkını henüz kazanmadığı ve rızaya tabi olduğu varsayılmaktadır (Case of Parrillo / Italy, 2015). Onun üretimindeki rıza ortadan kalktığında, herhangi bir genetik kusuru tespit edildiğinde, şekil olarak ondan daha iyi bir embriyonun tespiti halinde hatta bazen cinsiyet tercihi nedeniyle yaşamı sonlandırılabilir. Bu bağlamda, kurban edilemeyen ancak kolaylıkla öldürülebilen bir yaşam potansiyeli şeklinde bir araştırma nesnesi olarak embriyo ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla insan embriyoları, insana ait haklara ulaştıkça derin dondurucuda geçen hayatları Agambenci bir “kamp formasyonuna” dönmektedir.

Bu itibarla, ex-vivo durumdaki insan embriyosunun neliğinin, yeni teknolojilere erişimde dezavantajlı grupların görünürlüklerinin, yeni teknolojilerle ortaya çıkan yeni öznelerin, distopik bir öjenik seçim endişesinin, yeni risklerin yönetiminin, germ hattına müdahale kaygılarının, rejeneratif tıp ve epigenetiğin imkanlarına “bir gözü korkudan kapalı diğeri merakla açık” şekilde bakışın, yeni patentler ve tedavi yöntemlerinin karlılıklarının, transhümanist beklentilerle ekolojik posthümanist bir gelecek çağrısının geniş kavşağının merkezinde bulunan “in vitro olarak üretilen insan embiyosunun” meydana getirdiği örüntülerle bu yeni örüntüleri yeni bir düzlemde hesaplarına dahil eden/düzenleyen/önlemeye çalışan/görmezden gelen bir iktidarın ve yeni bir epistemolojinin izlerinin araştırılmasına dair

yapmakta olduğum çalışmada, ilgili literatür taranacak olup uluslararası mahkeme kararları, çalışmanın başvurulacak asli kaynakları olarak kullanılacaktır.

Avrupa Konseyi, Avrupa Birliği ve Birleşmiş Milletlere ait uluslararası mahkemeler, başvuru kabul ederken ilgili ülkeye ait iç hukukun tüketilmesini ön koşul olarak kabul etmesi nedeniyle baktığı davalarda, ilgili ülkenin iç hukukuna dair bütün doneler bulunmaktadır. Tarafların savunmalarında ülkeye ait ülke hukuku panoramik olarak sunulmaktadır.

Uluslararası mahkemelerin kaynak olarak seçilmesinin ikinci avantajı bu mahkemelerin verdiği kararlarda genellikle (Birleşmiş Milletler Uluslararası Adalet Divanı hariç) oy çokluğuyla karar alıyor olmalarıdır. Bu noktada, alınan kararlara karşı karar yazan hakimlerin ifadeleri, tartışılan konulardaki tereddütlerin en son noktada dahi bulunduğu görülmesi açısından değerlidir.

Son olarak ülkelerin hukuklarına yapılan panoramik bakış, insan hakları evrensel bildirgesi ve diğer metinlerde herkesin kabul ettiği değerlerin ülkelerin iç hukukunda ne gibi farklılıklar gösterebildiğini ortaya sermektedir.

Ayrıca yıllar içerisinde alınan emsal kararlar, bir sonraki benzer davanın karar aşamasına doğrudan etki ettiği için alana dair ağ yapısı oluşmakta ve genel bir hükme doğru ilerlemektedir. Yani burada karar vericilerin bu kararları alırken gittikleri düşünce yolları ve bu yolların eksikleri / gelişim ihtiyaçları ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla böylesine önemli bir teknolojinin arkasından gelen tartışmaların evrimine ve biyokapitalist çağda yeni bir biyopolitakanın doğuşuna şahitlik ediyor olma hali, daha sonraki çalışmaların konusu olarak gün yüzüne çıkabilmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

YÜKSELEN BEDENİN ŞAFAĞINDA BİYOİKTİDAR

Beden çalışmaları, içinde yaşadığımız dönemde oldukça geniş hacimde ve çok çeşitli düzlemde yoğun bir şekilde sürdürülmekte olsa da bedenin sosyal bilimler için dikkat çekici bir özneye dönüşmesinin tarihini zamansal olarak günümüzden yüzyıllarca gerilere götürebilmek pek de mümkün görünmemektedir. Yine de Potts, sosyal bilimlerde bedene ve bedenleşme biçimlerine odaklanmadaki bu gecikmenin, kartezyen düalizmin ruh ve bedeni iki karşıt değer olarak ayırmasının etkisiyle sosyolojide, psikolojide ve felsefede bedenin marjinalleştirilmiş olarak bırakılmasına bağlasa da aslında bedenin “evrensel bir biyolojik varlık” olarak uzun süredir tıp ve doğa bilimlerinin inceleme konusu olduğunu vurgulamaktadır (Potts, 2006, s. 164)

Benzer şekilde Shilling, 19. yüzyılın sonlarında, John Roe'nin alt sınıf İrlandalı göçmenlerle ilişkilendirilerek damgalanan bir karakteristik olan 'pug burnu' düzeltmek için yapmış olduğu intranazal operasyonları, 20. yüzyılın ilk yıllarında, modern rinoplastinin öncülerinden olan Jacques Joseph'in Alman Yahudileri üzerinde, yüzlerinde "etnik olarak görünmez" olmalarına yardımcı olan müdahalelerini, İkinci Dünya Savaşı'nın ardından, daha Batılı görünmek isteyen Çinli, Koreli, Japon ve Asyalı Amerikalılar arasında 'çift göz kapağı ameliyatı' popülerlik kazanmasını ve Rio de Janeiro'da siyah işçi sınıflarının kölelikle ilişkili bir görüntü olarak algılanması nedeniyle sarkık göğüslerden kaçınma arzusunu ve meme küçültme operasyonları örnekleri üzerinden yola çıkarak plastik cerrahinin gelişiminin arka planında bulunan “farklı gruplar arasındaki eşitsizliklerin” varlığının beden ve beden meselelerine bağlı olarak okumalarının yapılabileceğini iddia etmektedir (Shilling, 2016, s. 17)

Doğa ve kültür tartışmalarında “genellikle” doğaya ait olarak görülen ve doğa kurallarına göre çalışan biyolojik bir nesne olarak “kabul edilen” bedene dair örnekleri çoğaltarak, insanların birlikte yaşamaları, birlikte değişimleri, gruplardan gruplara ya da toplumlardan toplumlara yaşantı farklılıkları, birbirleriyle girdikleri eşzamanlı yada artzamanlı etkileşimleri neticesinde dönüşümleri bağlamında; kadınlık erkeklik temsilleri, güzellik tasvirleri, cinselliklerini yaşama, kabul ettirme ya da gizleme biçimleri, ölümlerin bedenlerinin saklanma ve/veya gömülme ritüelleri, giyim kuşam ve moda anlayışları gibi “somut”; iktidarın,

ideolojinin, cezalandırmanın, disiplinin, eğitimin, hastalığın ve salgınların, savaşların etkilerinin görüldüğü bir “arayüz” olarak “soyut”; ve yine politik, hukuksal, ekonomik, dini veya gündelik hayata ait yaşantı biçimlerinin tespitinin yapılabildiği “kurumsal” boyutlarda değerlendirebilme ve bedenin izlerini tüm tarih sahnesi boyunca gözleyebilme imkanı bulunmaktadır.

Konu ile ilgili olarak, sosyal bilimlerde bedene dair artan ilginin ve “beden düşüncesinin” günümüzdeki önemine yönelik imaların, bedenin sosyal ve kültürel olarak daha yeni fark edildiği anlamın gelmediğini vurgulayan Shilling, genel olarak, dövme, kazıma ve kozmetik cerrahi gibi vücut modifikasyon biçimlerinin yalnızca uzun bir geçmişe sahip olmadıklarını aynı zamanda geçmişte etnisite, sınıf ve toplumsal cinsiyete ilişkin bugün de ilgili ve tartışmalı olan sosyal meselelerde gündeme geldiğini iddia ederken, Antik Yunanistan'da filozofların beden ve zihin arasındaki ilişkiye dikkatlerini verdiklerini ve o dönemden kalma fiziksel mükemmelliğin sanatsal temsillerinin, çağdaş 'güzel vücut' kavramlarını etkilemeye devam ettiğini belirtmiştir (Shilling, 2016, s. 17)

Bu bağlamda, bugüne ya da geleceğe ait bir beden odaklı çalışmanın, bedene dair bir arka plan ihtiyacına gereksinim duyması halinde, bedenin düşüncedeki izlerinin geçmişten bugüne genel olarak araştırılması ve dolayısıyla bu faaliyetin ilk uğrak yerinin de ilkçağ dönemi Antik Yunan uygarlığı olması gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

2.1 Düşüncede Beden

İnsanın bilme isteği, sınır tanımaz bir merak duygusu içerisinde kendi var oluşuna, çevresine veya yaşamın geneline karşı yönelmiş ve ilk çağlardan itibaren günümüze kadar düşüncüyü şekillendiren en önemli bileşenlerden biri olarak varlığını ve güncelliğini korumuştur. Aslan, bu isteğin Aristoteles'in Metafizik isimli yapıtında “Bütün insanlar, doğal olarak bilmek isterler” şeklinde ifade edildiğini belirterek insanların duyularını kullanmaktan, görmekten, işitmekten vb. duydukları zevkin bunun en açık kanıtı olduğu şeklinde vurguladığını ifade etmiştir (Aslan A. , 2017, s. 25).

Kendini ve varoluş içerisindeki yerini bilmek arzusuyla başlayan bu süreçte insanın, çeşitliliklerin fazlalığı nedeniyle “dünyada bir kozmoz (düzen) arayışı” içerisinde girdiğini iddia eden Erdinç, insanın bu düzenin keşfiyle birlikte kendi yerine dair bir kavrayışın da ortaya çıkarabileceği beklentisiyle düşünce tarihinde “tek yanlı ve indirgemeci” tutumla “çoğunlukla

bir kavramı ön plana çıkararak” böylesi bir düzeni kurma çabasını vurgulamıştır (Erdinç, 2019, s. 24). Erdinç’e göre, varoluşa ilk neden (arkhe) arayışı çabalarının Sokrates öncesi dönemdeki örnekleri olarak Thales’in bu ilk nedeni “su” olarak ve Anaksimenes’in ise “hava” olarak göstermesi sayılabilmektedir (Erdinç, 2019, s. 25).

Sokrates öncesi dönemin “arkhe” anlayışında oluşan kültür içerisinde Yunanlıların bedeni yüceltiklerini, heykeltraşların, ressamaların ve çömlekçilerin taşa, boyaya ve kile “mükemmel formda” insan figürü vererek eserler meydana getirdiklerini, sekse karşı rahat tavırlarda olduklarını, bedenin çıplaklığını sergilemekten çekinmediklerini ve M.Ö. 776- M.S. 394 yılları arasında düzenlenen olimpiyat oyunlarında bedenin adete kutsal bir simge gibi görüldüğünü vurgulayan Synnott, buradan yola çıkarak Yunan kültüründe bedenin merkezi bir noktada olduğunu iddia etmektedir (Synnott, 2002, s. 8). Şişman, kültür için yapılan bu tespitin felsefi görüşler için genellemenin doğru olmayacağı ifade ederek, bu konuda bir fikir birliğinin olmadığını, örneğin, Hedonistlerin, bedensel zevki yüceltip bunu zihinsel zevkten daha üstün olarak değerlendirirken Epiküristlerin bedeni kötülemediler de zihinsel zevklerin bedensel zevklerden daha üstün gördüklerini vurgulamıştır (Şişman, 2006, s. 21).

Synnott, Orfizmin üçüncü bir akım olarak Yunan düşüncesi içerisinde belirmediğini ve bu öğretinin dikte ettiği ilahi doğanın çilecilik yoluyla yetiştirilmesi, et, şarap ve cinsel ilişkiden uzak durulması, bedenin ruhun mezarı olarak görülmesi gibi orfik yaşam doktrinlerin döneminde pek popüler olmasa da devamında Pisagor, Sokrates ve Platon gibi önde gelen filozofları ve dolayısıyla Yeni Platonculuğu ve Hıristiyanlığı etkilediğini iddia etmektedir (Synnott, 2002, s. 8-9).

Synnott’un izinden giden Şişman, Sokrates’in bedeni ruhun mükemmelleşmesini engelleyen bir mezar olarak gördüğünü ifade ederek, ölümle cezalandırılmasını bir kurtuluş olarak gördüğünü ve ruhunu yücelmesini için bir fırsat olarak gördüğü baldıran zehrini tereddütsüzce içtiğini vurgulamıştır (Şişman, 2006, s. 21).

Düşünce tarihinde, ruh beden ayrımında ruhtan yana konulan tavırda Platon’un ezici etkisinin izlerini belirten Timurtürkan, Platon’un idealizm düşüncesi içerisinde düşünceyi merkeze, varlığı da arka plana iterken ölümsüz olan ruhun idealar dünyasından gelerek bedenle birleştiğini ifade etmektedir (Timurtürkan, Felsefi Bedenden Sosyolojik Bedene, 2008, s. 3). Bu bağlamda beden, ruhun mekanlaşmasında sadece aracılık eden bir yan unsur olarak

görülmektedir. Yine de Platon'un bedeni negatif gören yada onu yadsıyan bir filozof olmadığını vurgulayan Synnott, Platon'un güzel bir vücudu mutlak güzelliğe ve Tanrı'ya giden yolda bir ilk adım olarak gördüğünü, fiziksel güzelliğin sevgisinden 'göksel merdivene' çıkan güzel ruhların sevgisine, güzel düşünce ve fikirlerin sevgisine ve son olarak Tanrı'nın sevgisine kadar değişen bir mükemmellik ölçeği olduğunu belirterek bu durumda, Platon'un bedeni, ruhu Tanrı'ya götürebilecek ya da Tanrı'dan uzaklaştırabilecek, güzel bir bedenin beden filozofa ilham verebilecek veya aynı filozofu engelleyebilecek, kirlitebilecek, rahatsız edebilecek, köleleştirebilecek ve zincirleyebilecek bir varlık olarak gördüğünü iddia etmektedir (Synnott, 2002, s. 8-9).

Synnott, Platon'un eski bir öğrencisi ve keskin bir doğa bilimci olan Aristoteles'in, Platon'dan gelen düalizmi reddettiğini ve ruhu “bir yaşam ilkesi” ya da “belirli bir canlı bedeninin biçimi” olarak tarif etmekte olduğunu vurgularken ruh ve bedenin biri olmadan diğerinin de olamayacağını ve ruhun ve bedenin birlikteliğini balmumu ve onun şeklini ayrı düşünmenin mümkün olmadığı söylemin materyalizminin önemli bir örneği olarak görüldüğünü ifade etmiş ve yine de Aristoteles'in, ruhun bedenden üstün olduğu ve bedene hükmettiği konusunda Platon'la hemfikir olduğunu belirtmiştir (Synnott, 2002, s. 9).

Antik Yunan'da beden, ruhun gölgesinde ve onun taşıyıcısı haliyle kimi durumda tamamen ruhun gelişimine engel ve kimi durumda onun gelişimine aracı bir kılıf durumunda bulunduğu bir görüntü içerisinde. Genel olarak bedene dair hemfikir olunan bir teorinin varlığından söz etmek mümkün olmasa da Platon etkisindeki bir düalizmin tarafı olarak “kendi halinde ve ruhun gölgesinde” özelliğinin Antik Yunan sonrasındaki dönemlerdeki tartışmalarda yer aldığını söylenebilmektedir. Ancak Timurtürkan, Orta çağla birlikte bedenin, her türlü günahın aracısı olarak gören, çileci ve dini bakışın altında, gereksinimlerin önemsiz sayıldığı bir noktaya taşındığını belirtirken bu anlamda o dönemin bakışındaki beden için maddi dünyaya ait ölümlü bir nesne özelliğini, Büyük Gregorius'a ait olan” ruhun iğrenç giysisi” ve Saint Louis Jonville ait “insan öldüğünde şu beden cüzzamından kurtulur” söylemi üzerinden simgeleştirerek vurgulamıştır (Timurtürkan, Felsefi Bedenden Sosyolojik Bedene, 2008, s. 3).

Timurtürkan'a göre, ruh ve beden ikilemi tartışmaları, Descartes ile birlikte daha belirgin ve önemli bir noktaya taşınırken Descartes'in yaklaşımında düşünce, varlığın kanıtı

olarak bedenden önce gelmektedir (Timurturkan, Felsefi Bedenden Sosyolojik Bedene, 2008, s. 3).

Sonra ne olduğumu dikkatle inceleyerek hiçbir bedenim olmadığını, bulunabileceğim hiçbir dünya, hiçbir yer olmadığını varsayabileceğimi, ama buna var olmadığını varsayamayacağımı, tersine başka şeylerin doğruluğundan kuşkulanmayı düşünüyorum oluşumdan var olduğum sonucunun apaçık ve kesin bir biçimde ortaya çıktığını, oysa düşünmeyi bıraksaydım tasarladığım tüm başka şeyler doğru olsalar bile var olduğuma inanmam için elimde başka bir neden bulunmadığını görerek, tüm özü ya da doğası düşünmekten başka bir şey olmayan ve var olmak için herhangi bir şeye gereksinimi olmayan, herhangi maddesel bir şeye bağımlı olamayan bir töz olduğumu anladım Öyle ki bu ben yani kendisiyle neysem o olduğum ruh, bedenden tümüyle ayrıdır, hatta bedenden daha kolay tanınır ve beden olmadığına bile o kendisi olmaktan çıkmaz (Descartes, 2009, s. 39-40).

Ancak Arslan, Descartes düşüncesinde, beden ve ruhun birbirinden farklı olsa da aynı zamanda var olabilen iki töz olarak yer aldığını ifade ederken Descartes'ın maddi olanın temelini yer kaplamak olduğunu ve ruhun temelini de düşünebilmek olduğunu vurgulamıştır (Aslan A. , 2017, s. 159). Buna göre Synnott, Descartes'ın kendisini "Düşünüyorum öyleyse varım" şeklinde ortaya koyarken buradaki "ben" ifadesinin "beni ben yapan zihin" şeklinde bedenden tamamen farklı olarak düşündüğünü ve zihinden tamamen farklılaşan bu bedenin aslında Descartes düşüncesi içerisinde "etten ve kemikten oluşan ve adına vücut denilen bir makine" şeklinde bir konumda bulunduğunu belirterek Descartes'ın ortaya koyduğu bu mekanizma modelinin modern bilimin başarılarının temelindeki felsefe olduğunu iddia etmiştir (Synnott, 2002, s. 22).

Böylece, günümüzde "kartezyen düalizm" olarak tanımlanan bu ayırım ile beden ve ruhun iki ayrı töz olarak birbirinden bağımsız ve birbirini etkileyen bir işleyiş modeli içerisinde olduğu vurgusu, dönemin düşünce dünyasında önemli bir belirleyici olarak ortaya çıkarken önemli itirazlara ve tartışmalara yol açmıştır. Synnott, Descartes'ın homo sapiens'i ruh ve beden olarak ikiye ayırırken net bir "güçler ayrılığı" içinde, ruhu kiliseye ve bedeni de bilime fiilen tahsis ettiğini ve böylelikle benlik içindeki bu bölünmenin o dönemim toplumu içindeki bölünmeyle örtüştüğünü ve onu yansıttığını ifade etmiştir (Synnott, 2002, s. 23).

Descartes'e ilk önemli itiraz Spinoza'dan gelmiştir. Timurturkan, Spinoza'nın Descartes'in ruh ve beden şeklinde kavradığı çoklu töz anlayışına karşı çıktığını ve tek bir tözün varlığına vurgu yaparak ruh ve bedenin aynı şeyin iki farklı görünüşünden başka bir şey

olmadığını iddia ettiğini belirtmiştir. (Timurturkan, Felsefi Bedenden Sosyolojik Bedene, 2008, s. 4). Spinoza'ya göre iyi ya da kötünün kendine has aşkın niteliklerinin olmadığını ve bu iyi ve kötünün “bedenli tekil varoluş” içerisinde belirlemekte olduğunu ifade eden Kaya, Spinoza'nın tekil varlığının bedene yararlı olana yöneldiğini ve bu nedenle de iyi ya da kötünün sınırlarının aslında bedenın sınırı olarak gördüğünü iddia etmiştir (Kaya, 2019, s. xix-xx).

Synnott, Spinoza'nın Leibniz'e yazdığı mektubunda, Descartes'ın işe zihinden başladığını ancak kendisinin Tanrı'dan yola çıktığını ifade ettiğini belirterek Spinoza'da insanın akıl ve bedenden oluştuğu ancak, bu akıl ve bedenın birbirine tabi olmayarak aslında Tanrı'nın tek gerçeğinin iki yüzü olarak algılandığını iddia etmiştir (Synnott, 2002, s. 23). Dolayısıyla, tekçi bir bakış açısını ve birlik düşüncesinde olan Spinoza'nın “panteizm” denilince ilk akla gelen isimlerden olduğunu belirten Kaya, mekanik bir kozmoloji/ Tanrı tasarımı nedeniyle yine de Spinoza'nın Kartezyen düşünce içerisinde kaldığına işaret etmektedir (Kaya, 2019, s. xx).

Leibniz ise, Descartes'ın ruhu ve bedeni ayıran bakışına “uyum” kavramı ile karşı çıkmaktadır. Akay, barok dönemin müziğinin aralıklar yerine uyumlu akortlar geliştirmesine benzer şekilde, barok dönemin havası solmuş bir filozof olan Leibniz'in ruh ve beden arasında “önceden kurulmuş olan uyumlu bir ilişki bulunduğu” iddiası ile Descartes'ın düalizminin karşısına çıktığını vurgulamıştır (Akay, 2004, s. 156). Bu bağlamda Timurturkan, Descartes'ın öznesinin ruhunun bedenden iki farkı töz olarak kesin biçimde ayrı durumda bulunduğunu ancak Leibniz'de öznelerin ruhu ve bedeni birlikte taşındığını belirtmiştir (Timurturkan, Felsefi Bedenden Sosyolojik Bedene, 2008, s. 4). Leibniz'in ruhu ve bedeni birer “kendine müstakil monad” olarak değerlendirdiğini söyleyen Erdinç'e göre Leibniz, ruh ve bedenın kendine özgü yasalara uyduğunu ve bunların tümünün aynı evrenin temsilleri olmaları nedeniyle aralarında bulunan uyum nedeniyle birbirleriyle anlaştıklarını ifade etmektedir (Erdinç, 2019, s. 27).

Erdinç, bedenın “Antik Çağ'ın hakikat arayışında bir engel”, “Ortaçağ'da ise günah varlığı olarak” görülürken bu dönemde ise “bir “,töz niteliği taşımakta olduğunu” vurgularken bedenın bir töz olarak ele alınmasının felsefe tarihinde bedeni artık belirginleştirmeye başladığını ve bu dönemde akla giderek artan ilgi ile bu farkındalık gölgelenmekte de olsa bedenın önceki durumuna göre farklı bir şekilde konumlandırılmakta olduğunu ifade etmektedir (Erdinç, 2019, s. 27).

Pek çok açıdan itirazlarla karşılaşsa da Kartezyen düşünce, getirdiği çığır açıcı etki altında kainatın/ bedeninin/ doğanın bir saat gibi çalışan yasalarının olması ve düşünebildiğinin farkında olduğu müddetçe kendi varlığından şüphe duymayacak bir öznenin akla olan böylesi bir güveni, kaçınılmaz olarak sınır tanımaz bir merakla maddi olanın keşfine yönelmiştir. Bağlı'ya göre, Galileo, Kepler ve Newton'un ortaya koyduğu iddialar sadece evrene ilişki bakışın değişmesine değil beraberinde, insanoğlunun Tanrı'nın elinde olduğu düşünülen evrenin yönetimine dair yeni düşüncelere uzanmasını sağlarken bu gelişmeyle eşzamanlı olarak düşüncede tanrının yetkinlik alanı daralırken insanın yetkinlik alanı genişlemesine neden olmuştur. (Bağlı, 2002, s. 38). Dolayısıyla Işık, özellikle Newton'cu mekaniğin temeli olarak nedensellik prensibinin Aydınlanma Çağı / Akıl Çağı olarak adlandırılan döneme yansımalarının oldukça etkili olduğunu ve geniş bir yelpazede pek çok toplumsal ve felsefi kuralı etkilediğini ifade etmiştir (Işık, Beden Toplum Kuramı, 1998, s. 100). Bu bağlamda Timurtürkan, Newton'un yerçekimi yasası ile yeni bir doğa anlayışının ortaya çıktığını ifade ederken bu yeni doğayı ölçülebilir, kontrol altında tutulabilir ve dolayısıyla da üzerine iktidar kurulabilir olarak nitelendirmektedir. (Timurtürkan, Felsefi Bedenden Sosyolojik Bedene, 2008, s. 6). Böyle bu yeni doğa anlayışı ile birlikte gelen süreç için Bağlı, bireyin bir iktidar öznesine ve bedeni de bir iktidar nesnesine dönüştüğünü iddia etmektedir (Bağlı, 2002, s. 33).

Aydınlanma fikrinin merkezinde bulunan kartezyen düşüncenin akli ön plana çıkarması sonucunda Timurtürkan, doğa karşısında aklın egemen kılınarak akıl-beden ayırımının derinleştiğini vurgulamış ve bu ayırımın sadece beden ile akıl arasında değil; “insan ile doğa,” “özne ile nesne” arasında da görüldüğünü ifade etmiştir (Timurtürkan, Felsefi Bedenden Sosyolojik Bedene, 2008, s. 5). Böylesi bir ayırımın arkasında ortaçağda sarsılan insan düşüncesinin ayağa kaldırılması düşüncesi ile insanın sadece akıl yönünden ele alınması bulunduğunu vurgulayan Erdinç, kartezyen felsefeyle birlikte aklın “merkezi özelliği ile her yerde egemenlik kurmaya çalıştığını” ve “Descartes'ın tasarımı mutlak bir zihin halinde olan epistemolojik öznenin Kant ile birlikte ahlak alanında kesin, nesnel hakikatlere ulaşma biçiminde ahlaki bir özne” formuna dönüştüğünü ifade etmiştir (Erdinç, 2019, s. 27-28).

Kartezyen düşüncenin akli ön plana alarak özneyi kurması ve bedeni bir nesne olarak maddi dünyanın yasalarına bir saat / makine düzeniyle uymakta olması kabulü ile birlikte yükselen aydınlanma hareketi içerisinde değinilmesi gerek önemli bir isim de Hegel'dir. Bu noktada Hegel'in önemi, ruh ve beden ayırımında değil “mutlak”ın tez-antitez-sentez

döngüsünde kendi kendisi kurması sürecinden gelmektedir ve bu bağlamda Hegel, gelişimin sağlanabilmesi ve “mutlak”ın kendi bilincini kavrayabilmesi için kendisinden başkalarıyla çeşitli etkileşimlere girerek yol alması gerektiğini vurgulamıştır. Böylece Hegel’de ruh-beden ayrımı değil bir “bütün” şeklinde ereksel gelişim /değişim/ dönüşüm formunun varlığı görülse de bu bütünlük içerisinde tez ile antitez arasında bulunmakta olan ilksel bir ayrım da dikkat çekici olmaktadır.

Aydınlanma düşüncesi ile birlikte akla olan güven ve düşünmeye olan güçlü tutunma halinin ışığında cesaretle şeylerin çalışma prensiplerini inceleyen insanoğlu için beden, bilimsel bilginin ezber bozucu rüzgarları altında yeniden değerlendirilirken Darwin, bu anlamda yarattığı etki ile oldukça dikkat çekici bir noktada bulunmaktadır. Synnott, La Mettrie’den 100 yıl sonra doğan Darwin’in de insanlarla hayvan olarak ilgilendiğini ancak, bunu sosyal değil biyolojik bir bakış açısıyla gerçekleştirdiğini vurgulamış ve insanların, bedensel yönden yalnızca diğer hayvanlardan evrimleşen canlılar olarak değil aynı zamanda bedenleri hala gelişen canlılar olduklarını ortaya koyarak, insanlar için de diğer hayvanlarda olduğu gibi zihnin bedene bağımlı olduğunu ve böylece insanların, hayvanlar üzerinde “yaratılıştan gelen doğal bir efendi” değil, bu hayvanların soyundan gelerek hayvan kökenlerini herkesin görmesi için vücutlarında taşıyan canlılar oldukları iddiasıyla Platon’dan Descartes’a kadar ileri sürülen zihin/beden, insan/hayvan, üstün/aşağı ikiliği yalnızca reddetmekle kalmadığını, bazı açılardan tersine çevirdiğini belirtmiştir (Synnott, 2002, s. 24-25).

Darwinizmi, uyum sağlayanın değil dejenere olan türünü devam ettirmekte olduğu iddiası ile temelden reddeden Nietzsche’nin doğa/kültür ilişkisinde insanın evriminin her döneminde teknoloji yoluyla doğayı dönüştürmesinin kendisinin de dönüşümüne yol açtığını vurguladığını belirten Işık, Nietzsche için her dönemin ayrı bir fiziki insan ideali, özgün bir karakterolojisi ve bunlarla eşzamanlı yeni bir bedeni olduğunu ifade etmiştir (Işık, *Beden Toplum Kuramı*, 1998, s. 177-179).

Benliği beyinden, düşüncelerden ve duygulardan ayırarak bedenle özdeşleştiren Nietzsche’nin bu anlamda, zihnin bedene üstünlüğünün geleneksel tanımını da tersine çevirdiğini belirten Synnott, böylece Nietzsche’de aklın zihinden çok bedenle ilgili olarak tanımlanırken “homo sapiens” ayırt edici özelliğinin artık zihin değil beden olarak gösterildiğini vurgulamıştır (Synnott, 2002, s. 25).

Beden büyük bir akıldır, tek bir duygusu olan bir çoğulluktur, bir savaş ve bir barıştır, bir sürü ve bir çobandır. Senin küçük aklın da bedeninin aletidir, kardeşim, şu senin "tin" dediğin, senin büyük aklının küçük bir aleti ve oyuncuğudur. "Ben," diyorsun ve gurur duyuyorsun bu sözcükten, inanmak istemeyeceksin ama- senin bedenin ve onun büyük aklı daha da büyüktür oysa; o ben demez, ama Ben'i oluşturur. Duyunun hissettiğinin ve tinin idrak ettiğinin kendi içinde bir sonu yoktur asla. Ama duyu ve tin, her şeyin onlarda sona erdiğine ikna etmek isterler seni: bu kadar kibirlidir onlar. Duyu ve tin alettir, oyuncaktır: onların ardında oysa benlik vardır. Benlik bilincin gözleriyle de arar, tinin kulaklarıyla da duyar. Benlik hep kulak kesilir ve arar: karşılaştırır, zapt eder, fetheder, yıkar. Egemen olur ve Ben'e de egemendir. Düşüncelerinin ve duygularının ardında güçlü bir buyurgan, bilinmeyen bir bilge vardır kardeşim-benlik denir ona. Senin bedeninde yaşar o, senin bedenindir o. Bedeninde senin en büyük bilgeliğinden daha çok akıl vardır. Kim bilebilir ki, en büyük bilgeliğin niçin gerektiğini bedenine? (Nietzsche, 2016, s. 28).

Synnott, bu noktada dönemin önemli filozoflarından olan Feuerbach, beden- ruh, makineler ve zihinle ilgili süregelen tartışmaları yarıda keserek hayatın maddi varlığı temelindeki bir düşünceyi "Santeo, ergo sum!" (Hissediyorum, öyleyse varım) şeklinde ifade ederken yine aynı dönemde Freud, psikolojik fenomenlerin fiziksel fenomenlere dönüştürülebileceğini ve histerik semptomların hem psişik hem de somatik kökenli olduğunu iddiası ile zihinden bedene dönüşümün teorisini Kartezyen ayrımın karşısına koyduğunu iddia etmektedir (Synnott, 2002, s. 24-26).

İnsanların bir araya gelerek fabrikalarda, sokaklarda, mahallelerde ve genel olarak şehirlerde yoğun kitleler halinde birlikte yaşamalarının getirdiği salgınlar, hastalıklar, hijyen, karantina gibi sağlık sorunların, fabrikada çalışan insanın etkin biçimde ertesi gün fabrikaya geri dönebilmesini sağlayacak yaşamsal konfor ihtiyaçlarının ve yine bir arada yaşamının getirdiği ihtiyacın karşılığı olarak ortaya çıkan yeni eğitim, hukuk, sağlık kurumlarının etkisi altında düşünsel alanda yadsınamayacak bir durumda belirginleşen bedeni 20. Yüzyıl dönemecinde tartışan Hiedegger, Kartezyen düşüncenin bilinci öne çıkan insan kavramının karşısına, Karş Jaspers'ten alarak geliştirdiği "dasein" (o anda orda olan / oradalaşan varlık) kavramıyla çıkmıştır.

Duman, "o anda orada olabilmek ya da oradalaşmak" Hiedegger'de "dasein"ın temel yapısını teşkil ediyorsa, "dasein"ın bir ego, özne, ruh, zihin, bilinç ve hatta kişi olarak ele alınamayacağını ve onun "dünyasal, imkansal ve pratik bir varoluş" tarafından belirlendiği oranda bir beden varlığı olduğunu vurgulayarak Descartes ile başlayan modern epistemolojinin

temelindeki özne / nesne modeli nedeniyle sonrasında gelişen tüm bilimlerin ve ayrıca geleneksel felsefe disiplinlerinin dünya fenomenini dışta bırakmaya, anlamayı, algıyı ve fenomenleri bağlamlarından koparmaya dayalı olduklarını düşündüğünü ifade etmiştir (Duman, 2014, s. 140-143). Heidegger'e göre böylesi temelin, insanın imkansız bir varoluşunu ve derin bir şekilde yanıltıcı bir tasvirini barındırdığını vurgulayan Duman, Heidegger'in bu temeli her şeyden önce, dünyada-olma, insanın dünyada bedensel özellikleri ve pratik ilgileri temelinde yerleşikliğini unuttuğunu söylemi ile eleştirdiğini belirtmiştir (Duman, 2014, s. 143).

Heidegger'in çalışmalarının bir değerlendirmesi yapılmadan felsefede, kültürel çalışmalarda ve sosyolojide bedene duyulan yirminci yüzyıl ilgisinin ele alınamayacağı iddiasında bulunan Kaya, yine de Nietzsche'den farklı olarak Heidegger'in varlık meselesine yaklaşımının beden söz konusu olduğunda belirsiz kaldığını ancak, "varlığın zamansallığı ve mekânsallığına" dair bütünlüklü bir düşüncenin bedene hitap etmesini gerekli kılmakta olduğunu ve "bedenlerin zamansallığı" olmadan "varlığın zamansallığını" imgelemenin zorluğu nedeniyle "bedenleşme" fikrinin "devinim olarak varlık" fikrinin temeli olduğunu ifade etmiştir. (Kaya, 2019, s. ix). Benzer şekilde insanın dünyasal olduğu ölçüde bedensel bir varlık olmasının insanın özüne ait olduğunu vurgulayan Duman, Heidegger'in eserlerindeki tüm tartışmalarında hayati önem arz eden bedeni aceleyle savuşturduğunu söyleyerek "dasein" ve dünyada olma hakkında söylenenlerin bizi bedenli faaliyete, bedensel bir varoluşa götürdüğünü ve sonuçta Heidegger'in tüm fenomenolojik analizinin belkemiğini oluşturan kullanıma-hazır-olma kategorisinin temelini beden olarak düşünme zorunluluğu bulunduğunu belirtmiştir (Duman, 2014, s. 143-144).

Bu bağlamda, kartezyen düşüncüyü radikal biçimde eleştiren fenomenolojik düşüncede karşımıza, Timurtürkan'a göre biri fiziki (körper) diğeri ise yaşayan (leib, living ya da lived) olmak üzere iki farklı beden çıkmaktadır (Timurtürkan, Felsefi Bedenden Sosyolojik Bedene, 2008, s. 7). Körper – Lieb ayrımının cismin farklı anlamlara gelebilmesini ifade ettiğini vurgulayan Slatman, "körper" ile bedeni bir nesne, fiziksel niteliklerin atfedilebileceği bir şey olarak gösterilirken "leib" ile bedeni bir özne, algı ve eylem için bir sıfır noktası olarak gösterildiğini belirtmiştir (Slatman, 2020, s. 203).

Fenomenolojik düşüncenin önemli isimlerinden Edmund Husserl'in bedene yaptığı vurgunun algıda bedenin aktif ve kurucu rolünün vurgulanmasında ciddi bir başarı sağlaması

ve çağdaş felsefede algı probleminde kökensel bir kavrayış farklılığına yol açması bakımından büyük bir öneme sahip olduğunu vurgulayan Esenyel'e göre, Husserl ile birlikte algı, bir bedende vücut bulmak zorunda olan bilincin özsel deneyimi olarak karşımıza çıkarken aslında bireyin kendi bedenini var etme tarzının, dünyayı algılayışını, başka bir deyişle dünyayı var etme tarzını belirlemede olduğunu ifade etmiştir (Esenyel, 2016, s. 14).

Kartezyen düşüncenin içeriğinde yok sayılan ve "doğa yasalarına bağlı bir düzende görülen beden Sartre felsefesinde dünya ile bağlantı kurmada en önemli yerde durmakta olduğunu belirten Erdinç, Sartre bedeni, "yaşadığım / yaşamakta olduğum beden", "başkası tarafından bilinen beden", ve "başkasının bakışıyla anladığım beden" şeklinde üç varlık boyutunda ele alması önemini vurgularken ortaya çıkan bu somut beden, doğrudan dünya ile bağlantı için insana olanak sunmakta olduğunu ifade etmektedir (Erdinç, 2019, s. 30-31). İnsanın veya bilincin, hem dünya veya varlıkla, hem de kendisi ve ötekiyle ilişkisinin, bilincin bedenle ilişkisi aydınlatılmadan ortaya konulması mümkün olmadığını ifade eden Esenyel, bahsedilen bu üç varlık boyunun incelenmesine dair olarak Sartre'ın öncelikle bir yaşanan bedenin bir özne formunda "yaşadığım / yaşamakta olduğum beden" halinde, ikinci olarak yaşayan bedeni bir nesne formunda "başkası tarafından bilinen beden" halinde ve devamında üçüncü olarak "başkasının bakışıyla anladığım beden" halinde kişinin kendi bedeninin ötekiler tarafından bilindiği şekilde incelenmesi gerektiğini ifade etmiştir (Esenyel, 2016, s. 73-93).

Düşünsel boyutta insanın doğasına ve toplumsal ile olan etkileşimine yönelik tartışmalarda ve bedenin nesne statüsüne karşı ciddi itirazların insan bedenini ön plana çıkarmasında Merleau Ponty'nin ayrıcalıklı bir yeri olduğunu söyleyen Nazlı, bedenin Ponty için Kartezyen düşünceyi aşan bir yapısı olduğunu ve Kartezyen düşünce içerisinde bir nesne olarak görülen bedenin Ponty fenomenolojisinde "sayesinde dünyanın var olduğu şey" olduğunu ve yaşayan bir niteliğe sahip haliyle diğer fiziki nesnelere arasındaki en temel farklılığını "bedenin beni bırakıp gitmeyen, benden ayrılmayan bir obje" olarak gördüğünü vurgulamıştır (Nazlı, Sosyolojik Bakışın Eşiğindeki Beden, 2009, s. 62). Merleau-Ponty'nin bedeni, "dünyaya bakış açımız" olarak tanımladığını belirten Shilling, Ponty'de bedenin, duyularımızın çevrelerine "açıldığı" bir "aracı" durumunda bulunduğunu vurgulamıştır (Shilling, 2016, s. 17).

Esenyel, kartezyen düalizmin beden ve ruhu birbirinden ayırarak felsefede "şey" ve "bilinç" halinde iki tip var olma biçimi meydana getirmesine rağmen Ponty'ye göre beden

deneyiminin “şey”e göre daha farklı bir var olma biçimi olduğunu, bu nedenle asla Descartes’in düşündüğü halde bir nesne olmadığını ve muğlak da olsa bir birliğe sahip haliyle bedeni bilebilmenin tek yolunun, onu yaşamak ve insanın kendisini onun içinde kaybetmesi gerekliliğinin üzerinde durduğunu ifade etmiştir (Esenyel, 2016, s. 180). Ponty’nin metinlerinde bu birlikteliği vurgulamak üzere kullandığı vücut kelimesinin önemini vurgulayan Erdiñç, Ponty’nin çabasının, kartezyen anlayışın açtığı derin ruh -beden ayrılığını vücut kavramı altında fenomenolojide birleştirmeye çalışmak ve “insanın dünyaya aynı varlık tarzına, ortak bir vücutsallığa ve ortak bir doku ya da kumaşa ya da kısaca ortak bir tene” sahip olarak kavramasını sağlamak olduğunu belirtmiştir (Erdiñç, 2019, s. 31).

Böylece Ponty’nin “dünyayı algılamının ve deneyimlemenin beden aracılığıyla gerçekleştiği” şeklindeki görüşü, Nazlı’ya göre, bedenin toplumsal olarak deneyimlendiği ve oluşturulduğunun daha keskin bir dil ile ifade edilmesini sağlamış ve aynı zamanda bedenin sadece biyolojik-fiziki bir nesne olduğunu kabullenmesi fikrini zayıflamasına yol açmıştır (Nazlı, Sosyolojik Bakışın Eşiğindeki Beden, 2009, s. 62). Ponty’nin ten kavramıyla bedensellik sorununu Husserl ve Sartre’ın ötesine taşıdığını iddia eden Esenyel, zihin ve bedenin algıyla ilişkisini, “her iki kavramı da iki farklı gerçeklik düzlemine indirgemeden bir bütünlük içinde betimlemede oldukça ileri gittiğini” ve “insanın hem özne hem de nesne oluşunu, algı problemi temelinde ele alarak doyurucu bir şekilde” açıklamayı başarmış olduğunu belirtmiştir (Esenyel, 2016, s. 302). Ponty’nin bedeni, Husserl gibi “öznellik ile maddi dünya arasına sıkışmış bir şey olarak görmediğini” ve “bu tarz bir düalizme düşmediğini” ya da Sartre gibi “kendinde ve kendi-için ayrımının yol açtığı türden bir düalizmi sürdürmediğini” ifade eden Esenyel, “ten kavramının en nihayetinde tüm düalizmleri kendi içinde bertaraf eden birleştirici bir düşünce olabileceği” varsayılsa da Ponty’nin son dönem yazılarında kendisinin de sezindiği gibi “kullanılan dilin kartezyen yapısı” yapısı nedeniyle düalizmden kaçamadığını da belirtmiştir (Esenyel, 2016, s. 302-310).

2.2 Sosyolojide ve Antropoljide Beden

Bedenin doğrudan bir araştırma konusu olabilmesinin sosyoloji ve antropoloji içindeki yolculuğuna bakıldığında, bu yolculuğunun, bedenin düşüncedeki güncel konumuna gelirken izlediği yola benzer bir ilerleme gösterdiğine dair yapılan tespitler ve değerlendirmeler ışığında bedenin bu yolculuğu ikili bir durumda sürdürmekte olduğu anlaşılmaktadır. Sosyolojinin ilk

dönem çalışmalarından günümüze yakınsanabilecek tarihine kadar bedeni, sosyoloji alanında yapılan herhangi bir araştırmanın içerisinde, derinliklerde saklı ve sessiz bir konumda bekler halde gözlemek mümkünken aynı zamanda beden, “doğaya ait olan” ve/veya “biyolojik tabanlı bir gelişim çizgisinde toplumsaldan ayrı olan” şeklinde bir bakışla sosyolojik analizden uzak tutulan bir nesne formunda bulunmaktadır.

Bu bağlamda Shilling, bedenin ikili yapısının sosyolojide tamamen yok sayılmak yerine tarihsel olarak yok mevcudiyetinde bulunduğunu vurgularken “bedenleşmiş insan”ın kendi başına sosyolojik araştırmanın odağında olmasa da teorisyenlerce doğa ile toplum arasındaki ayrımın sorgulanmaya başladığı andan itibaren bedenin, hem aktör olarak insanın hem sosyolojik girişimin hem de bunlara bağlantılı olarak genel bir sosyolojik imgelemin merkezinde yer aldığını ifade etmiştir (Shilling, 2003, s. 17).

Synnott, Peter Freund’un sosyologların antropologlara göre “insanları tuhaf bir şekilde “bedensiz” olarak kabul ettikleri iddiası kapsamında yaptığı yorumda bu durumu, klasik sosyologların bireyden daha çok sanayi toplumuyla ilgili bir kaygıları olmasına ve kültür-toplum ile doğa-biyoloji arasındaki ayrımda kültür-toplum tarafını gözetmedeki ısrarlarına bağlarken sosyolojinin genel olarak kendi zamanının ve yerinin değerlerini yansıtırken antropolojinin başka yerlere ve değerlere olan ilgisine ve sahip olduğu güçlü bir fiziksel antropoloji geleneği nedeniyle insanın bedenleşmesine dair daha geniş bir perspektife sahip olduğunu vurgulamıştır (Synnott, 2002, s. 251).

Antropolojinin bedene bakışının tarihsel gelişimini Amerikan, Fransız ve İngiliz ekolleri olarak üçe ayıran Synnott, Boas, Benedict ve Mead üzerinden değerlendirdiği Amerikan ekolünde öncelikle Boas’ın etkisini vurgulamış ve özellikle O’nun çalışmaları ile “farklı ırkların ortalamaları arasındaki farkın, her ırkta meydana gelen değişkenlik aralığına kıyasla önemsiz olduğunu” gösterildiğini ifade etmiştir (Synnott, 2002, s. 245). Synnott, Boas’ın sosyal bir fenomen olarak bedenle çok az ilgilendiğini ve bu sorunun bir miras şeklinde öğrencileri Ruth Benedict ve Margaret Mead’ê aktarılırken her ikisinin de çalışmalarında önceliğin kişiliğin kültürel olarak üretimine verildiğini ifade ederken Benedict’in Japon ve Batı bedenin algılanışı açısından yaptığı karşılaştırmasında Japon felsefesinde ruh ve bedenin karşıt birer güç olarak algılanmadığını ve bu bağlamda duyuların beden yoluyla tatmin edilmesinin hayatın yüce bir amacı olmasa da önemli bir gereği olduğunu söylerken diğer yandan Mead’in

cinsiyet rollerinin toplumsal üretiminde vücut ritüellerinin önemi üzerine yaptığı çalışmalarda toplumda her iki cinsiyetin de kişiliklerinin toplumsal olarak beden yoluyla üretildiğini ve bedenlerimizin hayat boyu nasıl erkek ya da kadın olunacağını öğrenildiği bir yol olarak görülmesi sonucuna ulaştığını vurgulamıştır (Synnott, 2002, s. 245-246).

Bedenin tarihsel antropolojisinin gelişiminde Fransız ekolünü Hertz, van Gennep ve Mauss üzerinden değerlendiren Synnott, sağ ve sol ele toplumsal bakış farklılıklarında yola çıkan Hertz'in bu farklılıkların aslında iyi-kötü, yaşam-ölüm, erkek-dişi, aydınlık-karanlık, kutsal-dünyevi iç-dış gibi ikilemlere gönderme yapar şekilde bedendeki "evren" in kutupsallığı sembolize ettiğini ve sonuçta kozmoloji, toplumsal cinsiyet, etik gibi düşünce kalıplarının bedendeki yansımaları ışığında "fiziksel bedenin aynı zamanda sosyal olduğunu" vurguladığını söylerken, "toplumda bireyin sosyal yönden değişimini sembolize etmek için bedenin nasıl kullanıldığını" inceleyen van Gennep'in, bireyin yaşamındaki sosyal (doğum, evlilik, hamilelik, ebeveynlik, yaşlanma, meslek sahibi olma vs.) dönüşümlerin fiziksel beden üzerinde yarattığı (giyinme, yeme-içme, saç stilleri, vücut boyama veya yara izi, sünnet vs.) değişim biçimlerinin kültürden kültüre farklılaşır halde ayinsel ve sembolik olarak bedene işaretlendiğini ve böylece her bir değişimin aslında toplumsal hayat içerisinde önceden belirlenmiş bir eşinin aşılmasını temsil eden yeni bir fiziksel beden yapımını gerektirirken aslında, atlanan eşikle birlikte yeni rolündeki kişinin fiziksel bedeninde toplumsalın, bireyden yeni isteklerini ve bireyin toplumdaki yeni hak ve görevlerini sembolize eden yeni bir bedenin oluşumuna yol açtığını söylediğini ifade etmiştir (Synnott, 2002, s. 247-248).

Bu bağlamda Hertz'in, "fiziksel olan"ın "sosyal" yönlerini vurgularken van Gennep'in "sosyal olan"ın "fiziksel" sonuçlarını vurguladığını ve böylece "beden" in ve "toplum" un karşılıklı olarak birbirini nasıl "bedenleştirebildiği" nin ortaya çıktığını ifade eden Synnott'a göre vücudun sistematik bir antropolojisinin ana hatlarını çizen ilk kişi, Marcel Mauss olmuştur (Synnott, 2002, s. 248). Mauss'un, "insanın ilk ve en doğal enstrümanı" olarak tanımladığı bedenin "toplumdan topluma bireylerin onu nasıl kullanacağını bildikleri yollarını" anlatmak üzere "beden teknikleri" kavramını geliştirdiğini vurgulayan Synnott, Mauss'un, bu "ilk enstrüman" ın da diğer enstrümanlar gibi öğrenilmesi gerektiğini ve kültürden kültüre farklı şekillerde öğrenildiği ifade ederken bu beden tekniklerini anlamak için sosyolojik, antropolojik ve psikolojik bir üçlü bakışa ihtiyaç olduğu ve birincisi cinsiyet-verimlilik-kültür, ikincisi de yaş olmak üzere iki adet sınıflandırma önerdiğini belirtmiştir (Synnott, 2002, s. 248-249).

İngiliz ekolünün temsilen yer verdiği Malinowski'nin özel başarısının, antropolojiye cinselliği sokmak olduğunu vurgulayan Synnott, akranlarının seks ve "azami mutluluk" hakkında çok az şey söylediği bir dönemde yaptığı çalışmalarında Malinowski'nin, hamilelikten doğuma, emzirmeden sütü kesmeye, zinaya ve kürtaja kadar cinsel oyunlar ve cinsel entrikalar, cinsel tavırlar ve cinsel pozisyonlar, erotik rüyalar ve alçakgönüllülük, kur yapma, ensest, dans, adet görme, fahişelik, güzellik ve kendini süsleme, çıplaklık, biyolojik babalığı kabul etmeme ve vücudun çeşitli bölgelerine karşı tutumlar vb. çalıştığı yerlerde yaşayan insanların cinsel yaşamları hakkında yetkin araştırmalar sunmuş olduğunu ifade etmiştir (Synnott, 2002, s. 250).

Böylece antropolojide beden, bir statü belirtme aracı olarak, kültürün bireyde yerleşme biçimi olarak, bir sembol ya da cinsel olarak kültürle bir bütün şeklinde değerlendirilmeye başlanarak öznenin bedenleşmesinin ilk izlenimleri, dönemin öncü çalışmalarında ortaya konmuştur. Böylelikle toplumsalın içerisinde bulunan öznenin var olma biçimlerini ortaya koyan bedeni, tarihsel olarak silik konumundan çıkarılarak bireyin gündelik hayatının bedenleştirilerek gözlemlenmesine yol açmıştır. Bu bağlamda Shilling, sosyolojik çalışmalar için bedenin önemli hale gelmesindeki temel nedenin, bedenlerin kapasitelerinin ve duyularının, deneyimlerinin ve yönetiminin yalnızca insan failliği ve kısıtlamasının uygulanmasında değil, aynı zamanda sosyal sistemlerin oluşumunda ve sürdürülmesinde de merkezi olduğu varsayımına (Shilling'e göre bu varsayım, kısmen felsefi antropolojinin kaygılarından ve Merleau-Ponty'nin fenomenolojisinden türetilmiştir) dayanan bu bedenleşme koşullarında saklı olduğunu vurgulamıştır (Shilling, 2003, s. 19).

Antropolojinin bedene yönelik farkındalığının tarihsel olarak sosyolojiye göre daha önceye uzanmasına rağmen Turner, özellikle sosyal antropolojide ve erken dönem sosyolojide kültürün ortak bir kavram olarak "bireysel davranış biçimlerine ve sosyal organizasyon çeşitliliklerine" dair yapılan açıklamaların en önemli unsurunu oluşturduğunu belirterek her ikisinin de "sosyal darwinizm" ile "biyolojik indirgemeciliğe" karşı çıktığını vurgulamış ve aynı zamanda, her ne kadar dönemin önde gelen düşünürlerinden Herbert Spencer'ın, insan toplumlarının 'en iyi olanın hayatta kalmasıyla' sonuçlanan sonsuz mücadeleye dayandığı iddiasıyla tarafı olduğu "sosyal darwinizm" ve "evrimin insanın sosyallikteki önemine" dair görüşler, erken dönem çalışmalarında önemli etkiler yaratsa da sosyal antropoloji, biyolojik indirgemeciliği doğa ve kültür arasındaki ayrımın aslında kültürel bir ayrım olduğu ve insan

doğasının kültürler arası çeşitlilik göstermesi nedeniyle ortak genetik bir bağlamı olmadığı gerekçeleriyle reddettiğini ifade etmiştir (Turner, *The Body & Society- Explorations in Social Theory*, 2008, s. 8-33).

Sosyal antropoloji ve sosyolojinin, biyolojik indirgemeciliği genel olarak reddetmesi ile ilgili olarak kültür kavramına verilen değerler ortaklığında her ikisinin de bakışları benzeşse de erken dönem sosyolojisinin, kendisini “biyolojik olandan ayırması” ve “bambaşka bir bilim türü” olarak ortaya koyma çabası ile antropolojinin özellikle fiziksel antropoloji mirasından gelen yatkınlık nedeniyle birbirlerinden ayrıldıkları, aralarında “bedeni kabullenme” ve “analiz nesnesi olarak odağa alma” gibi alanlarda ciddi farklılıklar bulunduğu görülmektedir. Bu bağlamda Nazlı, Kartezyen felsefe etkisiyle ilk adımlarını atan klasik sosyoloji kapsamındaki doğa / toplum ikileminde sosyolojinin, kendisini doğa bilimlerinden ayrı kılma refleksi ile doğal alana ait olarak konumlandığı bedeni de görünmez bir niteliğe indirgediğini belirtirken bu indirgemenin sosyolojide bedeni tamamen yok saymadığını ancak, ‘var olan ama görünmeyen’ bir noktaya yerleştirdiğini vurgulamıştır (Nazlı, *Sosyolojik Bakışın Eşiğindeki Beden*, 2009, s. 61).

Bu bağlamda Durkheim’ın kendi çalışmalarında beden konusuna doğrudan eğilmediğini belirten Timurtürkan’a göre Durkheim, çoğunlukla sosyolojizm diyen nitelendirilen görüşlerini toplumsalcılık etrafında yoğunlaştırırken hem insan bedenine dair göndermelerde de bulunduğu insan doğasına ilişkin açıklamalarında hem de dine ilişkin açıklamalarında toplumsallığı ön plana çıkartmıştır (Timurtürkan, *İktidar nesnesi olarak beden*, s: 15). Çil, Durkheim’ın insanın doğasına ilişkin düşüncesini düalist bir bakış açısıyla şekillendirdiğini ve insanı bir yanda beden ve diğer yanda ruh olarak keskin bir şekilde ayrılmış durumda betimlediğini vurgularken Durkheim’a göre birbirinden bağımsız ve aynı dünyaya ait olmayan bu iki varlıktan beden maddi dünyanın bir parçası durumdayken (profan), ruhun başka bir yere ait olduğunu (kutsal) ve devamlı olarak oraya dönme arzusunda olduğunu ifade etmiştir (Çil, 2017, s. 452).

Durkheim’ın kartezyen gelenekten homo duplex düşünme tarzını miras aldığını ve bu ikili yapının bir kutbunu oluşturan “beden”in duyusal deneyime, bireysel değerlere, arzulara ve bencilliklere açıldığı yön olduğunu vurgulayan Narvaez, homo duplex in diğer kutbunda bulunan “ruh”un, ahlaki vicdanı ve kavramsal farkındalığın taşıyıcısı olarak kişinin bencillikten ve doğal olandan kurtularak toplumsal olana katılmasını sağladığını belirtirken böylelikle

Narvaez'e göre Durkheim'da beden, homo duplexin toplum öncesi durumunu göstermesi nedeniyle aslında toplumsal olandan ayrı değildir, sadece toplumsalın içine gömülü halde bulunmaktadır (Narvaez, 2006, s. 54-55). Bedenin, içinde bulunduğu bu bencil ve arzusal nüveden toplumsal yaşam içerisinde geçirdiği olgunlaşma evresinde bireysel, kaba ve duysal durumundan çıktığını vurgulayan Nazlı, bireysel bedenin bu olgunlaşma süreci sonunda toplumsal bedene dönüşümünü gerçekleştirdiğini belirtirken Durkheim için bedenin, toplumsalın oluşumu ve bu oluşumdaki grupların kendilerini tanımlaması anlamında toplumsal sembolizmin çok önemli bir unsur olduğunu ifade etmiştir (Nazlı, Sosyolojik Bakışın Eşiğindeki Beden, 2009, s. 61-62).

Toplumsal sembolizm ve din alanında yaptığı çalışmalarında bedeni, toplumun temelinde konumlandırılan vurgulayan ve Durkheim'in genel olarak dinsel hayatla ilgili olarak "kutsal şeyleri aslında basit biçimde nesnelere iliştilenmiş kolektif idealler" olarak gördüğünü ifade eden Çil, bu kolektif idealleri sembolize eden kolektif temsiller aracılığıyla bireysel bilinçlerin duygularını açıklayarak ve/veya işaretlere dökerek birbirlerine yakınlaştıklarını ve böylece kendilerini bir komün ve birlik olarak hissedebildiklerini belirtmiştir (Çil, 2017, s. 453). Avustralya yerlileri üzerine yaptığı incelemelerde her klanın birbirleriyle kesinlikle aynı olmayan ve değişik figürlerde totemlere sahip olduğunu fark eden Durkheim'in bu totemlerin kendisini yapılan ibadetlerin merkezi olarak görmediğini belirten Çil, Durkheim için bu merkezin, gerçekte toteme ait resimler, amblemler ve semboller olduğunu ve bunların kutsallığı yaratarak dini güce kaynaklık yaptığını vurgularken bahsi geçen dini gücün aslında klanın ortak gücü olduğunu ve zihinlerde ancak bir totem biçiminde düşünülebilir şekilde gördüğünü ifade etmiştir (Çil, 2017, s. 453).

Durkheim'e göre toplumun ortak gücünü temsil eden totemin bir yanda Tanrı'nın görünen biçimini ve diğer yandan da bir sembol olarak klanın kendisini ifade ettiğini vurgulayan Çil, Durkheim'a göre totemin hem Tanrı'nın hem de toplumun ortak bir sembolü haline gelebilme nedeninin aslında bu klanlar için Tanrı ve toplumun aynı şey olmasından geçtiğini belirtmiştir (Çil, 2017, s. 453). Narvaez, totemin sembolize ettiği ortaklıkta gerçekleştirilen ritüellerin coşkunluğu (collective effervescence) ile birlikte toplumsal anlam ve toplumsal bütünleşmenin sağlandığını ifade etmiş ve bu ayinlerin/ritüellerin coşkunluğunda inşa edilen toplumsal anlamın bir zirve noktası "bedenleşerek" ayinlere katılanların derisine işlendiğini belirtmiştir (Narvaez, 2006, s. 56).

Durkheim gibi dini pratiklerin toplumsal boyuttaki yerini inceleyen yine düalist bir mantıkla inceleyen Weber, Durkheim'in ruh-beden ayrımı yerine akıl-beden ayrımını kendisine analiz modeli olarak seçmiştir. Weber 'in çalışmalarında genel olarak doğrudan odağa alınarak değerlendirilmeyen beden ve bedenleşme kavramlarının aynı zamanda rasyonalleşme, karizma, bürokrasinin demir kafesi, püriten etik, çilecilik vb. üzerine yazılarda örtük bir biçimde yayılım gösterdiği ve bedenin genel bir disiplin kavramı altında konumlandırıldığı göze çarpmaktadır. Bununla birlikte Çil, Weber' Nietszche ile Foucault arasında bir köprü konumunda bulunduğunu vurgularken yine rasyanelleşme ve kapitalizm üzerine yaptığı çalışmaların beden sosyolojisi için kilit konumda olduğunu ifade etmiştir (Çil, 2017, s. 457-458).

Timurtürkan, Calvenist ile Püritenizm öğretilerini inceleyen Weber'in, bu öğretilerin içeriğinde bulunan "disiplin", "düzen", "tutumluluk" gibi fikirlerle oluşturulan yaşam tarzlarının zevk ve haz gibi duyguları dışlarken aynı zamanda bir güç ve tahakküm ilişkisi oluşturduğunu ifade ettiğini belirtmiş ve bu öğretilerde benimsetilen çilecilik düşüncesi aracılığıyla her türlü maddi dünya ve bu dünyaya ait görülen kişi ve beden üzerinde böylesi bir tahakküm ilişkisi içerisinde egemenlik altına alınmasının sağlandığını vurgulamıştır (Timurturkan, 2009, s. 19). Burada bahsedilen çileciliğin klasik Hristiyanlığın ruh-beden dualitesindeki, bedeni arzularından arındırmaya ve ruhun saflığını ve temizliğini sağlamayı amaçlayan çilecilikten farklı bir şekilde bulunduğunu vurgulayan Çil, akıl-beden ayrımının çok daha dünyevi temelli bir doğa kültür ayrımına dayandığını ve bu haliyle, burjuva kültürü içerisinde doğanın, teknolojik yöntemlerin gelişimiyle kontrol altına alındığı gibi rasyonel aklın da irrasyonel davranışları kontrol altına alabilmesi anlayışının bulunduğunu belirtmiştir (Çil, 2017, s. 458-459).

Böylece beden kurtuluş yolunda fiziki mahrumiyet ya da acı çekmesinin devre dışı kaldığını ve artık geleneksel Hristiyanlık öğretisinde olduğu şekilde bir fakirliğin kutsanmadığı belirten Çil'e göre beden, bu öğreti ile birlikte zorlu bir çalışma temposu ile dünyalık kazancın ve ebedi kurtuluşun arayışın yolunda Weber'in rasyonelitesinin asketik duyarlılık, öz kontrol ve hayatın rasyonel planlanması gibi araçlarının hedefine konularak çok uyku, açgözlülük, cinsel iştah, tembellik vb. gibi irrasyonel doğasında arındırılmaya çabalanmıştır (Çil, 2017, s. 459). Bu bağlamda Çil, Weber'in bedenden vazgeçmek yerine ondan yararlanmayı önemseyen iktidar fikri ile Foucault'u öncellerken rasyonel burjuva etkisinde "manastırvari çileci bir düzenin sekülerleşmesiyle" oluşturulan kurumların (okul, hastane, ordu, fabrika) disiplin

anlayışının bedenlerin adeta bir demir kafese kapatılmak vasıtasıyla tahakküm altına alındığını vurguladığını belirtmiştir (Çil, 2017, s. 459-460).

Weber'in asketik bir inanmışlık/inandırılmışlık sarmalı altında ve yoğun bir dünyevi tempoda "çalışan bedeni", Marx ve Engels için kapitalizm çatısı altında sermaye tarafından artı değer üretme makinesine dönüştürülerek sürekli sömürülen ve bu bağlamda ücret karşılığında emeğini sattıkça yabancılaşma koşulları altında fiziksel yönden tüketilen bir beden olmaktadır aynı zamanda. Marx ve Engels'in insan gelişiminin ve yaşamının koşulları tarafından belirlenen doğa ile bu koşulların pratik dönüşümü arasındaki diyalektik ilişkinin sonucunda gerçekleştiğini savunduklarını söyleyen Shilling, Marx ve Engels'e göre insanın maddi varlığı ve emeği ile bilinci arasında bulunan sürekli gelişime açık ilişkinin, işçinin bedenini deforme eden, onu işyerinde sınırlayan ve sürekli kendini tekrarlayan faaliyetler halinde çalıştıran kapitalizm şartlarına dayalı işbölümü nedeniyle zarar gördüğünü ifade etmiştir (Shilling, *The Body And Sociol Theory*, 2003, s. 24). Bu bağlamda Marx'ın, yaşamsal gereksinimlerine erişimde sorunlar yaşayan ya da bu gereksinimler için mücadele etmek durumunda bırakılan ve yaratıcılığı elinden alınan bireyin doğal ve hayvansal varoluşuna geri döndüğünü belirten Shilling, böylelikle kapitalizm koşulları altında "bedenleşmiş özne"nin kendi türsel kapasitelerine ve onların kendi bedenli varlıklarına karşı bir yabancılaşmanın yaşandığını ifade etmiştir (Shilling, 2007, s. 5).

Synnott, Engels'in İngiltere'deki işçi sınıfının çalışma koşullarını incelediği araştırmasında kapitalizmin zor çalışma koşullarının işçilerin bedenlerini nasıl sakat bıraktığını ve öldürdüğünü de ayrıntılı olarak belgelediğini belirtirken Marx'ın bireylerin çektiği acılara değil matematiksel denklemlere ve hesaplamalara yöneldiği çalışmalarında (belki de Engels'in etkisi sebebiyle) az da olsa "endüstriyel patoloji"ye ve "bedenin ve zihnin sakatlanmasına" biraz ilgi gösterdiğini ve insanların kelimenin tam anlamıyla "ölüme kadar çalıştırıldığını" makinelerin ve kapitalistlerin kölesi olduklarını, buhar, su veya katır gücünün ucuz ikameleri olduğunu anlattığını vurgulamıştır (Synnott, 2002, s. 253). Marksizmin, beden dair bir dikkati olsa da temel bir meta üretimi kaygısı lehine, bedenlerin ve nüfusun yeniden üretimini büyük ölçüde ihmal ettiğini iddia eden Turner, bedenin kapitalizmde hem bir emek aracı hem de bir emek nesnesi olduğudur; bedenlerimiz üzerinde çalışarak kendimizi gerçekleştiririz ve bu beden üzerindeki emek toplumsal bir pratik olduğunu ifade etmiştir (Turner, 2008, s. 159).

Shilling, Marx ve Durkheim'in bedenini, sosyal yapıların veya kültürel sembollerin üzerine kazındığı fiziksel bir varlık olduğu konusunda oldukça net bir noktada bulduklarını belirtmiş ve buna karşılık olarak dönemin önemli düşünürlerinden Simmel'in bu fiziksellik yerine "form"ların bireylerin duygusal etkileşimlerinde ve deneyimlerinde nasıl konumlandığına odaklandığını vurgulamıştır (Shilling, 2005, s. 34). Simmel'in, toplum için bedeni bir temel haline getiren üretken özelliklere sahip olduğunu kabul ettiğini vurgulayan Shilling'e göre Simmel'in bedenleşmiş bireyinin erotik, dinsel ve saldırgan "dürtü"ler ve kazanma, savunma, saldırma ve talimatlanma "güdü"lerini içeren "dürtü"ler, "eğilim"ler ve "amaç"larla karakterize edildiğini ve bu bedensel "içerik"lerin bireylerin öteki ile temas etmesini sağlarken "form"ların oluşumunda temel bir aşamayı temsil ettiğini ifade etmiştir (Shilling, 2005, s. 30). Bu temasla birlikte ortaya çıkan karşılıklı "etkileşim" neticesinde belirli amaçlara ve hedeflere sahip insanların birlik hale gelebilmesinin mümkün olduğunu belirten Çil, insan bedenindeki duyular aracılığıyla gerçekleşen temas anında "sosyal form"ların da oluşmaya başladığını ifade ederken yine bu temas eşliğinde etkileşime giren bedenlerin faaliyetlerinin kesintiye uğratan süreçleri de "kültürel form"lar olarak adlandırmıştır (Çil, 2017, s. 455).

Formları bireylere ait deneyimleri belli bir sınıflandırmaya aktarılmasını sağlayan kategoriler olarak niteleyen Nazlı, Simmel için sosyolojinin nesnesini oluşturan şeyin bu formlar olduğunu ve bu formların yokluğunda toplumsallaşmadan söz edilemeyeceğini vurgulamıştır (Nazlı, 2005, s. 74). Benzer şekilde Çil, Simmel'e göre bir insan grubunu toplum yapan şeyin bireysel güdülerin, dürtülerin amaçların oluşturduğu içeriklerin etkileşim içerisinde forma dönüşmesi olduğunu belirtirken, bireylerin bedenleşerek çeşitli hedefler gözeterek faaliyetlerde bulunmasına dayanan toplumsal formların ilk bakışta bireyler tarafından yapılandırılmış gibi görünseler de Simmel'in bu formların aynı zamanda yapılandırıcı prensipler olduğunu düşündüğünü ve onları "sui generis" halde bulunur şekilde teorize ettiğini ifade etmiştir (Çil, 2017, s. 455).

Simmel, modern hayatın ve onun yaşantı mekanı olan metropollerin incelenmesi odağında yaptığı çalışmalarda metropolü bir mücadele alanı olarak görmüş ve bu mücadele içerisinde birey bedenlerinin çok yoğun bir şekilde uyarılara maruz kalmakta olduğunu düşünmüştür. Böylece duyuları, güdülenmeleri amaçları metropol şartlarında bulunan modern hayatın bedenleşmiş öznesi için bu yoğun uyarı etkisinin yapıcı değil tam tersi yıkıcı

etkilerinin yanına para felsefesinin katalizör olarak eklenmesiyle birlikte bireyin üzerinde oluşan büyük baskı sonucunda bireylerde çeşitli metropole özgü hastalıklar, bıkkınlık ve tepkisizlik hallerini görülebilmektedir. Çil, Simmel'in metropollerdeki yaşam düzeni nedeniyle yoğun baskı altında bulunan birey için sıradan dışsallıkların bireyin derinliklerindeki içsel süreçlere karışarak bu hayatın anlamına dair kararlara yol açtığını düşündüğünü belirtirken pozitivizm ve sekülerleşme bağlamın bu kararların yansıtıldığı yer olarak insan varoluşunu dış yüzeyi olan bedenin bu yaşantı içerisinde dışarıya karşı sergilenen bir tabloya dönüşümünü moda bağlamında yorumladığını vurgulamıştır (Çil, 2017, s. 456).

Bedene, sosyolojisinde net bir biçimde yer vermeyen ve belki de 1960'lara kadar Amerikan sosyoloji geleneği üzerindeki etkisi ile bedenin sosyolojik bir nesne haline gelmesinin engellerinden biri olan Parsons'un aslında hastalık, sağlık ve püriten etiğin Amerikan yaşamındaki yansımaları üzerindeki belirlenimci yapısı gibi konularda bedeni de değerlendirme ölçeğine alarak çok yararlı ve önemli yazılarının bulunduğunu belirten Shilling, buna rağmen O'nun genel eylem teorisi içerisinde eylemin, bedensel tutku ve eğilimin sonucu olarak değil sosyal normların motive ettiği seçimler halinde aktörün öznel davranışlarına ne şekilde yansıdığının araştırıldığını ifade etmiştir (Shilling, 2007, s. 6).

Parsons için toplumsal eylemin odağında "kültürel sistem", "toplumsal sistem", "kısılık sistemi" ve "bir sistem olarak davranışsal organizma" şeklinde dört adet sistemin bulunduğunu vurgulayan Timurtürkan, Parsons'un "bir sistem olarak davranışsal organizma" başlığı altında insanın biyolojik varlığını içinde yaşadığı fiziksel çevreye dahil ederek bedeni sadece biyolojik yönden toplumsal eylem içine alındığını ve toplumsal eylemi araçlarından birisi olarak değerlendirildiğini belirtmiştir (Timurturkan, 2009, s. 21). Bu bağlamda Nazlı, Parsons'un toplumsal eylem kuramındaki temel amaçlarından birisinin insanın organizma olarak davranışının çözümlenmesi olduğunu ve bedenin "sınırlı bir şekilde bu noktada analize dahil edildiğini" vurgulamış ve bedenin biyolojik boyutunun toplum ile etkileşiminde, örneğin sağlık bağlamında bir etki oluşturarak toplumsal eylemin için önemli bir konuma taşındığını ifade etmiştir (Nazlı, 2005, s. 76).

Dolayısıyla erken dönem sosyolojisinde beden, bir analiz nesnesi olarak doğrudan kullanılsa da görüldüğü üzere örtük bir biçimde düşünürlerin eserlerin bulunmaktadır. O dönemde içinde bulunan büyük değişimlerin çağının yıkıcı, dönüştürücü ve yeniden

kurgulayıcı etkisi altında böylesi hareketleri incelenmesi o dönemin düşünürleri için karşı konulmaz bir istekle bir çabalansa ve burada beden yok sayılsa da bu dönemde bedeni düşünürlerin fikir dünyası içerisinde bazen rasyonel olarak disipline edilirken, bazen toplumun sembolik bir işaretini taşıyor hale kolektif bir coşkunlukla toplumsal bilince yükselirken, bazen bir çalışma hayatı içerisinde emeğini ortaya koydukça kendine ve türüne yabancılaşırken, bazen metropollerin yoğun uyarılarının etkisinde duyarsızlaşarak şeyleri evrensel referanslar halinde kendi üzerine kazırken bulmak mümkündür.

Bedene dair sosyolojinin erken dönem çalışmalarında, bahsedildiği şekilde “yok sayılan” ancak yine de çalışmaların içerisinde dolaylı olarak bir nüve halinde var olan konunun antropolojik birikim ve kartezyen ayrıma Merleau-Ponty’den gelen fenomenolojik itiraz ile değiştiğini ve böylece bedenin sosyolojik imgelemin merkezine doğru olan yolculuğuna başladığını savunan Shilling, böylelikle deneyimin, duyuların ve bedensel yönetimin yalnızca insanın eyleyen/engellenen durumundaki değerlendirilmesinde değil aynı zamanda toplumsal yapıların oluşumunda ve devamlılığında da merkezi bir noktaya taşındığını ve bu bedenleşme farkındalığının konuya dair sosyolojik çalışmaları için düşünsel yönden teşvik sağladığını ifade etmiştir (Shilling, 2003, s. 19).

Bu değişimde ve bedenleşme fikrinin teşvik edilmesinde, bedenin sosyal yönüne dikkat çekerek batı toplumları için uygarlaşma sürecini, bedensel uygarlaşma ve rasyonelleşme biçimlerine odaklanarak çözümleyen Elias’ın bedeni “tamamlanmamış biyolojik süreç” olarak görürken aynı zamanda “devam eden toplumsal bir süreç” olarak değerlendirdiğini belirten Nazlı’ya göre Elias, “toplumun ve kişilerarası etkileşimlerin bedeni şekillendirerek bedensel alışkanlıkları, beden tekniklerini ve böylelikle bedenin dış görünümünü değiştirme biçimlerini” ortaya koyma amacındadır (Nazlı, 2009, s. 62-63). Elias’a göre iktidarın, başkalarının zihinleri ve bedenleri üzerinde uygulanma biçimiyle kişinin burjuvanın öz disiplin etiğine göre kendi bedeninin ve dürtülerinin disiplin altına alarak kontrol etmesi arasında ayrılmaz bir bağlantısı bulunurken bu söylemiyle Elias aslında, bu yeni modern disiplin biçiminin, modern "demokratikleşen" toplum bağlamında, tahakkümün dışardan ve alenen (ve/veya şiddetli) yapılması biçimlerinden çok içsel ve özdenetim biçimlerinin geliştirilmesine dayandığını vurgulayarak aslında Foucault’u bir bakıma önelemiştir. (Adelman & Ruggi, 2016, s. 909-910).

Elias'ın daha çok, uygarlaşan bedeninin tarihsel süreç içerisindeki gelişiminin izlerini ve bu süreçlerin bedenleşmiş bireyler üzerindeki etkilerini gözlemlediğini belirten Shilling, Bourdieu'nun "Giddens'in geç modernite" olarak adlandırdığı dönemde beden ve toplumsal eşitsizlikler arasındaki ilişkiye yoğunlaştığını vurgulamış ve Bourdieu'ya göre bedenin yalnızca emek gücü değil tokuşuna bir meta olarak katılmadığını, daha genel boyutta bir çeşit fiziksel sermaye biçimi haline gelerek "kaynakların birikiminin" ayrılmaz bir parçası şeklinde güç, statü ve buna ait sembolik formların bir göstereni durumuna geldiğini ifade etmiştir (Shilling, 2003, s. 111-112).

Fransız toplumunun sınıf analizi uğraşı nedeniyle bedene odaklanan Bourdieu'nun arka planına Marksist kavramsallaştırmaları da alarak yürüttüğü çalışmalarında bedenin, bireyin sosyal konumuyla ilişkisi, habitusun cisimlenmesi ve beğeni şeklinde oluşturduğu üç alanda toplumsal sınıflandırma için önemli konumda olduğunu belirten Timurtürkan, "habitus"un toplumsallaşmış bir öznellik olarak Bourdieu'nun sermaye biçimleriyle olan ilişkisinde ya da beğenin içinde bulunan toplumsal sınıfın özelliklerine göre şekillenmesinde bedenin oynadığı belirlemci rol oynadığını ifade etmiştir (Timurturkan, 2009, s. 27), (Nazlı, 2005, s. 80).

Arpacı, Bourdieu için bedenin en önemli özelliğinin, toplumsal ayrımların uygulama noktasında bulunması nedeniyle, bu ayrımların bireyin bedenine kazanmış yatkinliklere dönüşmesi ve kişinin toplumsal pratiğine, eylemlerine, beğeni ve tercihlerine sızarak "habitus"unu şekillendirmesi yoluyla bedenlerin hem bahsi geçen "yatkinlikler için bir kayıt yeri" hem de "bu yatkinliklerin uygulayıcısı" konumuna gelmesi olduğunu belirtmiş ve bu bağlamda bedene "işlenmiş bir zorunluluk" olarak "habitus"un sınıfsal farklılıkları ve bu anlamdaki ayrımların açığa çıkaran pratikler üretici kalıbı olarak çalıştığını vurgulamıştır (Arpacı, 2020b, s. 248-250).

Ayrıca Bourdieu'nun bedeni bir tür sınıfsal eşitsizlik kaynağı olarak analiz etmesini sosyal teori içinde bedenin merkezi bir konum elde etmesine yönelik önemli bir adım olarak değerlendiren Connell & Mears, Bourdieu'nun "bedensel sermaye" kavramının toplumsal cinsiyet ve cinsellik, ırk ve göç, emek ve kentleşme vb. alanlarda sosyal olarak "dışlanma" biçimlerine yönelik sosyolojik anlayışların değişimine yol açtığını belirterek sermaye kavramını bedenleşmiş, kültürel ve sembolik boyutlara genişlemesinin beden ve bedenleşme

sosyolojisinde ve daha geniş anlamda sosyal teoride büyük atılımların yolunu açtığını ileri sürmüşlerdir. (Cornell & Mears, 2018, s. 561-571).

Frank'a göre Bourdieu, sosyolojik alandaki çalışmalardan çok sosyal antropolojik bir gelenek içinde yer alan Erving Goffman'dan etkilenmiştir (Frank, 1999, s. 36). Goffman'ın çalışmalarının, yakın dönemde sosyal teori içerisinde çalışan düşünürleri bireyin sosyal inşasında bedenün rolü konusunda uyardığını ve farkındalık yarattığını belirten Turner, Goffman'ın yaptığı sosyal hayata dair etnografi çalışmalarında bütünlüklü bir bedenleşme teorisini üretmediğini ancak yine de, bedenün kullanım ve sergilenim biçimlerine dair yaptığı çalışmalarla damgalama, yüz ifadeleri, utanma ve sosyal benlik teorileri için “üstü kapalı bir temel” oluşturduğunu ifade etmiştir (Turner, 1999, s. 11).

Goffman'ın bedene yaklaşımı üç ana özellik ile karakterize edilebileceğini vurgulayan Shilling, ilk olarak Goffman'ın bedenün bireylerin maddi bir özelliği olduğu ve insanların eylemlerini ve kimliklerini biyolojik bedenleri tarafından belirlendiği şekilde tasvir eden natüralist görüşlerin aksine bireylerin sosyal etkileşimi kolaylaştırmak için genellikle bedensel performanslarını kontrol etme ve izleme yeteneğine sahip olduğunu, ikinci olarak beden dilinin toplum içindeki davranışın ve anlamın açık ara en önemli bileşeni olan sözel olmayan iletişimin gelenekselleştirilmiş bir biçimi olduğunu ve son olarak da ilk iki özellik ile bağlantılı olarak bedenün Goffman'a göre insanların öz kimlikleri ile sosyal kimlikleri arasındaki ilişkide aracılık etmede önemli bir rol oynadığını ifade etmiştir (Shilling, 2003, s. 72).

Goffman'ın “yüz”e yönelik çalışması örneğine benzer pek çok çalışmasının da bu bağlamda değerlendirilebileceğini ifade eden Turner, Goffman için bedenün “devasa bir simgesel çalışma ve üretim alanı” olduğunu vurgulayarak bedendeki deformasyonların damgalanmasının ve genel olarak damgalanmanın ve benzer şekilde, kültürel olarak tanımlanmış mükemmelliklerin yöneldiği övgü ve hayranlık unsuru konumundaki bedenün sembolik potansiyeli nedeniyle çilecilik, eğitim veya dışlama yoluyla düzenleme ve kontrol nesnesi olarak görüldüğünü belirtmiştir. (Turner, 2008, s. 161).

Bedenün, Goffman'ın önemli kavramsallaştırmalarından biri olan “etkileşim düzeni”nin en temel birimi olan karşılaşmaların merkezinde yer aldığını belirten Shilling, gündelik yaşamın büyük bir kısmının bireylerin karşılaştığı yerleşik rutinlerden oluştuğunu ve bunun her aşamasında, bedenün hareketleri ve görünüşleri ile birbirlerine niyet mesajları gönderdiğini

vurgularken Goffman için, bireylerin “beden görünümüne, yüz ifadeleri ve jestler” gibi fiziksel eylemlere büyük önem vermesinin ve bedeni “bir anlam üreticisi olarak” görmesinin etkileşim düzeyleri içerisinde beden rolünü anlatan önemli iki bağlam olduğunu ifade etmiştir (Shilling, 2003, s. 74-75).

Her ne kadar yakın dönem düşünürlerinin çalışmalarında beden, klasik döneme göre ikili formda ve bilerek unutulmuş/yok sayılan konumundan kurtularak daha merkeze hale gelse de yakından bakıldığında bedenin bu çalışmalarda genellikle kendisi olarak değil sosyal kurgu içerisindeki etkisine göre dolaylı bir biçimde ele alındığı görülmektedir. Beden yönelik faaliyetler arasında Arthur W. Frank, Bryan s. Turner ve Chris Shilling’in çalışmaları, sosyolojik düşüncede bedeni bir araştırma nesnesi olarak tarihsel yönden incelemeleri ve bedeni bir odak olarak sosyolojinin içerisinde sistematik olarak var etmeleri yönünden oldukça değerlidir. Bu bağlamda çalışmada, Arthur W. Frank’ın bedenin sosyolojideki konumu şablonsal olarak ortaya koyması, Bryan Turner’ın bedeni sosyolojik yönden merkeze alarak kurgulaması ve Chris Shilling’in bedenin günümüzde ön plana çıkartan sebepleri vurgulamasına değinilecektir.

Frank, araştırma konusu anlamında bedene yönelik ilginin, genel olarak modernizm, postmodernizm ve feminizm şeklinde üç kaynağı olduğunu ve bu bağlamda aydınlanma dönemi sonrasında oluşan modernist ilginin kaynağının pozitivizm ile, bir parçalanma/akma / belirsizlik ruhu arasındaki bölünmüşlüğe bedenin hem bilinebilirliğiyle bir sabit olarak pozitivizmin hem de bir sorunsal olarak belirsizliklerin ve parçalanmışlıkların içerisinde bulunabilmesiyle bir çözüm getirmesi olduğunu vurgularken postmodernizmdeki kaynağın “minimalist bir ampirizm” ile okuyucuları meta teorilerin belirli kaynaklarına katılımına sağlarken zımni varsayımları yok saymayan bir bakış açısı sunması ve feminist kaynağın bedeni belirli bir araştırma sorunu sağlaması olduğunu ifade etmiştir (Frank, 1999, s. 40).

Ayrıca, kadınların kendilerini ontolojik olarak var edebilmesini bedeni var etmekten geçtiğini ifade eden Frank, sosyolojinin bedeni geleneksel olarak ihmal etmesine geçici bir yanıt olarak onun bir erkek sosyolojisi olduğunu vurgularken “bedenleşme”nin toplumsal örgütlenmenin bir kalıntısı olarak değil, daha çok toplumsal örgütlenmenin “bedenleşme”nin yeniden üretimiyle ilgili olduğunu, toplumsal yaşamda bedeni kesinlikle tarafsız olmadığını, bunun yerine sınıfın toplumsal cinsiyet egemenliğinin politik ilkelerini temsil ettiğini

belirtmiştir (Frank, 1999, s. 42). Frank'a göre bedenün üç alanında yer aldığını söyleyen Nazlı, Frank'ın bu üç alanı, "bedenin sınırlarını ve olasılıklarını" belirleyen "bilişsel bir harita" olarak söylemi, "söylemlerin düzenlendiği ve bedenlerin hareketlerin sağlandığı" yer olarak fiziki mekanları ve "fizyolojik yönden bedenün konumu" anlamında bedenselliği olarak ifade ettiğini göstermiştir (Nazlı, 2009, s. 63).

Frank, bedenün bir nesneyle ilişki içinde eylemde bulunurken içinde bulunduğuş dört adet bağlam olduğunu vurgulamış (Şekil 5) ve bunların kontrol, arzu, başkalarıyla ilişki ve kendisiyle ilişki bağlamı olduğunu söyleyerek bedenün kontrol bağlamının performansın öngörülebilirliği-koşulluğuş olarak, arzu bağlamının bedenün eksikliği-üretkenliği olarak, başkalarıyla ilişki bağlamının tekli-ikili olarak ve kendisiyle ilişki birleşme-ayırılma olarak bölümlendirmiştir (Frank, 1999, s. 51-53). Frank' a göre bu dört boyut (kontrol, arzu, başkalarıyla ilişki ve kendisiyle ilişki) disiplinli beden, ayna beden, hükmeden beden ve iletişimsel beden şeklinde dört adet bedensel tipin ortaya çıkışına neden olmaktadır (Frank, 1999, s. 51-53).

Bedene yönelik bir sosyoloji kurma çabasındaki bir diğers düşünür olan Bryan Turner'a göre gündelik hayatın bedenlerin üretimi/geri üretimi merkezinde kurgulandığını vurgulayan Nazlı, Turner'ın bedeni doğa/kültür kesişiminde gördüğünü ve bu nedenle bedenün hem fiziki hem de sosyal özellikler barındırdığını söylediğini belirtirken böylece Turner için bedenün "yorumlama ve temsiliyetlerin dış yüzeyi, yapı ve düzenlemenin iç çevresi" olarak değerlendirildiğini ifade etmiştir (Nazlı, 2009, s. 63). Turner'ın iç beden – dış beden kavramsallaştırmasını önemine değinen Işık, "dış beden" analizinin temsil ve bu temsille bağlantılı olarak bedene yapılan tüm müdahaleleri kapsadığını ve bu nedenle ekonomik ve politik çözümlenmeleri de içerdüğünü, tüketim toplumunda "temel siyasal kontrol ve düzenleme" nesnesi olarak değerlendirilebileceğini söylerken diğers yandan "iç beden" biyolojik indirgemeciliğuş kapılmadan gündelik rutinler ve çeşitli düzeyde sağlık ve nüfus üzerine geliştirilen siyasetin yorumlanabileceğini ifade ettiğini belirtmiştir (Işık, 1998, s. 274)

Nazlı, Turner'ın beden sosyolojisinin temellere yönelik dört nitelik saydığını belirtirken bunların bedenün doğa ve kültürün kesişim noktasında görülmesi, iç ve dış beden ayrımı temelinde nüfusu ve bireylerin bedeni şeklinde bir farklılaşmaya gitmek ve bedenler üzerinde denetleme, düzenleme ve kontrol etme mekanizmalarını gündeme getirmek, bedeni

cinsiyet ve cinsiyet kimliği olarak ayırmak ve yine iç beden - dış beden ayrımı ile birlikte iç beden için hastalıkların bireysel ve toplumsal sonuçlarıyla ilgilenirken dış beden tarafında ise bedenlerin dış yüzeylerinde ortaya çıkan sapsmalara toplumsal düzlemde ilgi gösterilmesidir (Nazlı, 2009).

Chris Shilling'e göre, bedene bakıştaki toplumsal ve akademik değişimlerin arka planın bakıldığında dört ana unsurun dikkat çektiği görülmekte ve bunlar, 'ikinci dalga' feminizmin yükselişi, batı toplumlarında dikkatleri yaşlıların ihtiyaçlarına odaklayan demografik değişimler, modern kapitalizmin değişen yapısıyla içerisinde tüketim kültürünün yükselişi ve bedenlerin ne olduğuna dair kesinlik anlayışındaki bir kriz hali olarak gösterilmektedir (Shilling, 2003, s. 28).

1960'larda 'ikinci dalga' feminizmin yükselişi ile “doğurganlığın kontrolü ve kürtaj haklarıyla ilgili konuların” siyasi gündeme taşındığını belirten Shilling, kadınların “vücutlarını erkek kontrolünden geri almak” ve çok daha geniş bağlamda yeni toplumsal hareketlerin içerisinde yer alarak diğer gruplarla bağlantılı halde “bedensel tehlikelerine ilişkin kamuoyu bilincini artırmak” amacıyla kendilerini ön plana çıkarttıklarını vurgularken bu eylemsellik gelişiminin yanı sıra feminist literatürün kadın bedeninin ataerkillik karşısındaki konumunu yeniden ele aldığını vurgulayan Shilling'e göre akademik kavramsallaştırmada aileyi kadının toplumdaki yerinin temeli olarak tanımlayan teorilerin yerine ataerkinin kaynağı olarak biyolojik bedene öncelik verilmeye başlanmıştır (Shilling, 2003, s. 28).

Shilling, feministlerin genel olarak ataerkillik tartışmalarına “pornografi, fahişelik ve taşıyıcı annelikte kadın bedenlerinin metalaştırılması” gibi konuları da ekleyerek bedene ilişkin söylemlerini genişlettiklerini belirtmiş ve ayrıca feminist hareketlerin bir yanda erkek ve kadın bedeninin karşı karşıya kaldığı “farklı sosyalleşmeyi, tıbbi hizmetlerin gelişimini, hamilelik ve doğum sırasında kadın vücudunun tedavisindeki erkek odaklı” bakışı vurguladıklarını söylerken diğer yanda, ekonomik yönden kadınların ev işleri ve üreme rolüne ilişkin tartışmaları gündeme getirerek kadınları erkekler ve çocukların bedenlerini başlıca bakıcıları durumundaki konumuna atıfta bulduklarını ifade etmiştir (Shilling, 2003, s. 28).

Bedene bakıştaki değişime fenimizden gelen katkı özelinde Shilling son olarak, feminist yazını sayesinde kadınların bedenleşmesi ile bedenlerdeki eşitsizlere ve baskıya yönelik olarak gelişen odaklanmanın cinsiyet/toplumsal cinsiyet, doğa/kültür ve biyoloji/toplum ayrımlarının

analizi, popüler ve akademik düşüncenin kadınlar ve erkekler arasında öne sürdüğü bedensel sınırların bazılarını yıkmaya veya en azından bu sınırların gücünü azaltmaya başladığını vurgularken, bu “vurgu”nun erkek bedenini dışlayıcı bir bakış olmadığını ve kadın bedenini kontrol etme aracı olarak erkek bedeninin uyguladığı gücü teorize etmenin kadın ve erkek bedenine dair bir araştırmanın ayrılmaz bir unsuru olduğunu belirtmiştir (Shilling, 2003, s. 28-29). Ayrıca Shilling’e göre bu geleneğin devamında “eşcinsel erkek” imgesinin toplumsal inşasına ilişkin ya da toplumsal alanda çeşitli sebeplerle görünürlüğünün farklılaşması arayışının bir sonucu olarak “kaslı erkek” imajı anlamında bedenin şekillendirilmesine yönelik çalışmaların bulunduğunu vurgulamıştır (Shilling, 2003, s. 28-29).

Bedene bakıştaki toplumsal ve akademik değişimin ikinci faktörünün batı toplumlarındaki yaşlı sayısının artışıyla ilgili olduğunu belirten Shilling, artan yaşlı nüfusunun emeklilik, tıbbi hizmet, bakım hizmetleri ve barınma alanlarındaki sosyal politikalara, sigorta giderleri ve devlet harcamaları üzerindeki etkisinin çok önemli olduğunu vurgulayarak tıbbi gelişmelerin sağladığı uzun ve konforlu yaşam beklentisi ile sağlık hizmetlerinin yaşlı sağlığı ve esenliği ile ilgili olarak daha çok sorunlarla karşı karşıya kalarak aslında kendi başarısının kurbanı olduğunu iddia etmiştir (Shilling, 2003, s. 31).

Bedene vurguyu artıran üçüncü faktör olarak geçtiğimiz yüzyılın ikinci yarısında “ileri kapitalist toplumların yapısı içerisinde, üretim alanında “çok çalışma” ve tüketim alanında “tutumluluk ve reddetme” alışkanlıklarının yerine “biriktirmeye ve yatırıma eğilimli bir işgücüne dayalı rekabetçi kapitalizmin gerilemesinin”, “hafta bazında çalışma süresinin önceki dönemlere göre kısalmasının ve “boş zamana yönelik üretimin yaygınlaşmasının” bireyi mal ve hizmet üretmenin yanı sıra tüketmek için de çok çalışmaya yönlendirdiğini ifade eden Shilling buna bağlı olarak, tüketim kültüründe merkezileşen bedene bireylerin fiziksel egzersiz, kişisel sağlık programları, yüksek lifli diyetler vb. yoluyla adeta her gün bakımı yapılan, temizlenen ve dikkatle kontrol edilen bir makine gibi davranmasını sağlamıştır (Shilling, *The Body And Sociol Theory*, 2003, s. 31-32).

Dördüncü faktörün bedenlerimizi kontrol etme potansiyelimizin artması eğilimine anlam olarak bir bunalımın eşlik etmekte olduğunu vurgulayan Shilling, bedenin bir rasyonelleştirilmesinde merkezinde olduğuna ve bir yandan bedenin rasyonelizasyonunun hapishaneler, ordular ve işyerleri gibi yerlerde "verimliliği ve gözetimi en üst düzeye çıkarmaya

çalışan bir rejimde bedenlerin disiplini ve örgütlenmesi yoluyla zihni yeniden eğitmeyi" amaçlayan "insan bilimleri" ile bağlantılı olduğunu ifade ederken bu durumun diğer yandan gelişen teknolojilerle birlikte bedene müdahale çeşitliliğinin ve yoğunluğunun artması ile bedene dair bir tanımlama güçlüğünün ortaya çıktığını belirtmiştir. (Shilling, 2003, s. 32-33).

Böylelikle bedenın sosyal bilimler için bir analiz nesnesi olarak merkezi konuma gelişinin antropolojik ve sosyolojik serüvenleri özetlenmiş olsa da günümüzde bir yandan bedenleşmeye dair analizler devam ederken diğer yandan bedene dair tartışmaların odağında bazı farklılaşmalara gidildiği gözlemlenmektedir. Özneleşme deneyiminin bütünlüklü bir beden yapısı üzerinde oluşumunun sorgulanır hale geldiği bu tartışmaları mümkün kılan teknolojik gelişmeler ve buna uygun şekilde organize olabilen/dönüşen sermaye biçimlerinin yapılandırıcı etkisi altında bedenın bir bütün/tek parça görüntüsünün dağılması söz konusu edilmektedir. Böylece ortaya saçılan beden altı parçalarının, beden bütünlüğünden bağlantısız olarak var olabilmesi, dolaşım girebilmesi, metalaşması ve bedenden bedene "sökülüp takılabilmesi" nedeniyle/sayesinde tek parçalı özne kavramsallaştırmasını aşan özne olasılıklarının belirginleştiğine dair görüşler bulunmaktadır.

Bozok, beden sosyolojisinin tarihsel gelişimi içerisinde bedeni geç bulduğunu ama çabuk kaybettiğini vurgularken, bunun sebebinin günümüzde beden sosyolojisine olan ilginin azalması değil (aksine artmıştır) bedenın artık tek parça ya da tek bir öznenin sahip olduğu bir şey olarak düşünülmemesi olduğunu vurgulamıştır (Bozok, 2020, s. 224-226) Braidotti'ye göre bedenın sınırlarının genişlemesi, potansiyellerinin fark edilerek olasılıkların çoğal(tıl)ması ve canlılık kavramının yerleşik yapısının bozularak ona ait mülkiyetlerin el değiştirebilir hale gelmesiyle insanın ne olduğuna dair geçmişin hümanist toplumsal sözleşmelerinin çözüldüğünü ve yenilerinin oluşturulmasının ihtiyaç haline geldiğini ifade eden Bozok, tıbbi gelişmelerin baş döndürücü etkisi ve hızı altında bedeni parçalı bir yapıda ve moleküler düzeyde kavranabilmesinin önemini vurgulamıştır (Bozok, 2020, s. 224-226).

Synnott, plastik ve rekonstrüktif cerrahi ile bedenın artık "geleneksel olarak Tanrı'nın bir armağanı anlamında verilmiş" değil kalıplanabilecek ve ihtiyaca veya isteğe göre seçilecek/şekillendirilecek bir plastik malzeme haline geldiğini aynı zamanda kalp pilleri, kapakçıkları, titanyum kalçaları, polimer kan damarları, elektronik göz ve kulak implantları, kollajen elyafı ve silikon kauçuk derileri ve hatta poliüretan kalpleri ile biyonik bir yapıda

olduğunu belirtirken çeşitli türde teşhis makineleri, CAT taramaları, kalp monitörleri, ultrason; ve hatta yaşamlarımız için: doğumdan hemen sonra kuvözler, diyaliz makineleri ve demir akciğerler ve sonlara doğru solunum cihazları ve yaşam destek sistemleri ile makinelere giderek daha fazla bağımlı halde "fişten çekilebilir" veya "kapatılabilir" çizgide yaşam ve ölümün bulanıklaştığı bir noktaya taşındığını belirtmiştir (Synnott, 2002, s. 34).

Ayrıca, Synnott'a göre kalp, karaciğer, pankreas, böbrek, kornea ve kemik iliği tek başına veya çeşitli kombinasyonlarda nakledilirken bedene ait parçaların birbirinin yerine geçmesiyle bedenin genel bir ağ yapısı formunda ortaklaşması mümkün olmakta ve beden günümüzde gittikçe tasarlanabilir hale gelirken insanlarda gen terapisine ilişkin denemeler, "tasarımcı bebekler", germ hattı hücreleriyle oynamanın ve insan klonlamanın tehlikeleri, genetik testler ve toplumsal olarak bu imkanlara erişimde dezavantajlı konumdaki insanlardan oluşan bir genetik "alt sınıf" yaratılması hakkındaki endişelerin de gitgide yayılmaktadır (Synnott, 2002, s. 34-35).

Bununla birlikte bedenlerin, sperm ve yumurta bankası kataloglarındaki geniş olasılıklar arasından da seçilebileceği bir dönemde bulunduğumuzu ifade eden Synnott böylece tüp bebek, suni dölleme, taşıyıcı annelik, embriyo dondurma ve erkeklerde embriyo implantasyonu gibi yeni üreme teknolojilerinin gündeme gelmesiyle ve bu bağlamda kadınların gen veya yumurta üreticileri veya embriyo taşıyıcıları olarak metalaştırılmasıyla beden ve insanlık hakkında bir dizi etik sorunu gündeme geldiğini ve bu üreme teknolojileri ile çocukların artık günümüzde evlat edinme veya yeniden evlilik yoluyla edinilen ek ebeveynler dışında, bir sperm donörü, bir yumurta donörü, bir taşıyıcı anne (kiralık bir rahim) ve iki sosyal ebeveyn şeklinde beş ebeveyni olabildiğini belirtmiştir (Synnott, 2002, s. 35).

Teknolojik ilerlemelerin böylesi değişimlere yol açması neticesinde beden sosyolojisinin yakın dönem gündeminde "canlılık örüntülerinin dönüşmesi", "canlılığın nakledilebilir bir hale gelmesi" ve "bedenin yeniden tanımlanması" gibi konuların bulunduğunu belirten Bozok, eleştirel insan sonrası (post human) düşüncesi ile Braidotti'nin "fark" kavramı üzerinden insanın dünyada merkezi bir konumu işgal ettiği şeklindeki anlayışının terk edilmesini ve yeni bir yaşamın insan olmayan faktörleri de dahil ederek kurgulanabilmesini benimserken aynı zamanda insanın aşkın bir kategori olarak ele alınmaması ile insanın bedeninin dünyaya doğru açılarak diğer türleri de kapsar biçimde hesaba katmasının, teknolojik

gelişmelerin damgasını vurduğu “yeni tarz bir beden sosyolojisi” ile “ekoloji çalışmaları” arasında bir kesişimi de sağlamasını beklediğini ifade etmiştir (Bozok, 2020, s. 227-228).

Post-human ifadesiyle aşılmaya çalışılan hümanist insan figürünün Da Vinci'nin Vitruvius Adamı'nda karşılık bulduğunu belirten Çelik, Braidotti'ye göre insan sonrası durum kavramı ile başkalarıyla bağlantısallığımızın ilişkin farkındalığımızın artmasının tarif edildiğini vurgularken insan sonrası kuramda öznenin, insan olmayan (hayvan, bitki, virüs) ağa tamamen karışmış transversal (çapraz kesen) bir konumda olduğunu söylemiştir (Çelik, 2017, s. 7)

Son olarak beden üzerinde teknolojik hakimiyetin yarattığı devrimsel dönüşümü odağına alan tartışmaları içerisinde transhümanist (geçiş insanı) akımın ayrı bir yeri bulunmaktadır. “Süper uzun ömürlülüğe, süper zekaya ve süper refah seviyesine erişme” amaçları üzerine kurulu olan ve insanın kapasitesinin artırılarak “yaşlanma, hastalanma gibi arzu edilmeyen kusurlarının ortadan kaldırılması” hedefleriyle teknoloji ve bilimden faydalanılmasının savunulduğu transhümanist akımda Çelik'e göre, transhümanizmde Ray Kurzweil'in çalışmalarından hareketle “insanın bugüne ait bilgisel ve teknik donanımının” önemli bir geçiş evresinde olduğuna işaret etmekte ve zamanla kusursuzluğa ve hatta–zamanla–ölümsüzlükle tarif edilen bir tekillik aşamasına geçiş olacağı düşüncesi bulunmaktadır (Çelik, 2017, s. 9).

2.3 Foucault ve Agamben

2.3.1. Foucault

Günümüzün beden çalışmaları için gerisinde çok önemli bir veri seti bırakan Foucault, iktidarların gözünde bedenlerin ne kadar önemli bir konumda olduğunu vurguladığı eserlerinde bedensel politikalar üzerinden işleyen bilgi iktidar tertibatları etkisinde öznenin kurulumundaki tarihsel süreksizlikleri göstermiştir. Klasik çağ adını verdiği dönemde, bireyleri disipline ederek uysallaştıran tekniklerin ölümü kamusal alandan sildiğini ve yaşatmayı görünür hale getirdiğini söyleyen Foucault, 19. yüzyılda nüfusun idaresine geçilerek tür olarak bedenin üzerine kurulan iktidarın incelikli hesaplamalarına/düzenlemelerine/düzenlemelerine geçildiği yaşamsal tabanlı biyopolitiğin varlığından söz etmektedir.

Shilling'e göre Foucault, iktidarın yönetim biçimleri ile beden arasındaki ilişkide meydana gelen değişiklikleri tarihsel ve teorik olarak kavramaya çalışırken ortaçağdan modern yönetim biçimlerine geçişe odaklanmış ve bedenlere boyun eğdirmeyi ve nüfusları kontrol

etmeyi sağlayan çeşitli tekniklerini içeren bir küme halinde biyopolitikanın bu dönemde patlayarak ortaçağın ölüm aracıyla kurguladığı iktidarların yerine yaşama ve yaşatmaya odaklanmış bir iktidara doğru keskin bir dönüşüm yaşadığını vurgulamıştır (Shilling, 2016, s. 23). Özmakas, Foucault'nun bedene odaklanmasının asıl nedeninin iktidar olduğunu belirtirken, Foucault'a göre iktidarın “ancak etkileri üzerinden tanınabileceğini ve bu anlamda çalışmalarında beden, bahsi geçen iktidarların etkilerinin en açık biçimde görülebildiği bir yüzey” olarak değerlendirildiğini ifade etmiştir (Özmakas, 2016, s. 56).

Keskin, özne ve öznellik teması ile Foucault'nun çalışmaları üzerinde çok genel anlamda bir bütünlük sağlanabileceğini ifade ederken burada kullanılan tema içeriğinde a priori ve aşkın olarak bir kurucu özne ve bu öznenin arka planında bir evrensel insan doğası bulunmadığını, hatta Foucault düşüncesinde, öznenin tarihte aldığı biçimlerin analizinin yapılması yerine öznenin asıl kendisinin tarihsel olarak ve söylemler yoluyla kurulumunun çalışıldığını özellikle vurgulamıştır (Keskin, 1999, s. 16).

Öznenin tarihsel olarak kurulumunda Foucault, öznel deneyimin o tarihsel döneme ait çeşitli taktikler ve stratejiler üzerinden inşa edildiğini söylemektedir. Söylemsel ve söylemsel olmayan pratikler şeklinde çeşitlendirdiği bu taktik ve stratejiler (dispozitifler), çeşitli dikotomiler üzerinden (akıl – akıl dışı, normal – anormal, yasak – yasak olmayan) her şeyi bir doğruluk yanlışlık oyununa sokarak değerlendirilmesini sağlamakta ve içinde yaşanılan döneme göre uygun deneyimin belirlenmesi ve yaygınlaşmasında kritik bir rol oynamaktadır. Foucault, ilk dönem eserlerinde klasik çağ olarak isimlendirdiği 17. ve 18. yüzyıldaki çeşitli kurumlarının kurulumunda ve işleyişinde bahsi geçen pratiklerin izlerini sürerken böylesi kurumları devreye sokan bilgi ve iktidar teknolojilerinin varlığını yazılı metinler arasında yaptığı tozlu bir kendine has arkeolojik analiz yöntemiyle ortaya koyma çabasına girişmiştir. Bu bağlamda, Deliliğin Tarihi (1961) isimli eserinde Foucault, bu tespitini delilik örneği üzerinden giderek verirken, deliliğin daha önceki dönemlerde toplum içinde özel olarak dikkate alınmayan bir durum olduğunu ancak modern dönemde deliliğin bir hastalık şeklinde öznel deneyim olarak ortaya konmuştur.

Bu anlamda örneğin deliliğin sorunsallaştırılması, delilik olarak adlandırdığımız davranış biçimlerinin belli söylemsel pratikler (psikoloji, psikiyatri, psikopatoloji gibi bilimsel söylemler) ile söylemsel olmayan pratikler (akıl hastanesinin kurulması, işleyişini düzenleyen bir kurallar sisteminin geliştirilmesi, belli idari tasarruflar, vs.) tarafından bir doğruluk oyununa

sokulması, yani bir düşünce nesne haline getirilerek delilik hakkında belli doğruluklar üretilmesi anlamına geliyor. Bu sorunsallaştırmalar sonucunda daha önce sadece farklı bir davranış biçimi olarak görünen delilik “akıl hastalığı” olarak yeniden kuruluyor ve bazı bireyler bu kurulmuş deneyimin öznesi olarak konumlandırılıyor (Keskin, 1999, s. 17).

Bu bağlamda Foucault'nun 1656 yılında Paris'te Genel Hastane'nin kurulmasına verdiği önemi vurgulayan Özmakas, pek çok kurumdan oluşan bu hastanenin, yaşı, bölgesi, soyu, sağlamlığı ya da sakatlığı, hastalığı tedavi edilebilir/edilemez ve cinsiyeti farketmesizinin tüm Parisli yoksulların tecrit edilmesine yönelik bir amaçla kurulduğunu ifade etmiştir (Özmakas, 2016, s. 46).

Klasik çağdaki cezalandırma biçimlerini araştıran Foucault'nun 1975 yılında yazdığı Hapishanenin Doğuşu isimli kitap, Damiens'in oldukça vahşi ve kanlı bir şekilde gerçekleştirilen idam sahnesinin son derece gerçekçi ve detaylı tasvirleriyle açılış yapar. Burada Damiens, babası ve aynı zamanda Fransa kralı olan XV. Louis'e yaptığı başarısız suikast girişimi nedeniyle parçalanarak idam edilirken Foucault, bu görseli 19 yüzyıl öncesinin ceza uygulamalarının çarpıcı bir örneği olarak sunmaktadır.

Disiplin düzeneğinin her yerdeki varlığı tarafından taşınan, tüm hapishane aygıtlarından destek alan normalleştirici iktidar toplumumuzun başat işlevlerinden biri haline gelmiştir. Normallik yargıçları bu iktidarın her yerinde mevcuttur. Öğretmen-yargıç, hakim-yargıç, eğitimci-yargıç toplumundayız, bunların hepsi de normalleştirici olanın hüküm sürmesini sağlamakta; ve her biri bulunduğu yerde bedeni, hareketleri, tutkuları, hal ve gidişleri, yatkınlıkları, performansları tabi kılmaktadır. Hapishane ağı bitişik ve dağınık biçimleri altında; yerleştirme, dağıtım, gözetim, gözlem sistemleriyle, modern toplumda normalleştirici iktidarın büyük desteği olmuştur (Foucault, 2019, s. 389-390).

Benzer şekilde Revel, işkence fikrinin ortadan kalkmasının iktidarındaki anlık bir iyileşme ya da insanileşme olarak algılanmaması gerektiğini söylemiş ve iktidarın aslında kendine yeni bir yol bulduğuna işaret etmiştir (Revel, 2005, s. 141). İşkence, 18. yüzyılın sonunda başka bir çağın barbarlığının kalıntısı; "gotik" olarak suçlanan bir vahşetin işareti olarak gösterilecektir (Foucault, 2019, s. 48).

Adaletin mahkûmların bedenlerine müdahale etmesi ve ulaşması hâlâ gerekiyorsa da bu artık çok daha derli toplu kurallara göre olacak ve daha "yüksek" bir amacı hedefleyecektir. Bu yeni tutumun etkisiyle, anatomi üzerinde oynayarak azap çektiren celladın yerini koskoca bir teknisyenler ordusu almıştır: gözetmenler, hekimler, papazlar, psikiyatrlar, psikologlar, eğitimciler; bunlar yalnızca mahkumun yanındaki varlıklarıyla, adaletin ihtiyaç duyduğu methüsenayı ona yapmış olmaktadır; beden ve azabın cezalandırmaya yönelik

eyleminin nihai amacı olmadığı konusunda ona güvence vermektedirler (Foucault, 2019, s. 12)

Armstrong, Foucault'nun bu yeni iktidar biçiminde Bentham'ın ideal bir hapisane modeli olan Panopticon tasarımını kullandığını ve daha önce suçluların zindanlarda hapsedilirken veya alenen cezalandırılırken, Panopticon ile birlikte suçlu bedenler için içsel olarak düzeltici bir gözetleme ilkesini getirdiğinin Foucault tarafından gözlemlendiğini ifade etmiştir (Armstrong, 1994, s. 20). Böylelikle suçlunun bedeni vahşice cezalandırılmak yerine bu yeni iktidar biçiminde, bedeni kendi sorumluluğu içerisinde değerlendirmeye ve dönüştürmeye çalışılmıştır.

İktidar ilişkileri onun [beden] üzerinde doğrudan bir müdahale meydana getirmektedirler; onu kuşatmakta, damgalamakta, terbiye etmekte, ona azap çektirmekte, onu işe koşmakta, törenlere zorlamakta, ondan işaretler talep etmektedir. Bedenin bu siyasal olarak kuşatılması, karmaşık ve karşılıklı ilişkilere göre, onun ekonomik kullanımına bağlıdır; bedenin iktidar ve egemenlik ilişkileri tarafından kuşatılmasının nedeni büyük ölçüde, üretim gücü olmasından kaynaklanmaktadır, fakat buna karşılık bedenin iş gücü olarak oluşması ancak, onun bir tabiyet ilişkisi içine alınması halinde mümkündür (burada ihtiyaç aynı zamanda özenle düzenlenen, hesaplanan ve kullanılan siyasi bir araçtır); beden ancak hem üretken beden, hem de tabi kılınmış beden olduğunda yararlı güç haline gelebilmektedir (Foucault, 2019, s. 63).

Özmkas, Foucault'ya dair referans kabul edilebilecek Stephen Collier, Thomas Lemke, Mark Kelly gibi yorumcuların Foucault'nun iktidar kavramına dair dönemselleşmelerindeki muğlaklığa dikkat çekmiş olsa da yine bahsedilen yorumcuların izinde Foucault'nun iktidar kavramının iki dönemde anlaşılabilirliğini göstererek (Özmkas, 2016, s. 96-97) bu dönemlerden birincisinin Deliliğin Tarihi'nde (1961) geliştirilen ve Hapishanenin Doğuşu'na (1975) kadar süren iktidar anlayışı olduğunu ve diğerinin de Cinselliğin Tarihi (1976) ile somutlaştırıldığını belirtmiştir (Özmkas, 2014, s. 57). Bu bağlamda Foucault, iktidarı, ilk dönemde baskıcı bir karakterde kullanırken ikinci dönemde yalnızca baskı üzerinden değil öznenin verimliliği ve üretkenliği üzerinden de değerlendirmeyi uygun bulmuştur.

Denebilir ki eski öldürtme ya da yaşamasına izin verme hakkının yerini yaşatma ya da ölüme atma gücü almıştır. Ölüme eşlik eden törenlerin yakın bir zaman önce ortadan kalkması olgusunun açığa çıkardığı ölümün gözden düşmesi olgusu da belki bu biçimde açıklanabilir. Ölümün baştan savulması için gösterilen titizlik, onu bizim toplumlarımız için dayanılmaz kılan yeni bir endişeden çok, iktidar yöntemlerinin gittikçe ölüme daha çok sırt çevirmesine bağlıdır (Foucault, 2007, s. 102).

Foucault'ya göre beden, Damians örneğinde anlattığı üzere mutlak iktidar olarak tanımladığı dönemde azap çektirilen, parçalanan, organları kopartılan, üzerine damga basılan, canlı veya ölü olarak teşhir edilen, seyirlik bir unsur olarak görülmektedir. Bununla birlikte, 19 yüzyıl başlangıcında beden, ceza ile yıldırmanın ana hedefi olmaktan çıkarak gözlerden uzak bir halde haklardan mahrum bırakmanın bir aracı haline gelmiştir (Foucault, 2019, s. 9).

Smith, Foucault'nun okullarda, hapishanelerde, hastanelerde ve kışlalarda disiplinler iktidarın geleneksel yöntemler yerine rasyonel yöntemlere başvurduğunu ve bedenin gözetilmesi, denetlenmesi ve düzenlenmesine yönelik olarak düşünce ve davranış tarzlarını çeşitli eğitim teknikleri vasıtasıyla değiştirecek şekilde beden üzerinde nasıl sürekli olarak çalışmakta olduğunu gösterdiğini vurgulamıştır (Smith, 2001, s. 125).

Bu iktidar biçiminde öne çıkan en önemli nokta, iktidarın taktiklerini tekil bedenler üzerinden disiplinli bir tavırda uygulamasıdır. Burada amaç, birey bedenlerini birer makine düzeninde görerek ve onları daha yararlı, uyumlu ve itaatkar şekilde yetiştirerek bireyleri işgücüne olabilecek en verimli şekilde katılabilesini sağlamaktır. Tüm noktalardan geçen ve disiplin kurumları her an denetleyen sürekli cezalandırma, denetlemekte, farklılaştırmakta, hiyerarşik hale getirmekte, dışlamaktadır. Davranış kalıplarının belirlediği, hiyerarşinin oluşturduğu bu düzlemde temel amaç, normalleştirmektir (Işık İ. E., 1998, s. 183).

Bedene hâkim olma ve beden bilinci ancak iktidarın bedeni kuşatmasıyla mümkün olmaktadır. Bedeni kuşatan birçok araç ve iktidar türü mevcuttur. Jimnastik, idmanlar, kas geliştirme, çıplaklık, güzel bedenin yüceltilmesi... tüm bunlar, çocukların, askerlerin bedeni üzerinde, sağlıklı beden üzerinde, iktidarın uyguladığı, kararlı, inatçı, titiz bir çalışmayla insanı kendi bedenini arzulamaya götüren bir hattadır (Foucault, 2012, s. 39).

Foucault'a göre disiplinlerin tarihsel anı, yalnızca becerilerinin gelişmesini veya bağımlılığının ağırlaştırılmasını değil de aynı zamanda onu aynı mekanizma içinde daha fazla getirdiği ölçüde daha fazla itaatkâr kılan (ve tersine) bir ilişkiyi oluşturmayı hedefleyen bir insan bedeni sanatının doğduğu andır (Foucault, 2019, s. 210).

Hükümlerliliğin iktidarı olan ve öldürebilme gücünden ibaret olan bu büyük, mutlak, dramatik, karanlık iktidarın berisinde demek ki şimdi, biyoiktidarın teknolojiyle birlikte, olduğu biçimiyle nüfusun üzerinde, canlı varlık olarak insanın üzerinde bu iktidar teknolojisi, "yaşatma" iktidarı olan sürekli, çok bilgili bir iktidar ortaya çıkar. Hükümdarlık öldürüyor ya da hayatta bırakıyordu. Ve şimdiyse, tersine, yaşatmak ve ölüme bırakmaktan ibaret olan, ayarlama iktidarı diyeceğim bir iktidar doğar (Foucault, 2002, s. 252).

Bireylerden ziyade nüfusa yönelen biyoiktidar kavramı Foucault tarafından ilk kez “Toplumsal Tıbbın Doğuşu” başlıklı konuşmasında, toplumsal tıpta 18. Yüzyıl boyunca gerçekleşen dönüşümlerin analizi tasvir etme amacıyla kullanılmıştır.

Özmkas, Foucault’ un nüfusu 18. Yy’ da ortaya çıkan bir fenomen olarak ortaya koyduğunu belirterek bahsi geçen dönemde kastedilen nüfusun kavramsal olarak, savaş, salgın hastalıklar, yangınlar vs. gibi çeşitli nedenlerle ıssızlaşan toprakların yeniden iskan altına alınmasını ve dolayısıyla nüfusun üzerinde yaşanan toprağı da hesaba katacak şekilde bir dizi istatistiki olayın gerçekleştiğı bir alan olarak tasvir ettiğini aktarmaktadır (Özmkas, 2016, s. 142-143).

Lemke, biyopolitika kavramının tasarlarken Foucault’un yeni gelişmeler ve sorunlar nedeniyle geleneksel siyasal egemenliğin bu yeni durumlara açılımını değil tam olarak da bu yeni durumlar nedeniyle siyasal egemenliğin merkezindeki doğrudan değişimi vurguladığını ifade etmiştir (Lemke, 2011, s. 33).

Foucault için biyoiktidar özellikle nüfusların denetimini olanaklı kılan bir teknolojidir. Bu teknoloji, yönetimselliğı çepeçevre saran nüfus sayımları, oylamalar, hidrografi ve sigorta politikaları gibi çeşitli teknikleri içerir. “Nüfus” bizzat biyopolitika tarafından inşa edilmiştir: Biyopolitikadan önce modern anlamıyla “nüfus” diye bir şey yoktur (Kelly, 2010, s. 4).

Foucault’ya göre klasik çağın yeni gelişmeleri ve sonuçları nedeniyle çağın şartlarına uygun disiplinlerin (okul, kışla, hapishane, atölye, dil, vs.) belirginleşmeye başladığını ve bir arada yaşamın getirdiğı şatlarda uzun yaşam, kamu sağlığı, konut ve göç sorunları, doğurganlık gibi konuların düzenlenmesi/denetlenmesi/ gözetlenmesi gibi ihtiyaçların ortaya çıktığını vurgulayan Özmkas, buna göre Foucault’un buradaki ikili bir sonuç çıkardığını vurgulayarak bunlardan birincisinin, Foucault için iktidarın, sorunları önceden görme çabası olduğunu belirtmiş ve bu anlamda bilgi ve iktidarın somutlaştığı en önemli alanlardan biri olan “istatistik” bilimini yardımına çağırması ve “sayılırın denetimini kontrol altına arzusu” olduğunu söylerken ikincisinin de iktidarın müdahalelerinin ancak bir sorun ortaya çıkınca ya da sorunları öngörülünce bunu bastırmak/engellemek/düzeltilmek amacıyla yapıldığını söyleyerek biyopolitikada iktidarın, kendi kurgusunun dışına çıkan durumların, iktidarlar için bir müdahale nesnesi olduğunu ve hatta, iktidarın bakmadığı alanlarda gelişip serpilen oluşumlara müdahale ederken kendi kendisini tekrar kurduğunu ifade ederek direnişlerin iktidara içkinliğini göstermiştir (Özmkas, 2016, s. 143).

Somutta, yaşam üzerindeki bu iktidar, XVII. yüzyıldan itibaren belli başlı iki biçimde gelişti; bu biçimler birer karşı sav değildirlir: daha çok bir ara bağıntı kümesinin birbirine bağladığı iki gelişim kutbu oluşturlar. Kutuplardan biri ve anlaşıldığına göre ilk oluşanı, bir makine olarak ele alınan bedeni merkez almıştır: Bu bedenin terbiyesi, yeteneklerinin artırılması, güçlerinin ortaya çıkarılması, yararlılığıyla itaatkarlığının koşut gelişmesi, etkili ve ekonomik denetim sistemleriyle bütünleşmesi, bütün bunlar disiplinleri şekillendiren iktidar yöntemleriyle sağlanmıştır: insan bedeninin anatomo-politikası. Biraz daha geç, yani XVIII. yüzyıl ortasında oluşan ikinci kutup, tür-bedeni, canlı varlığın mekaniğinin etkisinde olan ve biyolojik süreçlerin dayanağını oluşturan bedeni merkez almıştır: Bollaşma, doğum ve ölüm oranları, sağlık düzeyi, yaşam süresi ve bunları etkileyebilecek tüm koşullar önem kazanmıştır; bunların sorumluluğunun yüklenilmesi bir dizi müdahale ve düzenleyici denetim yoluyla gerçekleşir: İşte bu da nüfusun biyo-politikasıdır (Foucault, 2007, s. 102-103).

Kelly'ye göre, Foucault'un önemsedığı bağlamda nüfusun on sekizinci yüzyılda görüldüğünü vurgularken daha öncesinde "nüfus" politikayla içiçe bir özellikte değil de sadece belirli bir alanda yaşayan insanlar topluluğunu tarif etmekte kullanıldığını belirterek biyoiktidarın nüfusların denetimini olanaklı kılan bir teknoloji olarak biyoiktidarın nüfus sayımları, oylamalar, hidrografi ve sigorta politikaları gibi yöntemleri kullanarak yönetimselliği kurduğunu ifade etmiştir. (Kelly, 2010, s. 4).

Foucault için nüfusun diğer tüm ögeleri koşullayan temel bir öge olması nedeniyle politik olarak çok önemli bir noktada olduğunu vurgulayan Özmakas, Foucault'a göre nüfusun, iktidarların gözünde, üzerinde ayarlamalar/düzenlemeler yapılabilecek bütün süreçleri içermesi nedeniyle doğal ya da nötr değil başlı başına bir mücadele yüzeyi olarak algılandığını belirtirken bu nedenle nüfusların idare edilebilmesi veya istenildiği gibi müdahale edilebilmesi için nüfus hakkında uygun bilme biçimleriyle doğru bir örgütlenme ihtiyacının doğduğunu ve istatistiğin tam da bu ihtiyacı karşılar biçimde yardıma koştüğünü belirtmiştir (Özmakas, 2016, s. 112-113).

Biyopolitika ile yaşamın ve ona ait faaliyetlerin bütünüyle açık hesaplamalar ve düzenlemeler alanında değerlendirildiğini vurgulayan Kelly, böylece Foucault için iktidar-bilginin insan yaşamındaki dönüşümlerin faili haline geldiğini söylemiştir (Kelly, 2013, s. 100).

Foucault'ya göre biyopolitiğin ortaya çıkışını liberalizmle eşzamanlı yeni bir iktidar ilişkileri eklemlenmesi olduğunu söyleyen Revel, biyoiktidarla biyopolitika arasında bir fark olduğunu iddia ederken biyoiktidarın daha önceki disiplin düzenine yakın olduğunu ve birey bedenleri üzerinde etkili olduğunu ve liberalizmle birlikte ortaya çıkan biyopolitikanın bir

başka düzlemde, nüfuslar üzerinde etkili olduğunu bu bağlamda birey bedenleri değil toplumsal bazda bir beden üzerinde çalıştığını söylemiştir (Revel, 2005, s. 145).

Ancak Foucault hiçbir eserinde bu ayrımı dile getirmediği gibi pek çok yerde bu kavramları birbiri yerine kullanmıştır ve bu nedenle Revel'in böyle bir tanımlama içerisinde girmesini haklı çıkaracak bir nokta bulunmamaktadır. Nitekim Kelly, Foucault'nun böyle bir ayrımı doğrudan tutarlı bir şekilde yapmadığını vurgularken büyük fabrikaların onuz işletilemeyeceği bir kontrol tekniği olarak endüstriyel üretimin yaratılmasında disiplinin ve sağlıklı bir işgücü ve işçinin birikiminin yaratılabilmesi için de biyopolitikanın gerekliliğini ifade etmiştir (Kelly, 2014, s. 130) (Kelly, 2013, s. 101).

2.3.2. Agamben

Agamben, modern zamanların insanı aşamalı olarak çıplak yaşama indirgediğini ileri sürer: ne insan ne de hayvan olan bir yaşam, daha çok etik ve politik kategorilerin sınırlarında var olan insanlık dışı bir yaşam türü (Murray & Whyte, 2011, s. 30).

Agamben, eski Yunanda, "hayat" kavramının şimdiki gibi tek bir kelime ile değil farklı durumları tasvir etmek için farklı kelimelerle kullanıldığını Aristoteles'in "zoe" ve "bios" ayrımı üzerinden açıklamıştır (Agamben, 2013, s. 1). Aristoteles'da kullanılan şekliyle bu ayrım, "zoe" kavramının hayatın bütün canlılar ya da tanrılar için ortak olacak şekilde biyolojik ve dolayısıyla çıplak ya da yalın yaşanan durumuna, "bios" kavramının ise bir özellik olarak bireyi ya da grubu yaşama biçimine gönderme yapmasından ileri gelmektedir. Bu bağlamda Özmakas, "bios"un insanların bir bölümünün ya da tamamının herhangi bir şekilde içinde olabileceği yaşam şekillerine vurgu yaparken "zoe"nin insanın tekil yaşantısını tarif ettiğini ileri sürmüştür (Özmakas, 2016, s. 180).

Agamben, Kutsal İnsan – Egemen İktidar ve Çıplak Hayat (1995) isimli eserinin baş kahramanının çıplak hayat olduğunu ilan ederken, bu çıplak hayatın Roma hukukundan alıntı ile "öldürülebilen fakat kurban edilemeyen bir insan olan homo sacer"e ait bir hayat olduğunu vurgulamış ve modern dönemde kutsal insanın izini sürmüştür (Agamben, 2013, s. 17). Foucault'un biyoiktidar tezini siyasal hayat içerisinde biyolojik hayatın etkisini fark etse de modern dönemde çıplak hayatı tespit edememekle itham ederek Foucault'un çalışmalarında hukuksal kurumsal iktidar modeli ile biyoiktidar modeli arasında bir kör nokta olduğunu ve bu

eksiklik nedeniyle bu iki perspektifin kesişmeden gözden kaybolan anahtarının çıplak hayat olduğunu vurgulamıştır (Agamben, 2013, s. 15).

Bu iki analizi birbirinden ayırmak imkânsızdır ve egemen iktidarın –saklı olsa da– orijinal çekirdeğini oluşturan şey, çıplak hayatın siyaset alanına sokulmasıdır. Hatta şunu bile ekleyebiliriz: Egemen iktidarın ortaya koyduğu ilk etkinlik, biyosiyasal bir beden yaratmaktır. Bu anlamda biyosiyaset, en azından egemen istisna (sovereign exception) kadar eski bir olgudur. Modern Devletin, biyolojik hayatı kendi hesaplarının merkezine yerleştirmekle yaptığı şey, iktidar ile çıplak hayatı birbirine bağlayan bu gizli bağı gün ışığına çıkarmak ve dolayısıyla da modern iktidar ile en ezeli arcana imperii [gizemli güç/iktidar] arasındaki bağlantıyı (ki bu bağlantının kaynağı, hiç beklenmedik yerlerde karşımıza çıkan, modern ile eski arasındaki kuvvetli ve yapışkan örtüşümdür) teyit etmekten başka bir şey değildi (Agamben, 2013, s. 15).

Böylelikle “zoe”nin yani yaşamın biyolojik olan kısmının politik alana alınmasını incelerken çıplak hayatın politize edilmesinin sadece modern döneme ait bir durum değil antik Yunandan beri yapılagelen bir davranış olduğunu söylemektedir. Patton’a göre de Foucault’un yönetilenlerin çıplak doğal yaşamının ilk kez devlet iktidarı hesaplamalarında yer almaya başlaması ve biyoiktidarın ortaya çıkışıyla ilgili tezi, Agamben’de “zoe'nin polis alanına girmesi- çıplak yaşamın bu haliyle siyasallaşması” anlamına gelmektedir (Patton, 2007, s. 204).

“Çıplak hayat”ın kendisine has yeri, politik topolojide işgal ettiği pozisyonun aynı zamanda bir ayrıcalık mevkii olmasından ileri gelir. Bu ayrıcalık, “dışlanmak”tan doğmuştur. Bu nedenle çıplak hayat üzerinden asıl gerçekleştirilen, “yaşayan insanın insanlığına karar vermektir” (Agamben 2001: 17). Yani iktidar, kimin insani muameleyi hak ettiğini, kiminse bundan muaf olacağını belirleyebilir. Böylelikle yaşatılabilir ile öldürülebilir, başka bir deyişle yaşatma ile ölüme atma arasındaki sınır yeniden şekillendirilmiş olur.

Bu durumda Foucault’nun tezinin düzeltilmesi ya da en azından tamamlanması gerekiyor: Modern siyaseti tanımlayan şey, ne “zoe”nin “polis”e dahil edilmesi —ki zaten bu kesinlikle eski bir durumdu— ne de çıplak hayatın, Devlet iktidarının yansıtma ve hesaplamalarının temel öznelerinden biri haline gelmesidir. Burada önemli olan şey şudur: Bütün istisnaların kural olması sonucunu veren süreçle birlikte çıplak hayat alanı (ki bu aslında siyasal düzenin marjınlarında konumlanmış olan bir alandı) gün geçtikçe siyasal alanla örtüşmeye başlıyor ve [dolayısıyla da] dışlama ile içleme, dışarı ile içeri, “bios” ile “zoe” ve hak ile olgu indirgenemez bir belirsizlik mıntukasına giriyor. İşte aslında bütün bu siyasal sistemin dayandığı gizli temeli tesis eden şey, çıplak hayatı, ayın anda hem siyasal düzenden dışlayan hem de bu düzenin içine hapseden söz konusu istisna durum budur (state of exception) (Agamben, 2013, s. 18).

Agamben, çıplak hayatının durumunu roma hukukunda bulunan “kentteki toplumsal yaşamdan uzaklaştırılmış kişi” olarak tanımlanan homo sacer (kutsal insan) kavramı ile açıklamaktadır. Kutsal insana dair bu bağlantıyı Agamben (2013, s. 17) tam olarak, “Eski Roma hukukunda bulunan ve insan olarak zamanın hukuk düzenine sadece dışlanma yoluyla (yani öldürülebilirliği sıfatıyla) dahil edilen bu muğlak şahsiyet burada bize bir anahtar sunuyor” şeklinde tarif etmektedir. Bu bağlamda kutsal insan, kurban edilemeyen ancak öldürülebilen kişidir ve bu özelliğinden ileri gelecek şekilde dinsel olarak kurban edilerek öldürülmesi yasaktır ama onu gündelik hayat içerisinde öldüren kişi ya da kişilere herhangi bir ceza yoktur. Toplumsal hayattan tamamen dışlanmış olan kutsal insan, tam da bu hali ile toplumsal yaşamın içerisine alınmıştır. Böylelikle “kutsal insan”ın hayatı, dışlanması ve dışlanmış şekilde düzen içerisine yer bulması ile çıplak hayata dönüşmüştür.

Kutsal insanın dışlanması incelendiğinde bunun çift taraflı bir yönü olduğu görülmektedir. Kurban edilemeyecek derecede aşağılanmış olması nedeniyle tanrısal olandan kovulan kişi ve içinde yaşadığı toplumun bireye tanıdığı bütün hakları kaybederek toplumsal olandan da kovulmuş kişi olarak çifte bir dışlamanın etkisi altında bulunan kutsal insan, toplumdaki dışarıya sürgün edilmemekte, aksine toplumsalın tam sınırında ve topluluk gündelik yaşamı içerisinde “bios”undan tamamen mahrum bir halde çıplak hayat şeklinde bulunmaya devam etmektedir.

Özmkas, çıplak hayatın dışlamaktan kaynaklanan bu ayrıcalıklı durumun Agamben tarafından, çıplak hayat üzerinden gerçekleşen “yaşayan insanın insanlığına karar verme” eylemi nedeniyle oluştuğu şeklinde anlaşıldığını belirtirken Agamben’in, “iktidarın böylelikle kimin insani muameleyi hak ederken kimin bundan muaf tutulacağını belirlediğini” ve yaşatma ile öldürme arasındaki sınırın iktidarca yeniden düzenlendiği şeklinde kavrandığını vurgulamaktadır (Özmkas, 2016, s. 181).

Dışlanmak suretiyle toplumsal sınıra hapsedilen kutsal insan, Agamben için hukuksal bir istisna örneğidir. Biostan uzaklaşan kutsal insan asla bios ile olan ilişkisini koparamaz, çünkü kutsal insan dışlanmak suretiyle hukukun içerisine bir istisna olarak alınmıştır. Ojakangas, istisna ile çıplak hayatın basitçe dışlanmadığını, istisna sayesinde dışarıya alınan çıplak hayatın, “içerideki kurallarla ilişkisinin kuralın çıplak hayat için askıya alınması” şeklinde bios içindeki varlığına devam ettirdiğini söylemektedir (Ojakangas, 2005, s. 5-28).

İstisna [exception] bir tür dışlamadır [exclusion], Genel kuraldan dışlanan şey, münferit/tekil bir durumdur. Fakat istisnanın en kendisine has niteliği şudur: İstisna olarak dışlanan şey, dışlandığından dolayı kuralla hiçbir ilişkisi kalmayan bir şey değildir. Tam tersine, istisna olarak dışlanan şey, kuralla olan ilişkisini, kuralın askıya alınması biçiminde devam ettiriyor. Kuralın istisna üzerindeki geçerliliği, artık onun üzerinde uygulanmama- ve ondan çekilme suretiyle devam ediyor (Agamben, 2013, s. 28).

Özmkas'a göre Agamben, yasaklama-men etme ilişkisinin hukuk alanındaki ilk ilişki biçimi olduğunu ileri sürerken egemenliği belirleyen temel hukuki ilişkinin bir ucu olarak gördüğü "istisna"yı, "söz konusu şeyin dışlama yoluyla içe alınan bir tür ilişki biçimi" olarak değerlendirdiğini ifade etmekte ve Agamben'in bu yasaklama ilişkisini Foucault'da olduğunu tersine, bir sapma ya da kapatma olarak norm dışına atılması olarak konumlandırmadığını vurgulamaktadır.

Burada, dışarıda kalan şeyler, yasaklanma ya da kapatılma/hapsedilme yoluyla değil; hukuk düzeninin geçerliliğinin askıya alınması suretiyle —yani, hukuk düzeninin istisnadan çekilmesine ve bundan vazgeçmesine imkân verilmesi suretiyle- içeriye alınıyor. İstisna kendisini kuraldan dışarı çıkarmıyor; bunun yerine kural, kendi kendisini askıya alarak, istisnaya yol açıyor ve kendisini istisna olarak sürdürmek suretiyle de öncelikle kendisini kural olarak tesis ediyor. Hukukun kendine özel "güç"ü, kendisini dışallıkla ilişkisi içinde sürdürebilme kapasitesine dayanıyor. Dolayısıyla da bir şeyin sadece dışlanma yoluyla içlendiği uç ilişki biçimine istisna ilişkisi diyeceğiz (Agamben, 2013, s. 29).

De La Durayente, Agamben'in Kutsal İnsan (1995) kitabında, egemen kavramının tarihsel, yasal, mantıksal ve ontolojik koordinatlarını incelemekte olduğunu ve bu figürün (egemen), yasal ve mantıksal tutarlılığı için ona bağlı olan bir sistemin hem içinde hem de ondan nasıl ayrı tutulabileceğini sorgulanırken, İstisna Hali (2003) isimli eserde aynı kavramı ayrı ve kapsamlı bir şekilde ele alınan alarak gerçek siyasi ilişkinin "yasaklama" kavramı çerçevesinde dışarı ile içeri, dışlama ve içirme arasındaki "bir belirsizlik mntıkası olarak istisna hali" şeklinde değerlendirildiğini ifade etmektedir (De La Durayente, 2009, s. 318). Daha açık bir ifade ile Agamben burada Carl Schmitt'in, Siyasi İlahiyat isimli eserinde bulunan "egemen olan, olağanüstü hale karar verendir" tanımlamasında bir paradoks olduğunu tespit eder ve "egemen"in hukuksal düzenini askıya alabilmesinin ancak, kendisinin de hem hukuk düzeninin dışında ve üzerinde olmasını hem de bizzat mevcut hukuk sisteminin meşru egemeni olduğu için de içinde konumlanması gerektirdiğini ifade ederken böylelikle egemen istisna kavramını gündeme getirir. Böylece Agamben, istisna kavramının bir ucunda çıplak hayat dururken diğer ucunda "egemen"in kendisi konumlandırıldığını ve hatta "egemen"in varlığı doğrudan çıplak hayat yaratabilmesine bağlı olduğunu noktasına ulaşmaktadır.

Agamben için çıplak hayatın yaratılması ve dışlanması'nın önemini vurgulayan Özmakas egemen güç için çıplak hayatın, üzerinde hüküm sürebileceği bir “biyopolitik beden üretimi” olduğunu gösterdiğini ifade etmektedir (Özmakas, 2016, s. 189). Agamben bu noktada Walter Benjamin'den alıntı ile olağanüstü halin olağanlaşması ve kural haline gelmesi düşüncesini ele almaktadır. Genel'e göre “istisna hali” nin kural haline gelişiyle egemenliğin gizli temeli ortaya çıkar ve hayat siyasi düzen içerisinde daha fazla görünür hale gelmekte ve böylelikle daha fazla iktidara maruz kalarak yaşam politikleşmektedir (Genel, 2006, s. 53).

Bu bağlamda, Foucault ile Agamben arasındaki politikleşme farklılığına dikkat çeken Özmakas, Foucault'da iktidarın hukuku devam ettirerek bedenlerin disipline edilmesini hapisane ve “panoptikon” kavramsallaştırmaları üzerinden izah ederken Agamben'in bu durumda iktidarın “hukukun askıya alındığı bir mekanlaşma” anlamında toplama kamplarına baş vuduğunu gündeme getirirken, birincide normalleştirme işlevi ön plandayken diğesinde amaç yok etmektir (Özmakas, 2016, s. 184).

Bu perspektiften bakıldığı zaman- (sadece istisna durumu üzerine bina edilen) saf, mutlak ve geçit vermez bir biyosiyasal mekân olarak- kamp, modernliğin siyasi mekânının gizli paradigması olarak ortaya çıkacaktır; burada bu tipik örneğin metamorfozlarını ve tebdil-i kıyafet biçimlerini teşhis etmeyi öğrenmemiz gerekecektir (Agamben, 2013, s. 147-148).

Agamben'e göre kampların tarihin karanlık dönemlerinde kalmış bir olgu ya da sapma değil bilakis çağdaş politik düşüncenin temel yapısında bulunmakta ve eskiye göre daha da gelişmiş modern düzeneklerle artık tek bir kişi üzerinde oluşturulmuş bir durum olmak yerine toplumsal içerisine dağılmış halde saklanmakta olduğunu belirten Özmakas, Agamben'in, kampın günümüzde doğrudan doğruya orijinal haliyle bir mimaride ya da örgütlenme biçiminde görünür olmasa da kutsal hayatların üretilebileceği alternatif tertibatların kullanılmakta olduğunu ve bu bağlamda kampların “tarihin derinlerinde kötülüğün somutlaştığı ve bir irin gibi patladığını bir semptom” değil bir hastalık halinde bütün toplumların tüm yüzeylerine az ya da çok yayıldığını gözlemlediğini ifade etmiştir (Özmakas, 2016, s. 191).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

PARÇALANAN BEDENİN IŞIĞINDA MOLEKÜLER BİYOİKTİDAR

Bu bölümde, uzun süre çeşitli nedenlerle görmezden gelinse de son dönemde “bir analiz nesnesi olarak” incelenen ve Foucault ile birlikte iktidarın ilgisini hem bireysel hem de toplumsal olarak çektiği vurgulanan bedenin, tıbbileşme ve biyoteknolojik etkilerle parçalanması ve bu parçalanmayla birlikte etrafa saçılan bedene ait “bir parça canlılığın” bedene bakışta meydana getirdiği farklılaşmaların değerlendirilmesi yapılacaktır.

3.1. Biyoiktidardan Moleküler Biyoiktidara

3.1.1 Toplumsal Beden ve Tıbbileşme

Foucault, beden üzerinde geçmişin arzularının, zayıflıklarının hatalarının bir devinim halinde mücadeleye giren, sürekli dönüşen ve birbirinin yerini alan izlerinin bulunduğunu vurgularken bedenlerin iliklerine kadar bu anlamda bir tarihle dolu olduğunu ve bedenlerin, “olayların kaydolma yeri” olarak tarihin “kemiren” etkisi altında bulunduğunu ifade etmiştir (Foucault, 2011(b), s. 238). Bu bağlamda, bedeni sadece birey bedeni olarak görmeyen Foucault, birey bedeninden ve bireylerin toplamında farklı olarak toplumsal beden kavramını da çalışmalarında detaylıca değerlendirmiştir.

Doğrudan birbirini dışlayamayan ve iki farklı analiz düzeyi olarak görülebilecek bireysel ve toplumsal bedene yönelik olarak Özmakas, Foucault’nun bireysel bedenle ilgilenme nedeninin doğrudan iktidar kavramına bağlayarak Foucault’nun ancak etkilerinden tanınabilecek iktidar için bireysel beden, Deliliğin Tarihi’nden Hapishanenin Doğuşu’na kadar iktidarın etkilerinin en açık biçimde ortaya çıktığı tematik bir yüzey olarak görülmekte olduğunu belirtmiştir (Özmakas, 2016, s. 56). Dolayısıyla disiplin kurumlarının çalışma mantıklarındaki benzerlikleri gözlemleyen Foucault için, itaatkar bedenlerin yetiştirilmesi noktasında hapishane, fabrika, okul ya da kışlanın kurumsal işleyişleri arasında herhangi bir ayırım bulunmamaktadır. Böylelikle, doğrudan birey bedeni üzerinde kurulan disiplinle birlikte verimli, uyumlu ve çalışkan ve belki de en önemlisi uysal bireylerin üretimi hedefleyen iktidar, beden üzerinde düzenleme yapabilen kurumları sayesinde bedeni çevreleyen, hapseden ve kapatan bütüncül bir aygıt dönüşmektedir.

Özellikle, Cinselliğin Tarihi ile birlikte iktidara dair analizlerini nüfusun düzenlenmesine dair biyopolitik bir eksene yerleştiren Foucault için toplumsal beden, bireysel bedenden doğrudan doğruya farklılık arz etmese de birey bedenlerinin toplamından da ibaret değildir. Özmakas, Foucault'un toplumsal beden kavrayışındaki bu detayın O'nu sözleşmeci düşünürlerden ayırdığını belirterek Foucault'un, toplumsal bedeni homojenleştirdiği ve toplumsal dışlama pratiklerini göz ardı ettiği gerekçesiyle sözleşmeci kuramları reddettiğini ve toplumsal bedeni ortaya çıkaran şeyin birey bedenleri üzerindeki iktidarın maddiliği şeklinde gördüğünü ifade etmiştir (Özmakas, 2016, s. 65).

Böylesi bir maddilik tanımın yapan Foucault'un nüfus kavramı ile hukuksal ya da siyasal bir varlığı düşünmediğini belirten Lemke, O'nun nüfus kavramı ile daha ziyade hayatın tamamen somut ve biyolojik süreçlerini içerecek şekilde ölüm doğum oranları, sağlık düzeyi, yaşam süresi ve refahın üretimi ve dolaşımı gibi kendi süreçleri ve fenomenleri tarafından şekillenen bir toplumsal bedeni anladığını vurgulayarak disiplin ve gözetimden ziyade düzenleme ve denetim ile şekillendirilen bu toplumsal bedenin biyolojik varlığından ileri gelen riskleri ve tehlikeleri bertaraf etmek amacıyla hedef tahtasında konmakta olduğunu dikkat çekici bulmuştur (Lemke, 2017, s. 57).

Bedene hâkim olma, beden bilinci, ancak iktidarın bedeni kuşatmasıyla elde edilebilmiştir: Jimnastik, idmanlar, kas geliştirme, çıplaklık, güzel bedenin yüceltilmesi... tüm bunlar, çocukların, askerlerin bedeni üzerinde, sağlıklı beden üzerinde iktidarın uyguladığı kararlı, inatçı, titiz bir çalışmayla insanı kendi bedenini arzulamaya götüren hattadır. Ancak, iktidar bu etkiyi yaratır yaratmaz, bizzat iktidarın bu kazanımlarıyla aynı hatta, iktidara karşı bedenin talep edilmesi, ekonomiye karşı sağlığın talep edilmesi, cinselliğin, evliliğin, erdemin ahlaki normlarına karşı zevkin talep edilmesi kaçınılmaz olarak ortaya çıkar. İktidarın güçlenmesine neden olmuş olan şey, aynı anda, saldırıya uğramasının da nedeni olur... İktidar bedenin içinde mesafe katetmiştir, yine bedenin içinde saldırıya uğramış bulur kendini (Foucault, 2012, s. 39).

Toplumsal bedenle bireysel bedenin kesişme noktası Foucault'a göre cinsellik ve üremdir. Cinsellik, birey bedeninin disipline edilmesi yönüyle bireysel bedene at bir konu olarak görülürken üreme sağlığı, hijyen gibi konular vasıtasıyla toplumsal bedeni de kapsamaktadır. McNay, Foucault'un Cinselliğin Tarihi'nde cinselliğin doğal bir arzu kaynağı olmak yerine toplumsalı düzenlemek ve cinselliği denetlemek amacıyla üretilmiş bir kurgu olduğunu savunduğunu ve bu kurguda iktidar cinsellik ilişkisinin tersine çevrilerek aslında iktidar tarafından kurulan ve üretilen bir olgu olarak değil de ancak bastırarak ve denetlenerek idaresi zor bir alan olarak gösterilerek cinselliğin tarihsel bir tertibat olarak araştırılmasının

engellendiğine vurgu yaptığını belirtmektedir (McNay, 2012, s. 322-323). Foucault'a göre son üç yüzyıl incelendiğinde cinsellik etrafında ve cinsellik konusunda bir söylem patlaması yaşanmıştır (Foucault, 2007, s. 21).

...ilk kaba bakışta, XVI. yüzyılın sonundan itibaren cinselliğin "söyleme geçirilmesi"nin bir kısıtlama sürecine girmek şöyle dursun, tersine artan bir kışkırtma mekanizması içinde yer aldığı; cinsellik üzerine işleyen iktidar yöntemlerinin katı bir ayıklama ilkesine değil, tersine, çok biçimli cinsellikleri ortalığa dökme ve yerleştirme ilkesine uyduğu; ve bilme istencinin, kaldırılması gereken bir tabu önünde duraklayacağına, aksine -şüphesiz bir çok yanlıyla- bir cinsiyet bilimi oluşturmak için kendini paraladığı görülecektir (Foucault, 2007, s. 19).

Foucault, 19. Yüzyılda mastürbasyon yasağının burjuva ailesi için enstest yasağından bile sert biçimde uygulandığını vurgularken bu bağlamda çocukların cinsellik tertibatı ile ilk kez bu şekilde karşılaştığını vurgulamıştır. Verimsiz olanın anormalleştirildiği cinsel söylemin üremeye dönük olmayan eylemlere yönelik yasaklamalarına dikkat çekmiştir.

Üremeye yönelik olarak düzenlenmeyen ya da onun tarafından çehresi değiştirilemeyen hiçbir şeyin ne yeri vardır ne de yasağı. Ne de söz hakkı. Bu tür şeyler hem kovulmuş hem reddedilmiş hem de suskunluğa mahkum edilmiştir. Bunlar yalnızca var olmamakla kalmaz, aynı zamanda var olmamak zorundadır ve -edim ya da söz biçiminde- ilk ortaya çıktığında yok edilecektir (Foucault, 2007, s. 12).

Hayat iktidarın alanına giriyor: Bu, insan toplumlarının tarihinde en temel, hiç kuşkusuz en önemli değişimlerden biridir ve bu dönemden itibaren, yani tam olarak on sekizinci yüzyıldan itibaren cinselliğin nasıl kesinlikle temel bir parça haline geldiğinin görülebileceği apaçık ortadadır; çünkü, aslında, cinsellik çok kesin olarak bedenin bireysel disiplinleri ile nüfusun düzenlenmesi arasındaki eklem noktasına yerleşmiştir. Cinsellikten yola çıkarak bireylerin gözetlenmesi sağlanabilir ve on sekizinci yüzyılda, özellikle ortaokullarda yeniyetmelerin cinselliğinin niçin tıbbi, ahlâki, hatta neredeyse birinci dereceden önemli siyasi bir sorun haline geldiği anlaşılır; çünkü bu cinsellik denetimi dolayısıyla -ve bahanesiyle- öğrenciler, yeniyetmeler, yaşamları boyunca, her an, uykudayken bile gözetlenebilirler. Demek ki cinsellik, bir "disipline etme" aracı haline gelecektir, sözünü ettiğim bu anatomo-siyasetin temel unsurlarından biri haline gelecektir; ama, diğer yandan, nüfusun üremesini sağlayan cinselliktir, doğum oranı ile ölüm oranı arasındaki ilişkiyi cinsellikle, bir cinsellik siyasetiyle değiştirebiliriz; her halükârda, cinsellik siyaseti on dokuzuncu yüzyılda çok önem kazanacak olan tüm bu yaşam siyasetinin içine dahil olacaktır. Cinsellik anatomo-siyaset ile biyo-siyaset arasındaki birleşme noktasındadır, disiplinlerin ve düzenlemelerin kavşağındadır ve bu işlevinden dolayı on dokuzuncu yüzyıl sonunda toplumu bir üretim makinesi haline getirmek için birincil önemdeki siyasi bir parça haline gelmiştir (Foucault, 2014 (b), s. 153).

Cinselliğin bireysel ve toplumsal bedeni çeşitli ölçekte kesmekte olan yapısı nedeniyle bir hem bir disiplin aracı olarak kullanılması hem de nüfusun biyopolitiğinin düzenleyici ve denetleyici etkileşimini aktarması yorumlayan Turner'a göre hiçbir toplum bireylerin özgür tercihleri adına üremeyi değerlendirme dışında tutamaz ve Modern toplumlarda cinsel davranış

genellikle bireylerin kendilerine ait özgür seçimlermiş gibi görünse de kürtaj, bebek öldürme, gayri meşru çocuk, homoseksüellik ve hayat kadınlığına dair düzenlemelerin mutlaka var olması gerekmektedir (Turner, 2020, s. 40).

Bu bağlamda üreme, ekonomi ve politika ile yaşam bilimlerinin arasında bir odağa yerleşerek pronatalist politikalarından nüfus kontrolüne, yardım üreme teknolojilerini yaygınlaştırılmasından doğum öncesi testlerin kullanımına kadar uzanan bir hatta hijyeni, karantınayı ve öjeninin karanlık dehlizlerini de kapsayacak biçimde çeşitli toplumsal ve bireysel boyutlarda sahne almaktadır. Böylelikle konunun tıbbileşme boyutu önem kazanmaktadır.

Foucault 1974 yılında yaptığı “Toplumsal Tıbbın Doğuşu isimli seminerinde biyopolitikanın gelişimini modern tıbbın üç ülkede farklı uygulama biçimleri ile arasında bağlantı kurmaktadır. Bu ülkelerden ilki olan Almanya’nın uygulamalarını “devlet tıbbi” olarak kategorileştiren Foucault birey bedenleri üzerinden geliştiren standardizasyon ile toplumsal sağlığına dair düzenlemeler yapıldığını belirtmiştir (Foucault, 2001, s. 137-138). İkinci ülke olarak Fransa’da 18. Yüzyılda yapılan uygulamalar için “şehir tıbbi” kavramını kullanan Foucault, bu uygulamaların vebaya yaklaşımı ile orta çağda cüzzama yapılan uygulamaları kıyaslayarak cüzzam için hastayı grubun dışına atarak grubun sağlığının korunması ve grupta hasta birey arasına çizgi çekilmesi yerine şehir tıbbında veba korkusu ile karantina uygulamalarına geçilerek her bireyin sosyal olarak birbirlerine karşı mesafelendirildiği ifade etmiştir (Foucault, 2001, s. 145-146). Böyle mahalle ve sokak isimleri, ev numaralarının belirlenmesi gibi şehircilik uygulamalarının da gelişimine vurgulamıştır. Karantinada bireylerin istenildiği takdirde evinin penceresinden kendilerini göstermeleri talep edilerek, yaşayıp yaşamadıkları ve hastalık durumlarına dair bilgi toplanmakta ve böylece bireyler kontrol altında tutulurken hastalar yine topluma temas etmeden uzaklaştırılarak genel toplumsal sağlığın denetimi ve düzenlemesi sağlanmaktadır (Foucault, 2001, s. 146). Şehir tıbbi bu anlamda devlet tıbbına göre daha geniş bir alanda denetime olanak verirken, karantina ve kamu sağlığının korunmasına yönelik olarak su kaynaklarının denetimi, ölümlerin herhangi bir hastalık yayılımına neden olmaması için mezarlıkların kurulması gibi yeni uygulamalar da karantina uygulamalarına entegre bir şekilde gelişmiştir (Foucault, 2001, s. 147-148). Foucault için modern tıbbın doğuşunun gözlemlenebileceği son ülke İngiltere’de fakirler ve işçiler tıbbileşme nesnesi olarak ön plana çıkmaktadır (Foucault, 2001, s. 153). 19. Yüzyılda İngiltere’de

yayınlanan yoksulluk yasası ile birlikte tüm işçi ve yoksulların belirli sağlık hizmetlerine erişebilmesi karşılığında hem mekânsal denetime tabi tutulmasını hem de salgınların ve hastalıkların kaydının tutulmasını sağlamıştır (Foucault, 2001, s. 154).

Böylelikle, 18. ve 19. Yüzyılda çeşitli uygulamalar neticesinde toplumsal alana fiili olarak yerleşen tıbbi bilginini kurumsallaşması, Arpacı'ya göre, yeni hastane biçimlerini ortaya çıkarırken tıbbi bilginin toplumsal süreçlere nüfuz etmesinin bedene ve nüfusa yeni bir bakış kazandırması sayesinde tıbbi bilginin toplumsal önemi konusunda bir konsensüs oluşumu da sağlanmıştır (Arpacı, 2016, s. 85).

Tıbbî mekân, gündelik deneyde toplumsal mekânla rastlaşabilir ya da daha doğrusu onu katederek tamamen nüfuz edebilir. Kesişen bakış biçimlerinin bir ağ oluşturduğu ve mekânın her noktasında, zamanın her ânında, sabit, hareketli ve farklılaşmış bir gözetim uygulayan hekimler için genelleştirilmiş bir yerleşiklik planlamasına girilir. Böylece hekimlerin köylere yerleştirilmesi meselesi gündeme gelir; doğum ve ölüm kütüğüne (hastalıklar, yaşam tarzları ve ölüm nedenlerine ilişkin notlar taşınması gereken, böylece patolojinin nüfus dairesine dönüşen) dayanan istatistikî sağlık denetimi yapılması ve reform nedenlerinin düzeltme kurulu tarafından ayrıntılı biçimde bildirilmesi talep edilir. En sonunda ise, her yönetim bölgesi için, “hem bölge, konutlar, insanlar, başlıca alışkanlıklar, giyim, kuşam, atmosfer oluşumu, toprak üretimleri, ürünlerin tam olgunluk ve hasat zamanını, hem de yöre sakinlerinin fiziksel ve ruhsal eğitimini kapsayan titiz değerlendirmelerle” tıbbî bir topografya oluşturulur. Tabii hekimlerin yerleştirilmesi yetmezmiş gibi, aynı zamanda her bireyin bilincinin tıbben uyarılmış olması talep edilir; yurttaşların tıp konusunda bilmesinin mümkün ve zorunlu olduğu konularda bilgilendirilmesi gerekmektedir. Ayrıca hastalığın yayılmasını önlemenin en iyi yolunun tıbbi yaymak olduğunu düşünen görüş, her pratisyen hekime gözetmenlik etkinliğinden başka öğretmenlik rolünü de ekleyerek mevcut görevi iki katına çıkarmak zorunda kalacaktır (Foucault, 2014 (a), s. 54-55).

Bedene ve nüfusa böyle bir bakışın kazandırılması bağlamında hekime düşen yeni görevler, kendi çalıştıkları bölgelerdeki doğum ölüm verilerinin tutulması, bireylerin her türlü gündelik hayat bilgisini de içerecek şekilde bir topoğrafik analiz ve yine yerelde karşılaşılan bireylerin tıbbi bilgi ile temas ederek uyarılmalarını ve bu durumu içselleştirmelerini sağlamaktır. Böylece, hekimlerin toplumsal düzleme yeni görevleri ile dağılımı neticesinde tıp,

nüfusun içerisine politik bir istatistik toplama aparatı şeklinde yer almaya başlarken aynı zamanda, hekimler aracılığıyla tüm topluma sosyal kontrol hedefiyle yayılan tıbbi söylemin taşındığı bir platform özelliği göstererek nüfusun denetlenmesi / gözetlenmesini ve düzenlenmesi sağlayan kritik bir bilgi iktidar tertibatına dönüşmektedir.

Foucault, insan bilimleri söyleminin mümkün olabilmesini sağlayan süreçte bir yanda hükümlerlik çerçevesince düzenlenen hukuk mekanizması ile diğer yanda disiplinler tarafından uygulanmakta olan zorlama mekanizmalarının bir cephede karşı karşıya geldiğini ve bu karşılaşmanın yarattığı alışverişlerin bir tür hakem söylemi, bilimin kutsallığınca tarafsız kılınan bir bilgi iktidar tertibatını zorunlu kıldığını ifade ederek tam bu noktada gelişen tıbbın, insan davranışlarını, arzularını ve söylemlerini tıbbileştirdiğini vurgulamıştır (Foucault, 2011(a), s. 115-116).

Tıbbın, bilimin tarafsızlığını taşıdığı iddiasıyla oluşturulan hakim bakışı altında modern dönemle birlikte sapkınlıkların toplumsal bedenin hastalıkları olarak görülmesinin yarattığı epistemik dönüşümün kaçınılmaz sonucu, bir yanda hekimin söylemsel /söylemsel olmayan pratiklerinin beden üzerinde iktidar kurabilmesini sağlarken diğer yanda, bu dönüşümün panoptik bir uzantısı olarak inşa edilen kliniklerde Foucault'un ifadesiyle "hem uzamı bölmek hem de açık bırakmak, gözetlenecek bireyleri titizlikle birbirinden ayırarak hem topyekün hem de bireyleştirici bir gözetim sağlamak" amacının gerçekleştirilebilmiştir (Foucault, 2012, s. 86). Böylelikle bedenler, daha önce benzeri görülmemiş biçimde bir inceleme ve deney nesnesi olarak tıbbi bakışın denetimine teslim edilmiş ve Arpacı'nın ifade ettiği şekilde böyle bir toplumsal mekanın inşa edilmesiyle birlikte bireyleri, hem "biyolojik bir varlık olarak doğal ortamında" hem de "toplumsal bir varlık olarak bireyi bu toplumsal ortamında" tıbbi bakış tarafından gözetlenme imkanı ortaya çıkmıştır (Arpacı, 2015, s. 35).

Benzer şekilde Turner, modern toplumlar için din kurumunun sağladığı ahlaki dengenin "sanayileşme dalgaları, kentleşme ve bilincin modernleşmesiyle aşındığını" ve oluşan bu boşluğa tıp ve hukuk tarafından egemen olunduğunu belirtmiş ve önceden günah sayılan şeylerin önce suç ve sapkınlık kavramına dönüştüğünü sonrasında da yavaş yavaş bu sapkınlık biçimlerinin "örneğin alkolizm, kötü huylu olma, eşcinsellik ve politik muhalefet vb." durumların hastalık başlığı altında toplanarak toplumca içselleştirildiğini ifade etmiştir (Turner, 2020, s. 180-181). Turner' a göre devlet, aile hukuku ve koruyucu hekimlik gibi ideolojik

ayıtlarca bedeni düzenlerken modern tıbbi rejim burada “cinsel yolla bulaşan hastalıklara, kalp hastalıklarına, stres ve kansere karşı ahlak içerisinde temel savunma tertibatı” olarak bir çeşit asketizm halinde belirginleşmekte ve böylece, “iyi yaşamın dini normları tıba transfer edilirken” tıp, hastalık başlığı altında normallik kriterlerin sağlayıcısına dönüşmektedir (Turner, 2020, s. 181).

Conrad, önceden tıbbın kapsamına girmeyen pek çok sorunun tıp kapsamına girmesi ve mesleğin yetki alanının toplumsal düzlemde genişlemesiyle birlikte tıbbileşme kavramının gündeme geldiğini belirtmiş ve tıbbın bir sosyal kontrol aracı olarak ya da sosyal konulara tipik bir tıbbi müdahale şeklinde yaklaşma düşüncesinin artan bir kullanımı olduğunu vurgulamıştır (Conrad & Schneider, 1992, s. 29). Zola’ya göre tıp, önemli bir sosyal kontrol kurumu haline gelmesi ile birlikte kararların “sözde ahlaki açıdan tarafsız ve nesnel uzmanlar” tarafından verildiği bir” yeni hakikat deposu” haline gelirken, sağlık adına verilen bu kararlar, günlük yaşamın önemli bir bölümünün tıbbileştirilmesine ve tıbbın sağlıklı / hasta etiketlerini insan varlığının giderek artan bir bölümüyle alakalı hale getirilmesine yol açmaktadır (Zola, 1972, s. 64). Böylesi bir sosyal kontrolün kullanımının getirdiği keyfilğe örnek olarak Robertson & Travaglia’a göre, 1851 yılında ortaya atılan “drapetomania” adı verilen “kölelikten kaçma” hastalığını verebilmek mümkündür (Robertson & Travaglia, 2012, s. 2). Köleler, böyle bir tıbbi tanı alarak tedavi adı altında çeşitli uygulamalara maruz kalırken Körlü, bu örnek üzerinden eşitsizliklerin, tıbbi bir tanımlamaya konu olması ve hastalık olarak nitelendirilmesi vasıtasıyla normalleştirilmesine dikkat çekmektedir (Körlü, 2005, s. 64).

Turner, sekülerleşme ile birlikte kilisenin elindeki gücü kaybettiğini ve beraberinde “toplumda normal toplumsal ilişkileri düzenleyen grup olarak geleneksel ruhban sınıfının” yerine tıbbın geçmesi gerektiğini vurgularken günümüzde hekimlerce “koşmaya, diyet yapmaya, dinlenmeye, stresten kaçınmaya ve cinselliğimizi toplumsal normallığın gereklerine uygun biçimde düzenlemeye” yönlendirildiğimizi ifade etmektedir. (Turner, 2011, s. 244).

Nüfusun hızla yaşlandığı bölgelerde sağlığın teşviki için devletin koruyucu hekimliğe çok açık bir ilgisi vardır. Egzersiz ve diyet yapmak, uyuşturucudan uzak durmak yoluyla sağlık için kişisel sorumluluk almak, iyileştirici tıbbi müdahalenin vergi giderini azaltır. Sonuç olarak devlet, tıp mesleği ve sağlıklı vatandaş arasında ilginç bir ittifak vardır. Tek eşli koşucu sorumlu

vatandaştır, oysa ahlaki sapkın, kendi kendine yok açtığı hastalıklar yüzünden devlete bir yük haline gelir (Turner, 2020, s. 186-187).

Bu bağlamda bireyler, sağlıklı yaşam söylemi içerisinde kendi sağlığına dikkat eden / koruyan / gözetken aktif öznelerle dönüşürken tıbbileşme etkisi altında modern toplumlarda bu hizmetleri talep eden tüketiciler konuma doğru yönlendirilmişlerdir. Conrad, tıbbi ürünlerin, hizmetlerin veya tedavilerin piyasa şartları altında tıbbi hizmetlere ait ürün gruplarının standartlaştırılması ve reklamın kullanımı gibi yöntemlerle metalaştırılarak tüketicilere sağlıklarının, görünüşlerinin ve kendilerini genel olarak iyi hissetmelerinin bir aracıları şeklinde sunulduğunu belirtirken tıbbi hizmetlerin piyasa mantığında bir yaklaşımla tutarlı olarak daha çok ürünü pazara sunabilmek adına büyüme gösterdiğini ifade etmektedir (Conrad, 2007, s. 65).

3.1.2. Biyokapital ve Bir Parça Canlılık

Bahsi geçen piyasa mantığının özellikle 20. Yüzyılın ikinci yarısında tıbbi alanda gerçekleşen bir dizi teknolojik ilerleme ile birleşimi neticesinde ortaya çıkardığı değişimlerin, sonrasındaki dönemlere devrimsel etkileri olmuştur. Hayatı tıbbileşmesi, sağlık söyleminin bir gözetim nesnesi haline gelerek gündelik hayatın içerisinde yayılması ve biyoiktidarın toplumsal beden üzerindeki tıbbi hakimiyetinin kurulması tartışmalarını aşarak yaşamın kendisini ve bedenin bütünlüğünün göreliliğini de konuşulur hale getiren bu yeni durumun yaşam, doğum, ölüm, beden vs. gibi kavramsallaştırmaları kökten bir değişime uğrattığı kendisine özgü bir yeni döneme yol açtığını söylemek mümkündür.

Hayatın biyolojik yönünün incelenmesinin bir endüstriye dönüşebilmesini sağlayan faktörlerin çok boyutlu yapısı nedeniyle herhangi bir gelişmeyi tek başına bir altlık üstlük ilişkisi içerisinde sunmak mümkün olmasa da bu dönüşümdeki etkisi olan olaylar arasında zamanlamadan bağımsız olarak DNA'nın ikili sarmal yapısının ortaya konması, transistörlerin icadı ile (her ne kadar günümüzdekilere kıyasla son derece ilkel kalmış olsalar da) mikro bilgisayarların üretilmesi, bu alanda buluşlar arttıkça gözlerin biyolojik alana çevrilmesi ve ortaya çıkan tartışmaların o döneme kadar tabu sayılan bazı yasakları kademeli olarak hem tartışılı hale getirmesi hem de ortadan kaldırabilmesi vb. şeklinde sayılabilmektedir.

Rajan, DNA dizilerinin daha önce akla bile gelmeyecek hız ve çeşitlilikte üretip ve analiz edebilen “otomatik nükleotid dizisi çözümleme makinelerinin” önemini vurgularken yine DNA moleküllerini laboratuvar şartlarında parçalanmasını/tekrar birleştirilmesini

sağlayan RDT'nin (Rekombinant DNA Teknolojisi) ve bu tekniğin yaygın bir şekilde kullanılmasını sağlayan “yasal-düzenleyici yapıların ve piyasa yapılarının” 1970’lerin sonu ve 1980’lerin başında ortaklaşa bir şekilde yeni bir endüstrinin kurulmasını sağladığını vurgulamıştır (Rajan, Biyokapital Genom - Sonrası Hayatın Kuruluşu, 2012, s. 18).

Rajan’ın bahsettiği biyoteknolojik gelişmelerle ortaya çıkan endüstriyi, organ nakillerini ve kadavranın sağlık alanında ve kozmetik endüstrisinde yaygın olarak kullanılan ve talep edilen bir konuma gelişinin biyolojik hayatı çevreleyen/kuşatan biyopolitik stratejileri yeniden yapılandırıldığını belirten Arpacı, bu yeniden yapılandırma ile birlikte DNA araştırmaları ve organ naklinde yaşanan ilerlemelerinde etkisi altında yaşam bilimleri ile kapitalizm arasındaki ilişkinin de dönüşüme dikkat çekmektedir (Arpacı, 2020a, s. 520-521).

Bu bağlamda tıbbi eğitim, organ nakli ve medikal alanlarında faaliyet gösteren şirketlerle ilaç/gıda/kozmetik endüstrisinin “kürsüzleşen” bir doğrultuda piyasa şartları altında çalışmaya başlamasına dikkat çeken Arpacı, biyolojik yaşama ait özelliklerin “sermaye birikim kaynağı” olarak görülmekte olduğunu ve bu biyolojik unsurların bahsi geçen sermaye birikimin çıkarları doğrultusunda kullanıldığını ifade ederken neoliberalleşme süreci altında yaşam bilimleri sahasında bilimsel bilgi üreten kurum ve kuruluşlardaki değişimlerin önemini vurgulamıştır (Arpacı, 2020a, s. 520-521).

Bu noktada, yaşam bilimlerinin ve bunların biyomedikal alandaki uygulamalarını ile bu tekniklerin gerçekleştiği “kapitalist çerçeveyi” birlikte “biyokapitalizm” kavramsallaştırması altında analiz eden Rajan için biyomedikal alandaki gelişmeler için kapitalizmin bir siyasal ekonomik sistem olarak “üstbelirlenim” işlevi olsa da kapitalizmin kendisi asla değişmez, katı çizgilerle çevrili, tarihten yoksun bir soyutlama halinde bulunmamaktadır (Rajan, Biyokapital Genom - Sonrası Hayatın Kuruluşu, 2012, s. 18). Böylece kapitalizmin verili bir değişmezlik haldeki yapısında değil akışkan ve çok olasılıklı halindeyken bu olasılıklardan herhangi birine evrilebilen yapısının üstbelirlenimi altında biyomedikal teknolojilerin atılımında ortaya çıkan biyokapitalin mümkün kıldığı değişimlerin bedene yansımaları onu bileşenlerine ayırırken bu teknolojiler ışığında bedeninin yaşamı bütüncül olarak değil parçalı bir görüntüyle tanımlanabilir hale gelmiştir.

20. yüzyılın ikinci bölümünde modern tıptan bir kopma yaşandığını ve bu kopmanın postmodern tıp kavramı altında deneyimlendiğini vurgulayan Bozok, bu yeni tıbbi kavrayışın

kendine has tıbbi imgelemleri ve yeni canlılık örüntülerini ortaya çıkardığını belirtirken buna benzer bir kopuşun aslında modern tıbbın da ortaya çıkışında da görüldüğünü ve böylesi durumların bedenleşmiş özneyi farklı biçimde ürettiklerini ifade etmiştir (Bozok, 2017, s. 175). Bedenleşmiş özneye dair bu yeni öznellik biçimlerinin beraberinde “yeni sosyal ilişki biçimlerini ve daha önce görülmemiş tıbbi pratiklerini” getirdiğini belirten Bozok’a göre, bu yeniliklerle bedene, hastalığa ve sağlığa dair anlayış kalıplarımız ve bu bağlamda tıbbın kendi bilgisine, hastaya, sağlıklı olana ve genel olarak insana dair bakışının da dönüştüğünü iddia etmiştir (Bozok, 2017, s. 175).

Bu dönüşümü yaratan biyoteknoloji endüstrisi ve bu alanda çeşitli şekillerde çalışan şirketlerin biyolojik yaşam içerisinde “hem bilgi hem de ürün olarak meta ürettiğini” belirten Arpacı içinde bulunulan ekonomik ve siyasal durumun piyasanın kazanç ve mübadele mantığı içerisinde yeniden yapılandırıldığını ve yaşam bilimleri ile neoliberalizm arasında oluşan bu şekildeki bir eklemlemenin yeni bir beden kültürü meydana getirdiğini ve yaşama ve ölüme dair bakışı da yeniden şekillendirdiğini vurgulamıştır (Arpacı, 2020a, s. 521-523). Bu şekillendirmenin yaşam üzerindeki en “güvenilir” bilgiyi ürettiği varsayılan tıbbın bilgisinde ve uygulamasındaki keskin değişimi 1960’larda başladığını belirten Bozok, bahsettiği değişimle birlikte hayatın moleküler bilgisinin birikmeye başladığını ve ölüme, doğuma, bedene, sağlığa, hastalığa, yaşam ve canlılığa dair birikimin modernitenin kendi içine kapalı, deriden bir zarf içinde yaşamakta olan tek parça bedeni çözümlenerek dağılmasına yol açtığını ifade etmiştir (Bozok, 2017, s. 175-176).

Hayatın moleküler bilgisinin birikmesi örneğini genomik bilimi üzerinden veren ve genomik hızla gelişen bir tür uygulama mı yoksa genel kapitalizm tartışmaları içerisinde katılarak klasik anlamda emeğe ve sermayeye bağlı olmayan bir sistem mi olduğuna yönelik kafa karışıklığı olduğunu belirten Rajan, genomikle birlikte daha önceki endüstriyel kapitalizmden farklı olduğu söylenebilecek çağdaş bir kapitalizme doğru yönelişin gerçekleşebileceğini ve genomik sayesinde üretilen bilgideki bu çelişkili halin sadece bilginin üretilme şeklini ve paranın kazanılma biçimini değil, aynı zamanda tıbbın terapötiklere (tedavi edici, bir hastalığı tedavi eden şey) bakışını dönüştürerek toplumu ve bireyleri “hedeflenen”/”test edilebilen”/”izlenebilen”/”yeni yöntemlerle değiştirilebilen” genetik varyasyonlar topluluğu olarak ele alınabileceğini ve bu bağlamda, biyokapitalizm kavramının bir yanda biyopolitik teorizasyondan yararlanırken diğer yanda kapitalizmin

çoklu/değişken/akışkan çerçevesinde ve mantığında konumlanmış olarak anlaşılması gerektiğini ifade etmiştir (Rajan, 2003, s. 111-116).

Bu bağlamda Lemke, Foucault'nun biyopolitik yaşama odaklanan güçlerin “birey bedenlerini disipline eder ve nüfusları düzenler halde” birbiriyle iç içe geçmiş şekilde bulunan iki boyutunun, kapitalizmin ve ulus devletlerin kurulumunun temel öncülü olarak değerlendirdiğini vurgularken bu temel öncül ışığında, biyopolitikanın doğuşu ile kapitalizmin ortaya çıkışının birbirinden ayrılmaz bir kümeleşme olduğunu belirtmiş ve modern ırkçılığın merkezi bir önemde bulunduğu bir toplumsal yapıda, yaşaması gerekeni ölmesi gerekenden; iyi, daha yüksek ırkları kötü ve aşağı ırklardan ayıran bir “analitik grid” kurarak toplum içi bir parçalanmaya ve hiyerarşik konumlandırmalara sebep olduğunu düşündüğünü ifade etmiştir (Lemke, 2011, s. 166). Foucault'un yazılarının şematik olarak iki merkezi hattının birbirinden ayrılabilirliğini iddia eden Lemke'ye göre birinci hat, biyopolitikanın nasıl işlediğini ve hangi güçlerin bu yolda seferber olduğunu sorgulayan, bu yeni siyasal formunun “klasik” biçimlerden tarihsel ve analitik olarak nasıl ayırt edilebileceğini araştıran felsefi, sosyal ve politik teoriye doğru açılan ve devamında Giorgio Agamben, Michael Hardt, Antonio Negri, Roberto Esposito ve Achille Mbembe gibi düşünürlerce farklılaştıran bir düşünce patikasına doğru uzanırken ikinci hattın esas ilgi alanı yaşamın kendisidir ve biyoteknik gelişmelerin doğrudan ya da dolaylı bir sonucu olarak artık, canlı bedenlerin “okunabilir ve yeniden yazılabilir bir metin olarak anlaşılır” bir konuma evrilmesi durumuna göre bu yeni politik-teknik kümelenme içinde yaşamın biyopolitik anlamının soruşturulduğu bir güzergaha doğru yol almaktadır (Lemke, 2011, s. 166).

İkinci hattın, biyoteknolojik buluşların mümkün kıldığı uygulamalarla birlikte, tüm canlıların doğal bir kökeni olduğu düşüncesinin yerini artık, teknik olarak yapılandırılmış canlıların doğal varlıklardan fazla olduğu bir yapılmış/yapılı/sökülüp takılmış çoğulluğu olduğu düşüncesini gözlemlenmeye başladığını belirten Lemke, böylelikle beyin taramalarından DNA analizlerine kadar uzanan çok çeşitli tekniklerin, organ nakillerinin, üreme teknolojilerinin vb. şeklindeki biyomedikal ilerlemelerin yaşamı moleküler bir metin olarak yeniden tanımladığını ve bu bağlamda beden tek parça olarak değişmez bir yapı taşı olarak değil istenildiği okunabilen ve yeniden yazılabilen bir tür moleküler yazılım olarak görüldüğünü söylemiştir (Lemke, Beyond Foucault, s: 170).

Bütün bu biyoteknolojik gelişmelerin yaşandığı dönemi postmodern tıp kavramsallaştırması çerçevesine ele alan ve tek parça olarak bedenleşmiş tutarlı ve rasyonel öznenen kendine referanslı, eklektik, çoğullaştırılmış/hibritleştirilmiş/melezleştirilmiş bir çeşitlilikte, merkezsiz ve parçalı bir öznenin bedenleşmesini sağlayan postmodern tıbbın kültür ve doğa, sentetik, mekanik, organik, doğmuş ya da laboratuvarında üretilmiş gibi keskin sınırların içerisindeki kümeleşmeleri de dağıtıp yeniden düzenlediğini vurgulayan Bozok, bu yeni tıbbi bakışın, beden genel olarak bütüncül yapısına değil içerisindeki parça parça canlılıklarına (kan, doku, böbrek, ilik, retina, karaciğer vs.) odaklandığını ve bunların yer değişimine dair uzmanlıklar geliştirdiğini belirtirken bu yer değiştirmelerle tek parça ve kendisinde başlayıp biten beden anlayışının dağıldığını, tıbbın farklı insan bedenlerini birbirine bağlayarak aslında yaşamları ve ölümler de birbirine bağladığını, yüksek teknolojiyi kullanması nedeniyle hastalık ve hastane temelli olmaktan uzaklaşıp ölçme/görme/izleme biçimlerinin çeşitliliği altında önleyici müdahalelere yoğunlaşarak “risk” ve “tüketim”e göre şekillenirken bireyi de aktif katılıma ve kendi sorumluluğunu almaya doğru dönüştürdüğünü ifade etmiştir (Bozok, 2017, s. 177).

Bu noktada bahsi geçen beden bütünlüğünden bağımsız olarak canlılık ifade eden canlılık parçalarını ve bu parçaların herhangi bir şekilde üretilmesi/yalıtılması/yeniden üretilmesi/düzenlenmesi süreçlerinden geçerek laboratuvar şartlarında yeniden formüle edilmesiyle oluşan canlılıkları biyodeğer (biovalue) kavramı altında değerlendiren Waldby, biyoteknolojin bu canlılık süreçlerini geliştirmeye, onların üretkenliklerini hem arttırmaya hem de değiştirmeye, kendi kendini yeniden üretme ve bunu devamlı olarak sürdürebilme kapasitelerini dönüştürmeye teşvik ettiğini belirterek canlılık süreçlerine dair bu düzenleme faaliyetlerinin makro-anatomik bir sistem olarak bütüncül beden seviyesinde değil hücresel veya moleküler seviyede mRNA, bakteri, oosit, kök hücre vs. seviyesinde in vivo (beden içi) değil in vitro şekilde laboratuvarında gerçekleştiğini söylemiştir sağlamaktadır (Waldby, Stem Cells, Tissue Cultures and the Production of Biovalue, 2002, s. 311). Waldby’ye göre biyolojik prosedürler biyodeğer ifade eden “ayrık, bilinebilir ve kullanılabilir moleküler/biyokimyasal parçaların” manipüle ederek genişlemesini, hızlanmasını veya yavaşlamasını, kapasitesinin arttırılmasını ya da farklı kapasiteler kazanmasını, yeni maddeler üretmesini ve/veya diğer parçalarla bir araya gelerek özelliklerini değişik tokuş etmelerini sağlamaktadır (Waldby, Stem Cells, Tissue Cultures and the Production of Biovalue, 2002, s. 310).

Biyoteknolojilerin bir biyodeğer marjı olarak canlılık fazlalığı (surplus) üretimini teşvik eden iki ana unsur olduğunu vurgulayan Waldby, birinci unsurun kamu teşviki altında bilim insanları, fon sağlayıcılar ve hasta gruplarında oluşan birçok parçalı kümenin bir kullanım değeri üreterek insan sağlığını doğrudan/dolaylı olarak uygulanabilecek bir katkı yaratma umudu ve buna bağlı olarak yapılan araştırmalarda biyolojik bilgi üretmek yerine daha fazla terapötik veya klinik uygulamalar üretme iddiası olduğunu belirtirken ikinci unsurun, alınıp satılabilen biyolojik metaların değişim değeri üretimini sağlayan sermaye değeri üretimi ve biyodeğer üretme sürecinde hücre dizileri, genler ve çeşitli organizmaların patentlenmesini sağlayan kişiler için fikri mülkiyet ve potansiyel kar kaynağı statüsünü güvence altına alan teknik yenilikler süreci olduğunu vurgulamıştır (Waldby, Stem Cells, Tissue Cultures and the Production of Biovalue, 2002, s. 310-311).

Bu bağlamda Frost, Melinda Cooper ve Catherine Waldby'nin beraberce yaptıkları çalışmalarda küresel biyoekonominin doğrudan materyalist bir arkeolojiyle araştırılmak yerine biyolojik malzemenin kendine özgü doğasının biyopolitika tarafından şekillendirilirken aynı zamanda onu şekillendirmesine odaklandıklarını vurgularken biyolojik üretim ve metabolizma süreçlerine özgü zamansallıkların sosyal, ekonomik ve politik hayatı dönüştüren biyoekonomik pazarlar üretmek amacıyla nasıl ortaya çıkarıldığı, sahiplenildiği ve değiştirildiği ve aynı zamanda canlı bedeninin biyoteknolojik etkisindeki imkansızlıkların biyoekonomi üzerinde ne şekilde sınırlar oluşturduğunu araştırıldığını ifade etmiştir (Frost, 2015, s. 495).

Biyodeğer üretiminin, biyoekonomilerin gelişimi için merkezi bir konumda olduğunu belirten ve biyoekonomilerde halkın, sivil katılımın ve bütün bir nüfusun “kaynak” olarak kullanılmasının o toplum içerisinde yerleşik durumda bulunarak iktidarlar tarafından yararlanılabilecek/yönetilebilecek “canlı kaynaklar olarak bireylerin ve nüfusun” kapasite ve potansiyeline odaklanan “yeni biyopolitik bir yönetim biçimi” ile yine o toplumdaki iktidar/yurttaşlık arasındaki bağlantı hakkındaki düşünceleri içeren “hukuki yasal ilişkiyi” yeniden biçimlendirdiğini belirten Mitchell ve Waldby, yeni yönetim biçiminde vatandaşlığın piyasalaştırılması ve medeni haklarla yükümlülüklerin ekonomik taleplere eklenmesi ile canlılıkların biyoteknolojik olarak yeniden formüle edilerek hem canlılık hem de karlılık veriminin artışının sağlandığını, in vitro dokuların çeşitli şekilde üretken hale getirerek sağlığın düzenlenmesinde ya da yeni karlılıkların oluşmasında kullanılabilecek “hücre hatlarına, genetik dizilere veya genetiği değiştirilmiş organizmalara dönüştürüldüklerin ifade etmişlerdir

(Mitchell & Waldby, 2010, s. 336-337). Buna bağı olarak devletler, nüfuslar ve ticari kuruluşlar arasında bir köprü rolündeki “ulusal biyobankaların” ekonomik mantığına dikkat çeken Mitchell ve Waldby, biyobankaların bedenleri/beden parçalarını bulundurmasının, bireylerin tıbbi özgeçmişlerini ve genel olarak nüfusun önemli bir bölümüne ait istatistiki bilgileri kaydetmesinin bir araştırma kaynağı yaratmadaki önemli ticari potansiyeline ve yine biyobankaların, toplumsal risklerin genişlemesiyle ilaç firmalarının büyümesi arasındaki bağlantısallığına vurgu yaparken biyobankalarda bulunan biyodeğerin bir hediye, bir atık, bir ortaklık bağlamında bir risk sermayesi yarattığını ifade etmişlerdir (Mitchell & Waldby, 2010, s. 348) (Waldby & Mitchell, 2006, s. 114-117).

Melinda Cooper üreme ve rejeneratif tıp üzerine yaptığı araştırmasında biyodeğer kavramını Mitchell ve Waldby'nin bahsedilen “doku ekonomisi” çalışmasına benzer bir açıda kullanarak IVF teknolojisi ile kök hücre araştırmalarını beraber olarak değerlendirmiştir. Üreme ve rejeneratif tıbbın, henüz gerçekleşmemiş bir yaşam fazlası biçiminde kendi potansiyelini sürekli olarak yeniden üretebilecek halde bulunan embriyonik kök hücre repertuarından yararlanırken bile onu çok farklı şekillerde kullandığını belirten Cooper, üreme tıbbi için bütün meselenin döllenmiş yumurta hücresini kültüre alarak gelecekteki bireysel bir organizma biçiminde oluşumunun yolunu açmak sağlamak olduğunu vurgularken kök hücre biliminin üretmeye çalıştığı şeyin potansiyel bir organizma değil daha çok, olgunlaşmakta olan bir dönüştürülebilirlik durumundaki kendi kendini yenileyici, kendi kendini biriktirici ve kendi kendini yeniden üretici bir biyolojik vaat olduğunu ifade etmiştir. (Cooper, 2008, s. 140). Benzer şekilde, Cooper'ın “insan kanı” çalışmalarını inceleyen Arpacı, yeni biyopolitika ile birlikte neoliberalizmin insanın kanını sermayeleştirmek isterken aslında bu bağlamda biyolojik olarak yaşamın bütün bileşenleriyle bahsi geçen sermayeleştirme koşulları altında metalaşmaya müsait bir konumda olduğunu belirtirken içinde bulunulan dönemde Cooper'a göre biyoteknolojinin ve yaşam bilimlerinin ekonomik birikim rejimlerinin bir parçasına dönüştüğünü vurgulamıştır (Arpacı, 2020a, s. 525-526).

Yaşamın kendisini odağına alarak Foucault'nun çalışmalarının ikinci hattını oluşturan güzergahta yapılan çalışmalarda Foucault'a üç önemli eleştiri geldiğini söyleyen Lemke, Foucault'un biyopolitika kavramının bütüncül bir beden kavramına bağlılığının bu eleştirilerin birincisi olduğunu belirterek Foucault'nun bedeni biçimlendirmesini ve yeniden üretilmesini sağlayan disiplin teknolojilerine ilişkin analizlerini kapalı ve sınırlı bir beden fikri üzerinden

geliştirdiğini ancak biyoteknolojinin ve biyotibbin bedeni Foucault'nun tahmin etmediği şekilde parçalanabilir ve yeniden birleştirilebilir duruma getirmesi olduğunu ifade etmiştir (Lemke, 2011, s. 94).

İkinci eleştirinin beden üzerinde artan yetkinliklerin ve erişim imkanlarının yaşam ve ölüm arasında yeni bir ilişki yaratması olduğunu vurgulayan Lemke, “insan malzemesinin insanı aşması” nedeniyle ölen kişilerin potansiyel olarak yaşayabildiği, insan parçalarının başka insanların bedenlerin yaşam kalitelerini yükselttiklerini ya da ölümden kurtardıklarını ve böylelikle başka bedenlerde var olmaya devam ettiklerini, biyobankalarda bilgi olarak saklanabildiklerini ve dolayısıyla ölümün bazen yaşamı uzatmak için kullanılabildiği belirtmiştir (Lemke, 2011, s. 95).

Foucault'nun biyopolitikasının sadece insan bireylere ve topluluklarına yönelik olmasının Foucault'a bu anlamda yöneltilecek üçüncü eleştiri olduğunu belirten Lemke, bu eleştiri grubuna göre, insan türünün üretimi/yeniden üretimi ile genel ekolojik sorunların ve çevresel söylemin beraberliğinin böyle dar bir kavramsal çerçeve içinde belirlenemeyeceğinin vurgulandığını ve biyopolitikanın yaşam koşullarının idaresi ve kontrolü anlamına gelmesine izin verecek şekilde anlamsal genişletilmesinin önerildiğini ifade etmiştir (Lemke, 2011, s. 95-96).

Foucault'un ikinci hattında bulunan önemli düşünürlerden birisinin de Paul Rabinow olduğunu ifade eden Lemke, Rabinow'un biyoteknolojik gelişmelerin ortaya çıkardığı genetik yeniliklerin günümüzde yeni sosyal ilişkiler geliştirdiğini ve bu bağlamda eski döneme ait Darwinist düşüncelerle açıklamalar yapmaya çalışmanın artık doğru olmadığını vurgularken bu yeni genetik belirlenimlerin “biyososyalite” kavramıyla açıklanması gerektiğini vurgulamıştır (Lemke, 2011, s. 96-97). Rabinow'un, “genetik hastalıklar ve genetik riskler” hakkında artan bilgi bağlamında “yeni bireysel ve kolektif kimliklerin nasıl ortaya çıktığıyla” ilgilendiğini söyleyen Lemke'ye göre Rabinow, bu yeni genetik bilgilerin yayılmasıyla birlikte insanların kendilerini ve başkalarını “biyobilimsel ve genetik terminolojide tanımlamasının beklenebileceğini” savunurken aynı zamanda “teknik yeniliklerin ve bilimsel sınıflandırma sistemlerinin”, “yeni sosyalleşme biçimleri”, “temsil modelleri ve kimlik politikaları” için maddi koşullar yarattığını ve böylelikle bedensel ve genetik özellikler hakkındaki bilginin

bireyin kendisiyle ve diğerkleriyle olan ilişkisini için bir belirleyici olarak ortaya çıkışını öne sürdüğünü belirtmiştir (Lemke, 2011, s. 97).

Bu bağlamda Rabinow'a göre biyosoyallikler içerisinde üç çeşit aktivizm biçimi olduğunu belirten Lemke, bunlardan birincisinin halkın hastalıklarına olan ilgisini arttırmak ve bu alandaki araştırma projelerine devlet finansmanı sağlamayı amaçlayan yardım grupları, aile ve hasta dernekleri olduğunu; ikincisinin tıbbi teknolojilerle biyobilimsel bilgilere erişim sağlayabilmelerine engel olan koşullarla mücadele eden çeşitli yardım grupları ve hasta dernekleri olduğunu; üçüncüsünün de bahsi geçen yardım gruplarının ve hasta derneklerinin etik kurullara ve parlamento görüşmelerine katılımlarının yanı sıra teknolojik prosedürlerin düzenlenmesi için kılavuz taslakların hazırlanması olduğunu göstermiştir. (Lemke, 2011, s. 98-99).

Foucault sonrasında hayatın bilgisinin moleküler düzeyde birikimini vurgulayan ve bu bağlamda biyopolitik bir dönüşüme işaret ederek moleküler bir biyopolitika altında bireysel bir somatik etik çağrısında bulunan Nikolas Rose'un kavramsallaştırmaları bu noktada önem arz etmektedir.

Foucault'nun modern özneyi kuran modern teknolojilerin incelenmesini yöneldiğini ve buna karşılık Rose'un bu modern özneyi parçalayan post modern teknolojiler üzerine çalıştığını belirten Bozok, Foucault'un insanı uysal, itaatkar, disipline edilmiş ve kurgulanmış bir özneye dönüştüren teknikleri ve modern dönemde canlılık süreçlerine dikkat kesilen hesaplayan/denetleyen/gözetleyen/düzenleyen biyoiktidar kavramsallaştırırken Rose'un postmodern dönemde mikro ölçekte çalışan ve "hayatın doğrudan kendisini" hedef olarak moleküler düzeyde işleyen bir politik oluşumun (Rose'un deyiimiyle moleküler biyopolitikanın) izini sürdüğünü ifade ederken bununla bağlantılı olarak her ikisinin de ortak yönünün "canlılığa ilişkin bakış açısının ve bizzat canlılık örüntülerinin kendisindeki değişimin belli öznelere üretilmesinde" önemli bir rol oynadığını ancak, Foucault'da modernitede "tıbbın, cinselliğin, cezalandırmanın, başlı başına birer iktidar aracı" olarak çalışırken Rose'da bu disiplin yöntemlerinin günümüzde tamamen tıp içine çekildiğini ve "hem ruhların hem de bedenlerin yönetilmesinin" fazlasıyla tıbbileştiğini vurguladıklarını iddia etmiştir (Bozok, 2017, s. 176).

Genetik bilgideki artışın ve buna yönelik teknolojik uygulamaların Rose'a göre, doğa ve kültür arasındaki ayrımı ortadan kaldırdığı gibi biyolojik olan/toplumsal olan arasındaki

sınırları da erittiğini belirten Lemke, böylece Rose'nun siyaset dışı bir doğa düşüncesinden uzaklaşıldığını ve biyolojinin siyasal ve etik sorulardan bağımsız olduğu düşüncesinin aşıldığı bir düzleme geçildiğini iddia ederken bu düzleme “ethopolitika” kavramıyla isimlendirdiğini söylemiştir (Lemke, 2011, s. 100).

3.2. Teknolojik Gelişmeler

Bu bölümde, kendisinden sonraki dönem için devrimsel dönüşümlere neden olan biyoteknolojik gelişmelerde çalışma ile ilgili olanlara genel olarak yer verilmektedir.

3.2.1 Üremeye Yardımcı Tedavi Yöntemleri (ÜYTE)

3.2.1.1. İntrauterin İnseminasyon (IUI)

IUI'nun, ovulasyona yakın dönemde uterin kaviteye (rahim içi) çeşitli özel işlemlerden geçirilip hazırlanmış ve konsantre hale gelmiş spermelerin enjekte edilmesi işlemi olduğunu ifade eden Akın ve Şahin, bu bağlamda erkekten alınan sperm hücrelerinin özel bir katateter yardımıyla servikal kanaldan geçirilip doğrudan uterus içerisine enjekte edilerek fertilizasyon noktasına daha yakın bir noktaya bırakıldığını belirtirken IUI'nın amacının fallop tüplerine erişebilen sperm sayısını ve dölleme şansını arttırmak olduğunu ve bu yöntemin açıklanamayan infertilite (kısırlık) gibi “normal sperm parametreleri veya hafif erkek faktörünün” olduğu hastalarda ilk uygulanan tedavi şekli olduğunu vurgulamışlardır (Akın & Şahin, 2020, s. 57). IUI'nun infertilite tedavisinde kullanılmakta olan diğer tüm yöntemlere göre “en ucuz ve en basit” olduğunu söyleyen Akın ve Şahin, bu nedenle öncelikle tercih edilen yöntemlerden birisi olduğunu belirtmişlerdir (Akın & Şahin, 2020, s. 57).

3.2.1.2. İntrasitoplazmik Sperm Enjeksiyonu (ICSI)

ICSI uygulamasının spermelerin oosit içerisinde çeşitli mekanik yöntemler kullanılarak bırakılması işlemi olduğunu söyleyen Yalçınkaya, ICSI teknolojisinin erkek infertilesinde çığır açtığını belirtirken yüksek gebelik ve fertilite oranı nedeniyle özellikle başta erkek faktörünün bulunduğu durumlar başta olmak üzere fertilite tedavisinde yaygın olarak uygunamkata olduğunu vurgulamıştır (Yalçınkaya, 2019, s: 23-24). İntrasitoplazmik sperm enjeksiyonunun (ICSI) düşük sperm yoğunluğunda, spermelerin hareketliliğinin düşüklüğünde (motilite), spermelerin şekilde bozukluğunun (morfoloji) olağanın üzerine çıktığı ya da sperm ejakülasyonunun olmadığı hastalarda tercih edilen bir yaklaşımdır. (Akın & Şahin, 2020, s. 62).

3.2.1.3. Tüp Bebek Tedavisi (IVF)

IVF'in günümüz için en yaygın şekilde kullanılan yöntem olduğunu vurgulayan Akın ve Şahin, IVF ile oosit (kadın üreme hücresi) ve spermin laboratuvar şartları altında bir tüp içerisinde aynı ortama konularak döllenmenin kendiliğinden olması beklenmekte olduğunu belirtirken bu yöntemin (IVF)i yalnızca kısırlık (infertilite) tedavisinde başvurulan bir teknik olmadığını, IVF'in bir tedavi biçimi olmakla birlikte aynı zamanda günümüzde genetik bozuklukların embriyonin aşamalarda tanınabilmesini sağlayan testlerin yapılmasını da mümkün hale getirdiğini ifade etmişlerdir (Akın & Şahin, 2020, s. 58-59).

3.2.2 Kök Hücre Çalışmaları

Memelilerin gelişimi, toplamda tek bir hücreden (zigot) başlayarak hücresel özelliklerin aşamalı ve sıralı olarak tanımlanması, bu şekilde özelleşmiş hücrelerin mekânsal üç boyutlu düzenlemeler ve işlevsel farklılaşmalar aracılığıyla “çok hücreli bir organizmanın oluştuğu süreci” kapmakta olup bu süreç içerisinde bulunan hücrelerin gelişim potansiyelleri birbirinden farklı özellikte ve potansiyel bakımından genellikle azalan yöndedir (TÜBA, 2011, s. 23).

Yani, zigot uterusunda tam bir gebelik ürünü verebilirken (totipotent), birkaç bölünme ileride bulunan morula ve blastokist aşamasındaki hücreler gelişimsel olarak sınırlanmıştır. Morula hücreleri (blastomer) kendi başlarına bir embriyon oluşumu sağlayamamakla beraber, bir embriyonun her bölümünü teşkil edebildiklerinden “totipotent” olarak kabul edilebilirler; ardından gelen blastomerler ve daha sonra blastokist hücreleri birkaç ektaembriyonik hücre tipi oluşturabilme (olipotent) veya fetüsü oluşturan 200 civarındaki hücre tipine dönüşebilme (pluripotent) şeklinde sınırlanırlar. Pluripotent hücreler uterus duvarına implante olduktan sonra “multipotent” karakter kazanarak üç eşey tabakası hücrelerinin ancak bir bölümünü oluşturabilmekte ya da gametlerin “unipotent” öncü hücrelerini meydana getirebilmektedirler (TÜBA, 2011, s. 23).

Kök hücrelerde “farklanma” kavramının çok hücreli organizmaların oluşumunu sağlayan hücrelerin “olgunlaşma ve uzmanlaşma” süreci içerisinde geçirmiş oldukları bazı değişimi tanımlamak için kullanıldığını vurgulayan Matur ve Solmaz, “köklülük” teriminin de “kök hücreleri diğer hücrelerden ayırt eden hücresel ve moleküler özellikleri” anlatmakta kullanıldığını vurgularken kök hücreler için bir imza olarak değerlendirilen bu özelliklerin kök hücreler için benzersiz ve “özgün gen ifadeleri veya translasyon (protein sentezi) sonrası bir dizi değişimler” olup bu özellikler sayesinde kök hücrelerin farklanmaksızın özgün yapılarını ve işlevlerini koruduklarını ifade etmişlerdir (Matur & Solmaz, 2011, s. 169-172). Bu bağlamda embriyonik kök hücrelerinin çok önemli iki özelliğe sahip olduklarını ve bu özellikleri

nedeniyle rejeneratif tıbbın merkezinde yer aldıklarını söyleyen Matur ve Solmaz bunlardan birincisinin kök hücrelerin kendi kendisini yenileme süreci ile farklılaşma olmaksızın proliferere (hücre sel çoğalma) olabilme becerisi olduğunu, ikincisinin de farklılaşma için uyarıldıklarında özelleşmiş hücre türleri oluşturma potansiyeli olduğunu belirtmişlerdir (Matur & Solmaz, 2011, s. 173).

Blastokistin iç hücre kitlesinde yer alan hücreler embriyonik kök hücreler olarak adlandırılırlar. Embriyoya ait ektoderm, mezoderm ve endoderm tabakalarına ve bunların ileride oluşturacakları organ sistemlerine ait tüm yapılara farklılaşma özelliğine sahip pluripotent hücrelerdir (Matur & Solmaz, 2011, s. 168)

Kemik iliğinin içinde, hematopoetik, endotelial ve mezenkimal şekilde kök hücre çeşitleri bulunmaktadır (TÜBA, 2011, s. 54).

Hematopoetik kök hücreler kan hücrelerini, endotelial kök hücreler damarları, mezenkimal kök hücreler ise kemik, kıkırdak, kas, sinir gibi farklı yapıları oluşturmaktadır Mezenkimal kök hücreler erişkin kök hücre tipidir. Bağ dokunun ana hücreleridir. Yağ, kemik, kıkırdak, kas, tendon, ligament gibi hücrelere farklılaşabilirler. Gebelik boyunca anneyle bebek arasındaki bağlantıyı sağlayarak bebeğin besin ile oksijen gereksinimini sağlayan göbek kordonundaki kana kordon kanı denir. İçerisinde erişkin kanında gördüğümüz eritrosit, lökosit ve trombosit gibi kan hücrelerine ilaveten erişkin kanından daha yüksek yoğunlukta kök hücreler de bulunur. Erişkin kök hücreleri doku ya da organlarda bulunan, kendini kopyalama özelliğine sahip, dokudaki bazı ya da tüm özelleşmiş hücrelere dönüşebilen, farklılaşmamış hücrelerdir. Erişkin tip kök hücreler dokularda nadir bulunurlar. Birincil görevleri buldukları dokuda hücre ölümü veya doku hasarı meydana geldiğinde kısmen dokuyu tamir etmektir. Buldukları ortama göre farklı davranışlar sergilerler.

3.2.3. CRISPR-Cas9

DNA'nın ikili sarmal yapısının 1953 yılında keşfedilmesiyle birlikte biyolojik bilimlerde büyük bir sıçrama gerçekleşmiştir ve bu buluştan itibaren günümüze kadar geçen yaklaşık 70 yılda, bu konudaki gelişmelerin büyük bir kısmını DNA'da veya ilgili makromoleküllerde yapısında değişiklikler yapmaya imkan veren teknolojiler sağlarken son 30 yılda DNA'nın ve RNA'nın sentezlenebilmesi için yeni yöntemler geliştirilmiş ve bu yöntemlerle birlikte genom organizasyonlarının keşfine kadar giden yol açılmıştır (Köse, ve diğerleri, 2020, s. 50). Enzimlerin ve polimeraz zincir reaksiyonu (PCR)'nin keşfi ile genlerin izole edilmesi mümkün olabilmış ve böylelikle, "hücrelerde, model organizmalarda ve in vitro çalışmalarda gen mutasyonlarını tanımlamak" için imkân sağlanırken gelişmelerin devamında ortaya çıkan genomik dizileme teknolojileri ile "insanlar da dâhil olmak üzere birçok

organizmanın hızlı bir şekilde bütün genom dizileme verileri” çözümlenebilmiştir. (Köse, ve diğerleri, 2020, s. 50-51).

Genomların çözümlenebilmesiyle birlikte “genetik bozuklukları” ve özellikle “nokta mutasyonlarla ilgili hastalıkları inceyebilmek ve tedavi edebilmek” için çeşitli yöntemler uygulamaya alınmış olup bunlar arasında CRISPR (Clustered Regularly Interspaced Short Palindromic Repeats)-Cas9 nükleazlarının (DNA ve RNA’yı kesebilen enzimler) kullanılmasıyla devrim niteliğinde sonuçlara ulaşılmıştır. CRISPR-Cas9’un başarısının ardında nedeni, DNA kırılımlarının özgüllüğünün ve veriminin yüksek olmasına ve Cas9 nükleazının istenen DNA bölgesine ulaşmasına aracılık eden klavuz RNA’nın tasarımının sadeliğine bağlayan Samsunlu, CRISPR-Cas sisteminin DNA’nın işlem yapılacak bölgesine özgü enzimleri kullanılması sayesinde hücrelere ve organizmalara ait bütün genomlarının değiştirdiğini vurgularken CRISPR-Cas9 tabanlı genom düzenlemenin kardiyovasküler hastalıklardan, nöronal bozukluklara ve kanserlere kadar genetik hastalıkların tedavisi için oldukça umut verici araçlardan biri olduğunu ifade etmiştir (Samsunlu, 2021, s. 577).

1980’lerden beri bakterilerin bağışıklık sistemine dair bilinen bir doğal koruma yöntemi olan CRISPR-Cas9, Dr. Jennifer Doudna ve Dr. Emmanuel Charpentier’in 2012 yılında yayınladıkları çalışmalarında bir gen düzenleme aracı olarak kullanılabilceği gösterilmiş ve araştırmacılarına 2020 Kimya Nobel Ödülü’nü kazandırmış olup bu doğal yöntem kısaca bakteri ve arkealar gibi prokaryotların, “bakteriyofaj enfeksiyonları, istilacı plazmidler ve yabancı nükleik asitlere karşı” hücrelerini koruma amacıyla kullandıkları “RNA ve protein tabanlı bir sistemdir”. (Köse, ve diğerleri, 2020, s. 51).

Bakterilerin bağışıklık sisteminin önemli bir parçası olan CRISPR ile enfeksiyonlara ait bilgilerin nasıl kaydedildiğini araştıran Seth Shipman, fotoğrafçı Eadweard Muybridge tarafından çekilen bir fotoğraf dizisinde bulunan koşan bir atın beş kareden oluşan görüntülerinin DNA dilinde kodlayarak E.coli bakterilerinin DNA’sına CRISPR yöntemiyle kaydedebilmiş ve sonrasında bakterilerin DNA’sının içine kodlanan görüntüleri DNA’dan geri çağırarak %90 doğrulukla tekrardan oluşturmuştur. (Shipman, Nivala, Macklis, & Church, 2017, s. 348). Genetik bilginin saklanması ve yeni durumların genetik hafızaya alınması konusunda önemli bir buluş olmakla birlikte bu çalışmayla birlikte CRISPR-Cas9 ile herhangi

bir bilgi biyolojik yazılım dilinde kodlanıp insan genomuna da yerleştirilebilmektedir (Şekil – 6).

Bu bağlamda, CRISPR-Cas9'un insan embriolarına ya da yetişkin insan hücrelerine uygulanması tartışmaları, hem bu hücrelerinin kullanımına dair etik tereddütlere yol açtığı için hem de CRISPR-CA9'un yan etkilerinin ve yapılan moleküler manüplasyonun olası sonuçlarının tam olarak bilinmemesi nedeniyle çeşitli tereddütlere yol açarken şu an için tedavisi olmayan pek çok genetik hastalığın ortaya çıktığında ya da ortadan çıkmadan tedavi edilebilmesine dair beklentilerin karşı karşıya geldiği çok boyutlu bir düzlemde ilerlemektedir.

3.2.4. Preimplantasyon Genetik Tanı (PGT)

Preimplantasyon Genetik Tanı (PGT) olarak adlandırılan bu yöntemde hamilelik öncesinde, yani embriyo daha laboratuvar ortamında çok hücreli evrede (blastokist) seçim aşamasındayken buradan biyopsi yoluyla hücre alınmakata ve genetik/şekilsel yönden incelemeye tabi tutulmaktadır. Bu metodun 1990'lardan bugüne ABD, İngiltere, Belçika ve Hollanda'da yasal olarak izinli olduğunu belirten Tauscher, ancak bu yöntemin tıbbi bir mecburiyet olmaksızın kullanılmasının Almanya'da yasaklandığını vurgularken PGT ile hekimlerin embriyoları genetik hatalar ve kalıtsal olabilecek hastalıklar yönünden değerlendirmeye alarak “hatalı/hasta” bulunanların bir seleksiyona uğratıldığını ifade etmiştir. (Tauscher, 2015, s. 6).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

HAYATIN MOLEKÜLER BİLGİSİNİN KAVŞAĞINDA “İN VİTRO” ÜRETİLEN İNSAN EMBRİYOSU

Bu bölümde, in vitro olarak üretilen insan embriyosu neticesinde ortaya çıkan durumların panoramik bir görüntüsünü elde etmek amacıyla uluslararası mahkemelerde görülen davalara bakılacak ve devamında, elde edilen bulgular üzerinde değerlendirmelerde bulunulacaktır.

4.1. Mahkeme Kararları

4.1.1. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM)

4.1.1.1. Vo / Fransa- 8 Temmuz 2004 (Büyük Daire)

Soyadı benzerliği neden olduğunu karışıklık nedeniyle, başvuranın amniyotik kesesine müdahale edilerek yırtılmış ve bu durum, tedavi amaçlı kürtaja yol açmıştır. Başvuran, karnındaki çocuğunun öldürülmesinin, (kasıtsız) adam öldürme olarak değerlendirilmesi gerektiğini ileri sürmüştür.

Mahkeme, başvuranın şikayeti incelemiş ve Sözleşme'nin 2. maddesindeki yapılan yanlış uygulama ile “yaşam hakkı”nın ihlal edilmediğini karara bağlamıştır. Mahkeme, “doğumu gerçekleşmemiş bir çocuğun, Sözleşme'nin 2. Maddesine bağlı olarak bir birey sayılıp sayılmayacağına yönelik bir karar vermenin şu anda uygun veya mümkün olmadığını” belirtmiştir. Ayrıca, ceza hukuku kapsamında bakıldığında, yeni bir hukuk yoluna ihtiyaç olmadığını ve başvurana, tıbbi bakımdan bir ihmal olduğunu kanıtlaması ve tazminat anlamında başvurmasına imkan sağlayan hukuk yollarının mevcut olduğunu eklemiştir (Case Of Vo / France, 2004).

4.1.1.2. Evans / Birleşik Krallık- 10 Nisan 2007 (Büyük Daire)

Özel hayata saygı

Döllenmiş yumurtanın muhafazası ve implantasyonu için babanın izninin alınması
zorunluluğu: İhlal yok

Olaylar: Temmuz 2000 tarihinde, Bayan Evans ve eşi J. kısırlık muayenesi olmuşlardır. Ekim 2000 tarihinde, klinikte yapılan bir muayene sırasında, Bayan Evans'ın yumurtalıklarında kanserli tümör bulunmuştur. Ameliyatla yumurtalıkları alınmadan önce kendisine bazı yumurtacıklarının in vitro şartlarında döllendirilme amaçlı alınması önerilmiştir. Muayene sırasında Bayan Evans ve J.ye tedavisi için rızalarını gösterir bir form imzalamaları gerektiği ve 1990 tarihli İnsan Dölleme ve Embriyolojisi Hakkında Kanun (bundan sonra 1990 kanunu) hükümlerine göre, her birinin embriyo Bayan Evans'ın rahmine yerleştirilmediği sürece, her zaman rızasını geri alabileceği açıklanmıştır. J. ile ileride ayrılma ihtimaline karşı Bayan Evans elinde kalan son yumurtacıklarının döllendirilmesi için başka yollar aramak istemişse de J. ayrılmayacakları konusunda kendisine güven vermiştir. Kasım 2001 tarihinde, çift, IVF tedavisi için kliniğe gelmiştir. Altı embriyo bu şekilde alınmış ve muhafaza edilmiştir. İki hafta sonra Bayan Evans'ın yumurtalıkları alınmıştır. Kendisine embriyoların uterus içine yerleştirilebilmesi için iki sene beklemesi gerektiği söylenmiştir. Mayıs 2002 tarihinde, başvuru ile J. arasındaki ilişki sona ermiştir. Sonra J. 1990 yasasına dayanarak, kliniğe ne embriyoların Bayan Evans tarafından kullanılmasına ne de bunların muhafaza edilmeye devam edilmesine artık rıza göstermediğini bildirmiştir. Başvuru, birçok başka talebin dışında, J. yi IVF tedavisine rıza göstermeye zorlayan bir karar verilmesi talebiyle High Court'a başvurmuştur. Ekim 2003 tarihinde, bu talebi reddedilmiştir. High Court J.nin başvuruyla olan ilişkisinin devam edeceğini düşünerek söz konusu işlemleri yaptığını ve dolayısıyla iyi niyetli olduğuna karar vermiştir. Ekim 2004 tarihinde, istinaf mahkemesi High Court'un kararını onamıştır. Bayan Evans'a istinaf mahkemesinin kararına karşı temyize gitme izni verilmemiştir. Bayan Evans, ulusal hukukun eski eşinin embriyoların muhafazası ve kullanılması konusunda verdiği rızayı geri almasına izin vermesinden ve bundan dolayı da kendisiyle kan bağı olan bir çocuk sahibi olma olanağından mahrum kalmasından şikâyet etmekteydi.

Hukuk: Madde 2 –Yaşam hakkının başlangıcının devletlere tanınan takdir payı kapsamına girmesiyle ilgili Daire'nin 7 Mart 2006 tarihli kararında gösterilen gerekçelerden dolayı (Bilgi Notu no 84), Büyük Daire başvuru ve J. tarafından oluşturulan embriyoların yaşam hakkından yararlanamayacakları kanaatindedir.

Sonuç: İhlal yok (Oybirliğiyle).

Madde 8 – Hakların niteliği: “Özel hayat” kavramı ebeveyn olma veya olmama kararına saygı hakkını içermektedir. Ancak, ne ulusal hukuk ne de uygulama başvuruçunun bir çocuğu evlat edinmesini, hatta bir donörün eşey hücreleriyle in vitro şartlarda oluşturulmuş bir çocuğu dünyaya getirmesini yasaklamadığından dolayı, başvuruçucu hiçbir şekilde sosyal, hukuki ve hatta fiziki anlamda anne olmasının engellendiği iddiasında bulunmamaktadır. Başvuruçucu tam olarak 1990 yasınının rıza ile ilgili hükümlerinin kendisi ile J. tarafından ortaklaşa oluşturulmuş embriyoları kullanmasından ve dolayısıyla, kişisel durumu dikkate alındığında, kendisiyle kan bağı olan bir çocuk sahibi olmayı engellemesinden şikâyet etmektedir. Kelimenin genetik anlamında ebeveyn olma kararına saygı hakkıyla ilgili bu daha dar olan soru da 8. maddenin kapsamına girmektedir. Bu davanın merkezindeki ikilem iki kişinin (başvuruçucu ve J.) kaynağını 8. maddeden alan haklarının çatışıyor olmasıdır. Bunun dışında, birisinin menfaati diğerkiniyle hiçbir şekilde uzlaştırılmaz, çünkü başvuruçucuya embriyoları kullanma izni verilirse J. baba olmaya zorlanmış olacak, J.nin rızasını geri alması onaylanırsa bu sefer de başvuruçucu kelimenin genetik anlamında ebeveyn olma olanağından mahrum kalacaktır. Bu davanın zor şartlarında, ulusal otoriteler tarafından hangi çözüm tercih edilirse edilsin taraflardan birisinin IVF tedavisiyle ilgili menfaati tamamen ihmal edilecektir. Kanun aynı zamanda rızanın önceliği ilkesinin korunması ve hukuki güvenlik ve açıklığın uygulanması gibi bir takım daha geniş çıkarlar izlemektedir.

Pozitif yükümlülük veya müdahale: Temel soru karşı çıkılan kanun hükümlerinin olayda uygulanma biçimlerinin kamu ve bireysel menfaatler arasında bir denge kurup kurmadığı olduğundan, bu davayı pozitif yükümlülükler altında incelemek gerekmektedir. Bununla ilgili olarak, Büyük Daire, ulusal yargı organlarının J.nin hiçbir zaman birlikte oluşturdukları embriyoların başvuruçucu tarafından tek başına kullanılmasına izin vermediği yönündeki tespitlerine katılmaktadır.

Takdir payı: Bu davada ortaya çıkan sorular, kuşkusuz, ahlak ve etik anlamda hassas bir niteliğe sahiptir. Bunun dışında, bu alanda Avrupa’da ortak bir tutum bulunmamaktadır. Bazı devletler IVF tedavisine başvurulmasını düzenlemek için kanun ve yönetmelikler çıkarmış, diğerkleri ise bu alanı uygulamaya ve tıbbi direktiflere bırakmıştır. Kuşkusuz, Birleşik Krallık, embriyoların muhafaza edilmesine ve iki eşey hücresi donörün embriyo implantasyonu olmadığı müddetçe rızalarından özgürce ve etkili bir şekilde vazgeçmelerine izin veren tek ülke değildir. Avrupa’da bu alanda başka uygulama ve kurallar konusunda benzerlikler

bulunmaktadır. IVF tedavisinin hangi aşamasından itibaren eşey hücresi donörlerinin rızasının artık geri alınamaz kabul edilebileceği konusunda bir konsensüs olduğunu söyleyemeyiz. Başvurucu, IVF tedavisi ve sonraki kısırlık dönemi boyunca yaptığı fiziksel ve duygusal yatırımların büyüklüğü dikkate alındığında, 8. maddeyle korunan haklarının J. ninkilere baskın çıkması gerektiğini ileri sürmektedir. Ancak AİHM'ye öyle geliyor ki bu konuda da açık bir konsensüs bulunmamaktadır. Sonuç olarak, IVF tedavisine başvurmanın bilim ve tıbbın hızlı geliştiği bu dönemde ahlak ve etik alanlarda ortaya çıkardığı sorgulamalardan, olaydan çıkan soruların üye devletler arasında üzerinde açık bir biçimde bir görüş birliğine varılamayan konularla ilgili olmasından dolayı, savunmacı devlete geniş bir takdir payı tanımak gerekmektedir. Bu takdir payı, prensip olarak, devletin IVF tedavisine başvurma hakkında bir kanun çıkarıp çıkarmaması gibi çatışmalı kamu ve özel menfaatler arasında bir denge kurmak amacıyla, devlet tarafından yapılan detaylı düzenlemelere de uygulanmalıdır.

Saygı: Şimdi de davanın özel koşullarında J.ye çift tarafından birlikte oluşturulmuş embriyoların başvurucunun rahmine yerleştirilmesine izin vermeme hakkı tanıyan bir yasanın uygulanmasının çatışan menfaatler arasında bir denge kurup kurmadığına bakmak gerekmektedir. Bugün, teknik açıdan, insan embriyolarını donmuş halde muhafaza etmenin mümkün olması, in vitro şartlarda döllenme ile cinsel ilişki sonucu döllenme arasında temel bir farkın oluşması sonucunu doğurmaktadır. Buda embriyoların oluşturulmasıyla uterus içerisine yerleştirilmeleri arasında uzun da olabilecek bir sürenin geçmesinin mümkün olmasıdır. Bu durumda bir devletin bir embriyonun transferinin ertelenmesi olasılığını dikkate alan bir hukuki çerçeve oluşturması meşru hatta arzu edildir. Bu hassas alanda uygulanacak ilke ve politikaları belirleme yetkisi öncelikle devlete aittir. 1990 yasası dölleme ve insan embriyolojisi alanındaki ilerlemelerin toplumsal, etik ve yasal sonuçlarının istisnai bir titizlikle analiz edilmesinden sonra kabul edilmiş olup birçok düşünce beyanları, danışma ve tartışmaların ürünüdür. Bu metine göre, IVF yoluyla tedavi imkânı sunan bütün kliniklerin, bu imkândan faydalanmak isteyen kişilere yasanın rıza ile ilgili hükümlerini açıklama ve yazılı izinlerini alma yasal zorunlulukları vardır. Bu olayda bu zorunluluk yerine getirilmiş ve başvuru ile J. yasanın öngördüğü izin formlarını imzalamışlardır. Ancak, yasa embriyoların implantasyonu gerçekleşene kadar ki süre içinde, her iki eşey hücresi donörlerine, rızalarını geri alma imkânı da tanımaktadır. Her ne kadar sağlık durumuyla ilgili acil bir durumdan dolayı, çok sıkıntılı bir zamanda ve çabucak karar vermek zorunda kalmışsa da başvuru, bütün yumurtacılarının

J.nin spermile döllendirilmesine onay verdiği zaman, embriyo implantasyonunun belli bir zaman alacağını çünkü öncelikle kanser tedavisinin sonuçlanmasının beklenmesi gerektiğini ve J.nin bu süre zarfında yasal olarak her an implantasyon için verdiği rızayı geri alabileceğini biliyordu. Başvurucunun ulusal hukukun rızayla ilgili hükümlerinin hiçbir istisna tanımamasını eleştirilmesi karşısında AİHM, yasanın bu niteliğinin 8. maddeyle başlı başına bir aykırılık teşkil etmediği kanısındadır. IVF tedavisi amacıyla eşey hücresi veren herkesin bu hücrelerin rızası dışında kullanılmayacağı teminatına sahip olması için, kanun koyucunun hiçbir istisna öngörmeyen hükümler düzenleme kararı, insan onuru ve özgür iradeye saygıya öncelik vermekten ve FIV tedavisindeki taraflar arasında adil bir dengenin kurulması kaygısından ileri gelmektedir. Bunun dışında, söz konusu kuralın kesin niteliği, ulusal yargı organları tarafından “hiçbir şekilde ortak ölçüleri olmayan” şeklinde tanımlanan menfaatler arasında, her olayda, adil bir denge kurulmasına çalışılırken ortaya çıkabilecek tutarsızlık ve keyfilikleri önleme ve hukuk güvenliğini sağlama amacına yöneliktir. Yasanın korumaya çalışıldığı genel menfaatler meşru ve 8. maddeyle uyumludur. AİHM, yukarıda söylenenlere ve özellikle bu konuyla ilgili olarak Avrupa’da bir konsensüsün olmayışına dayanarak, başvurucunun genetik anlamıyla ebeveyn olmayı seçme hakkına J.nin başvuruyla kan bağına dayalı bir çocuk sahibi olmama iradesinin üstünde bir değer verme gereğinin olmadığı kanısına varmıştır.

Sonuç: İhlal yok (Dörde karşı on üç oyla).

Madde 14 – Başvurucunun, kendisiyle benzer durumda olan başka bir kadına oranla, farklı bir muameleye tabi tutulmaktan şikâyetçi olup olamayacağı sorusu üzerinde durmaya gerek yoktur. AİHM’yi 8. maddenin ihlal edilmediği sonucuna ulaştıran gerekçeler aynı zamanda 14. madde için makul ve objektif bir neden oluşturmaktadır.

Sonuç: İhlal yok (Dörde karşı on üç oyla).

Muhalefet Şerhi Yazan Yargıçlar- Türmen, Tsatsa-Nikolovska, Spielmann ve Ziemele; Sözleşme'nin 8. maddesinin ihlal edilmediği ve 8. madde ile bağlantılı olarak 14. maddesinin ihlal edilmediği tespitine karşı oy kullanmışlardır. Gerekçe olarak;

1990 Yasası öyleydi ki, pozisyonundaki bir kadının gelecekte genetik olarak ilişkili bir çocuk doğurma umutlarını güvence altına almasının hiçbir yolu olmayacaktı. Üreme tıbbının amacının bir kısmının, başka türlü kısır olacak olanlar için olası bir çözüm sağlamak olduğunu açıkladı. Özel durumlarda istisnalar söz konusu olmadığında bu amaç boşa çıkmıştır.

Taraflar ve Mahkeme, 8. maddenin uygulanabilir olduğu ve davanın, başvuranın özel hayatına saygı gösterilmesi hakkıyla ilgili olduğu konusunda hemfikirdir. Mahkeme, genetik anlamda ebeveyn olma kararına saygı gösterilmesi hakkına ilişkin daha spesifik konunun da 8. maddenin kapsamına girdiğini söylemeye devam etmiştir. 8. Madde ve söz konusu olan daha spesifik konu. Mahkeme'nin 8. maddenin davanın koşullarına uygulanabilirliğine ilişkin beyanının önemini altını çizmek isteriz.

4. Mahkeme, değerlendirmesinde, 8. madde kapsamında söz konusu hakların niteliğini ve “davanın pozitif bir yükümlülük mü yoksa bir müdahale mi?” sorularını içerip içermediğini incelemiştir. İlk konuda Mahkeme, davanın iki özel bireyin 8. Madde hakları arasında bir çelişki içerdiğini belirtmiş (paragraf 73) ve itiraz edilen mevzuatın ayrıca, rızanın önceliğini korumak ve yasal açıklık ve kesinlik (paragraf 74). Davayı pozitif yükümlülüklerle ilgili bir dava olarak incelemenin daha uygun olduğunu değerlendiren Mahkeme, asıl meselenin mevcut davada uygulanan yasa hükümlerinin söz konusu rekabet halindeki kamu ve özel menfaatler arasında adil bir denge kurup kurmadığı olduğunu belirtmiştir (paragraf 76). Ayrıca Mahkeme, tüp bebek tedavisinin kullanımının, hızla gelişen tıbbi ve bilimsel gelişmelerin arka planına karşı hassas ahlaki ve etik sorunlara yol açtığını ve davanın gündeme getirdiği soruların, Üye Devletler arasında net bir ortak zemin bulunmadığından, davalı Devlete tanınan takdir marjı geniş olmalıdır. Mahkeme'ye göre bu takdir marjı, ilke olarak, hem Devletin IVF tedavisinin kullanımını düzenleyen mevzuatı yürürlüğe koyup koymama kararına hem de müdahale ettikten sonra, aralarında bir denge sağlamak için koyduğu ayrıntılı kurallara kadar uzanmalıdır.

Mahkemenin, davayı pozitif yükümlülüklerle ilgili bir dava olarak incelemenin daha uygun olduğu yönündeki kararına katılmamız mümkün değildir.

Davayı, başvuranın genetik olarak ilgili bir ebeveyn olma kararına saygı gösterme hakkına müdahale olarak görüyoruz. Müdahalenin kanunla öngörüldüğünü ve kamu düzeninin, genel ahlakın ve başkalarının haklarının korunması açısından meşru bir amacı olduğunu kabul edebiliriz. Ancak bu müdahale, davanın özel koşullarında gerekli ve orantılı mıydı? Mevcut davada başvuranın genetik olarak akraba ebeveyn olmaya karar verme hakkının, J.'nin ebeveyn olmama kararından daha ağır bastığını düşünüyoruz. Gerekçelerimiz şunlardır: (i) 1990 Yasası, başvuru sahibini etkileyen çok özel tıbbi durumun dikkate alınması olasılığını sağlamamaktadır. Özellikle bir konunun ahlaki ve etik açıdan hassas bir yapıya sahip olduğu

durumlarda, açık çizgi kuralının söz konusu çeşitli- genellikle çatışan - çıkarlara en iyi şekilde hizmet edebileceği konusunda çoğunluk ile hemfikir olabiliriz. “Açık bir kanunun avantajı, kesinlik sağlamasıdır” denilmiştir. Ancak, "dezavantajı, eğer çok açıksa- kategorikse - çok fazla kesinlik sağlaması ve esneklik sağlamamasıdır" kabul edilmiştir. Bu nedenle, davanın özel koşulları göz önüne alındığında, asıl sorun “açık çizgi kuralının” mutlak doğasında yatmaktadır. (ii) Mevcut davada çoğunluğun yaklaşımı, yalnızca başvuranın genetik olarak ilgili bir çocuğa sahip olma kararının engellenmesiyle değil, aynı zamanda genetik olarak ilgili bir çocuğa sahip olma olasılığının etkili bir şekilde ortadan kaldırılmasıyla sonuçlandı ve böylece bu tür bir kararı şimdi veya herhangi bir zamanda verdi.

Bu nedenle, bize göre, 1990 Yasasının başvuranın durumuna uygulanması orantısızdır. Mutlak doğası nedeniyle, mevzuat bu özel durumda çatışan çıkarların dengelenmesini engellemektedir. Aslında çoğunluk, IVF tedavisinin taraflarının birbiriyle çelişen 8. Madde hakları arasında bir denge kurulması gerektiğini kabul etse de J. 'nin ebeveyn olmama seçimi, başvuranın kararının mutlak ve nihai olarak ortadan kaldırılmasını içerir. Taraflardan birinin kararını boş ya da anlamsız kılmak, çıkarları dengelemek olarak değerlendirilemez. Davanın, bir çocuğu evlat edinme veya bağışlanmış bir embriyoya ev sahipliği yapma olasılığı ile ilgili olmadığına dikkat edilmelidir. Bu arada, J. kendi çocuğunun ebeveyni olmaya karar verebilecekken, başvuran son şansını kullanmıştır.

Başvuran, yumurtalıklarının alınması için ameliyat olmuştur (26 Kasım 2001). Bu nedenle tüp bebek tedavisi için kendisinden alınan yumurtalar, genetik olarak ilişkili bir çocuğa sahip olması için son şansıydı. J. bu gerçeği çok iyi bilmekle kalmadı, aynı zamanda ona çocuğunun babası olmak istediğine dair güvence verdi. Böyle bir güvence olmaksızın, başvuran kendi çocuğuna sahip olmanın başka yollarını arayabilirdi. Çoğunluğun, başvuranın ve J.'nin hak ve menfaatleri arasında bir denge kurmaya çalıştığı kararda, bu “güvence” unsuruna, yani başvuranın iyi niyetle, J tarafından kendisine verilen güvenceye (belirleyici tarih 12 Kasım 2001 idi: yumurtaların döllendiği ve altı embriyonun yaratıldığı tarih) dayanarak bu embriyoların yaratılmasını kabul etmiştir. O andan itibaren J. artık spermini kontrol edemiyordu. Embriyo, rahme yerleştirildiğinde bir bebeğe dönüşecek olan iki kişinin ortak ürünüdür. Embriyoyu yok etme eylemi, başvuranın yumurtalarını da yok etmeyi içerir. Bu anlamda da İngiliz mevzuatı doğru dengeyi kuramamıştır.

Davanın özel koşulları, başvuranın çıkarlarının J.'nin çıkarlarından daha ağır bastığına ve Birleşik Krallık makamlarının bunu dikkate almamasının 8. Maddenin ihlalini teşkil ettiğine inanmamıza yol açmıştır.

1990 tarihli Kanun'un kendi başına 8. maddeye aykırı olmadığı ve rıza kuralının tüp bebek tedavisi için önemli olduğu konusunda çoğunluk ile hemfikir olduğumuzu bir kez daha vurgulamak isteriz. Diğer Devletlerin ilgili mevzuatına bakıldığında, farklı yaklaşımların ortaya çıktığı ve Mahkeme'nin IVF tedavisinin düzenlenmesinin ayrıntıları konusunda Avrupa'da bir fikir birliği olmadığını söylemekte haklı olduğu konusunda hemfikiriz. Bununla birlikte, daha önce de belirttiğimiz gibi, mevcut davayı farklı görüyoruz, çünkü koşulları bizi sözleşmesel anlamda sadece rıza sorununun ötesine bakmamızı sağlıyor. Başvuranın durumu söz konusu olduğunda söz konusu değerler ve söz konusu sorunlar, bu davada benimsenen resmi sözleşme yaklaşımına karşı ağır bir ağırlık taşımaktadır.

Konunun önemi ve durumunun aşırı doğası göz önüne alındığında, "yasa gereği J.'nin herhangi bir zamanda aşılama ile ilişkin rızasını geri çekmekte özgür olacağını" bildiği gerçeğinden herhangi bir sonuç çıkarmamız bizim için zordur. Bayan Evans'ın- başına gelenlere ek olarak - J.'nin rızasını geri çekme olasılığını da düşündüğü kesinlikle söylenemez. Davanın kendisine uygulanan hukuk düzenine uygun olmadığı bir kez daha ortaya çıkmıştır.

Bunun gibi hassas bir dava, basite indirgenmiş, mekanik bir temelde, yani Avrupa'da bir fikir birliği olmadığı ve dolayısıyla Hükümetin geniş bir takdir marjına sahip olduğu şeklinde karara bağlanamaz; mevzuat takdir yetkisi dahilindedir ve bu marj, yarışan kamu ve özel çıkarlar arasında bir denge sağlamak için koyduğu kurallara kadar uzanır. IVF kullanımını düzenleyen mevzuatın çıkarılması söz konusu olduğunda, Devletlerin kesinlikle geniş bir takdir yetkisi vardır. Bununla birlikte, bu takdir marjı, Mahkeme'nin, özellikle yerel düzeyde rekabet halindeki tüm menfaatler arasında adil bir dengenin kurulup kurulmadığı sorunuyla ilgili olarak, kontrolünü kullanmasını engellememelidir. Mahkeme, takdir marjı ilkesini, incelemenin uygun kapsamı sorununa düşünülmüş bir yaklaşımın yalnızca pragmatik bir ikamesi olarak kullanmamalıdır. Sonuç olarak, çoğunluğun aksine, davanın özel koşullarında mevzuatın adil bir denge sağlamadığı kanaatindeyiz. Mevzuatın etkisinin, bir yandan bir kadına genetik olarak ilgili bir çocuk sahibi olma kararı sağladığı, diğer yandan da bir kadını bir daha bu konumda olmaktan etkili bir şekilde mahrum bıraktığı durumlarda, bir kadına

o kadar orantısız bir manevi ve fiziksel yük getirmektedir ki, 8. madde ve Sözleşme'nin insan onuru ve özerkliğini koruma amaçlarıyla pek bağdaştırılamaz.

Sözleşme'nin 14. maddesi ile ilgili olarak Maddenin amaçları açısından en yakın kıyaslayıcı kısır bir erkek olabilir, bu da duruşma yargıcı Bay Justice Wall tarafından verilen örnektir. Ancak bu karşılaştırma bile mevcut davanın tüm karmaşıklığını göstermemektedir. Özel görevleri kadın haklarına odaklanmak olan uluslararası kuruluşlar tarafından, “kadınların sağlık haklarının, kadınların ihtiyaçları ve çıkarları açısından [bakılan] ayırt edici özellik ve faktörler açısından” ele alınmasının haklı ve gerekli olduğu kabul edilmektedir. Mevzuatın suni dölleme yöntemlerine izin verdiği durumlar da dahil olmak üzere, bir çocuğun doğumu söz konusu olduğunda kadın farklı bir durumdadır. Bu nedenle, mevcut davada 8. Madde ile bağlantılı olarak 14. Maddenin ihlal edildiğini vurgulamışlardır.

4.1.1.3. Dickson / Birleşik Krallık 4 Aralık 2007 (Büyük Daire)

Olaylar: Başvurucular, cezaevinde buldukları sırada, mahkûmlar için oluşturulmuş bir sosyal iletişim ağı sayesinde tanışan bir çifttir. Ölüme mahkûm edilmiş olan koca en erken 2009 yılında serbest kalabilir. Çocuğu yoktur. Cezasını çekmiş olan karısı ise başka ilişkilerden meydana gelmiş üç çocuğa sahiptir. Ortak bir çocuğa sahip olmayı dileyen çift, suni dölleme yoluna başvurmayı talep etmişlerdir. Çift, birinci başvurunun en erken serbest bırakılabileceği tarih (2009) ve ikinci başvurunun yaşı (1958 doğumlu) dikkate alındığında başka seçeneklerinin olmadığını belirtmişlerdir. Bakan, genel politikaları gereği, mahkûmların suni dölleme taleplerini sadece “istisnai durumlarda” kabul ettiklerini belirterek bu taleplerini reddetmiştir. Bu ret kararı şu gerekçeye dayanıyordu: Başvurucuların ilişkileri, hiçbir zaman, günlük yaşantının normal çerçevesiyle örtüşmedi; doğacak çocuğun içinde bulunacağı çevre maddi ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için yetersizdir; anne ve doğacak çocuk sadece sınırlı bir desteğe sahip olacaktır; doğacak çocuk çocukluk yıllarının önemli bir kısmını babasız geçirecektir. Bakan, ayrıca birinci başvurunun cezaevindeyken suni dölleme yoluyla çocuk sahibi olması durumunda, toplumun, haklı olarak, başvurunun cezasının bastırma ve caydırma özelliklerini yitirmesi kaygısı taşıyabileceğini belirtmiştir. Başvurucular, karara karşı, istinaf yoluna başvurmuşlarsa da bir sonuç elde edememişlerdir. Hukuk: Suni dölleme talebinin reddi, başvurucuların özel ve aile hayatlarını ilgilendirdiğinden ve bu kavramlar kan bağına dayalı soy bağı kurulması kararına saygı hakkını da kapsadığından, 8. madde

başvurucuların şikâyetlerine uygulanabilir. Tutuklu insanlar AİHS tarafından garanti altına alınan haklardan yararlanırlar, öyle ki bu haklara yönelik her türlü kısıtlama gerekçelendirilmelidir. Bu gerekçe, özellikle tutukluluğun gerekli ve kaçınılmaz sonuçlarından veya kısıtlama ile söz konusu tutuklunun durumu arasındaki yeterli bir bağdan doğabilir. Ancak, sadece kamuoyunun rahatsız olabileceği üzerine kurulu tezlerden oluşmamalıdır. Bu olaydaki esas soru, kamu yararı ile kişisel yararlar arasında adil bir denge kurulup kurulmadığıdır. (a) Olaydaki menfaatler – Başvurucuların menfaatiyle ilgili olarak, ulusal yargı organları, kocanın olası serbest bırakılma tarihi ve karısının yaşı dikkate alındığında suni döllenmenin, ilgililerin birlikte çocuk sahibi olabilmeleri için, yegâne gerçekçi umut olduğunu kabul etmişlerdir. Konunun başvurucular için hayati öneme haiz olduğu tartışmasızdır. Hükümet bu politikası için üç gerekçe ileri sürmektedir: Çocuk sahibi olma olasılığının kaybı kaçınılmaz olarak tutukluluktan kaynaklanmaktadır; ağır suçlardan mahkûm olmuş olanlara çocuk yapma izni verilmek suretiyle cezanın bastırma ve caydırma özelliği ortadan kaldırılırsa toplumun cezaevi sistemine olan güveni bundan zarar görür; babanın uzun bir süre hazır bulunmaması doğabilecek çocuk ve toplumun geneli üzerinde olumsuz bir etki yaratabilir. Birinci noktayla ilgili olarak, çocuk yapma olanağının bulunmaması tutukluluğun bir sonucu olsa da bu, tutukluluğun kaçınılmaz bir sonucu değildir, çünkü hiç kimse suni döllenme talebinin kabulünün güvenlik konusunda ya da idari veya mali açıdan devlete önemli bir yük yüklediğini iddia etmemektedir. Toplumun cezaevi sistemine olan güveni konusuna gelince, cezalandırmanın tutukluluğun amaçlarından biri olduğunu kabul etmekle birlikte, AİHM Avrupa’da ceza politikalarının geliştiğinin ve tutukluluğun topluma yeniden kazandırma amacının – özellikle uzun bir hapis cezasının sonlarına doğru – giderek daha çok önem kazandığının altını çizer. Son olarak, devletin çocukların etkili bir şekilde korunmasını garantiye alma pozitif sorumluluğu varsa da bu sorumluluk başvurucularla aynı şartları taşıyan ebeveynlerin çocuk sahibi olmalarını engelleyecek bir düzeyde değildir. Kaldı ki, bu olayda ikinci başvuru tutuklu olmadığından kocası salıverilene kadar doğabilecek olası bir çocuğa bakabilecek durumdaydı. (b) Çatışan menfaatlerin dengelenmesi ve takdir payı – Burada söz konusu olan, sözleşmecî devletlerin geniş bir takdir payına sahip oldukları bir alandır; her ne kadar AİHM Avrupa’nın birçok ülkesinde eş ziyaretini düzenleme konusunda görülen gelişmeleri tasvip ettiğini belirtmiş olsa da AİHS’yi sözleşmecî devletleri bu tür ziyaretlere izin vermeye zorlayacak şekilde yorumlamamıştır. Ne var ki bu şekilde oluşturulmuş bir politika

mevcut kamu menfaatleri ile şahsi çıkarların gerçek anlamda dengelenmesini somut bir şekilde dışlamakta ve AİHS tarafından öngörülen kısıtlamanın orantılı olması şartını değerlendirmeyi engellemektedir. Özellikle, başvuruçular suni dölleme taleplerini sunduklarında, onlardan durumlarının “istisnai bir özellik” gösterdiğini kanıtlamaları istenmiş, bu da kanıt konusunda başvuruçular üzerinde çok aşırı bir yük yüklemiştir, çünkü başvuruçular hem suni dölleme olmadan hiçbir şekilde çocuk yapamayacaklarını hem de içinde buldukları koşulların diğer ölçülere göre de “istisnai” olduğunu göstermek zorunda kalmışlardır. Dolayısıyla, bu politika çıtayı o kadar yükseğe koymuştur ki bakanlık ve ulusal mahkemelerin mevcut menfaatler arasında bir denge kurmasını ve her türlü orantılılık incelemesini imkânsızlaştırmıştır. Bunun dışında, hiçbir şey bu politikanın oluşturulması sırasında menfaatlerin dengelenmeye çalışıldığını veya kısıtlamanın orantılılığı değerlendirilmesi yapıldığını göstermemektedir. Bu politikadan etkilenen insanların azlığı bir şey değiştirmez. Sonuç olarak, mevcut kamu ve şahsi menfaatler arasında adil bir dengenin kurulmadığı ve böyle bir değerlendirmenin yokluğunun kabul edilebilir her türlü takdir payını aştığına karar vermek gerekmektedir. Sonuç: İhlal (Beşe karşı on iki oyla). Madde 41 – İki başvuruçuya manevi zararları için toplam 5 000 EUR

Muhalefet Şerhi Yazan Yargıçlar (Wildhaber, Zupancic, Jungwiert, Gyulumyan ve Myjer);

Mevcut davada, 1972 doğumlu birinci başvuran (Kirk Dickson), cinayet suçundan müebbet hapis cezasını çekmekte idi. En erken tam tahliye tarihi 2009'du. Her ikisi de cezaevindeyken, başka ilişkilerden üç çocuk annesi olan 1958 doğumlu ikinci başvuranla (1999'da) tanıştı ve evlendi (2001'de). Suni tohumlama tesisi talepleri 2004 yılında kesin olarak reddedilmiştir. Daire 8. ve 12. Maddelerin ihlal edilmediğini tespit ederken, Büyük Daire'nin çoğunluğu şimdi 8. Maddenin ihlal edildiği görüşündedir. Üzülerek karşı çıkmak durumundayız.

Büyük Daire'nin çoğunluğu 8. Madde'yi uygulanabilir bulmaktadır. Bir kısıtlamanın yasal dayanağının yeterliliğini yalnızca dolaylı olarak tartışmaktadır, ancak karar, demokratik bir toplumda kısıtlamaların orantılılığına odaklandığından, yasal dayanağın yeterli olduğunun varsayılması gerekir. Kararda yer alan ve Politika'nın "birincil mevzuatta yer alması" gerektiğini öne süren obiter hükmünün yararsız olduğunu bilsak da aynı fikirdeyiz.

Hapishanelerdeki suni tohumlama tesisleri sorununun Parlamento'nun doğrudan harekete geçmesini gerektirecek kadar belirgin veya yakıcı olduğunu düşünmüyoruz.

Hapis cezasının 5. madde kapsamında bir özgürlükten yoksun bırakma olduğunu kabul ediyoruz, böylece özgürlükten yoksun bırakmanın doğasında bulunan veya zorunlu olarak onunla birlikte olan kısıtlamalar dışında mahpuslar temel haklarını korurlar. Doğru bir şekilde hapis cezasının amaçlarının "karşılık verme, önleme, halkın korunması ve rehabilitasyonu içerdiği" belirtilmiştir.

Kararın da işaret ettiği gibi, artan sayıda Sözleşmeciler Taraf, çeşitli farklı kısıtlamalara tabi olarak cezaevlerinde evlilik ziyaretlerini mümkün kılmıştır. Bununla birlikte, Mahkeme'nin içtihatları, 8. ve 12. Maddeleri, Sözleşmeciler Devletlerin cezaevlerinde evlilik ziyaretleri için hükümler getirmesini gerektirecek şekilde yorumlamamıştır. Cezaevlerinde eş ziyareti hakkının olmadığı, bunun yerine cezaevlerinde suni tohumlama tesislerinin sağlanması hakkının nasıl ileri sürülebileceğini göremiyoruz. Bu sadece çelişkili olmakla kalmaz, aynı zamanda Devletlerin bu alanda sahip olduğu (ve sahip olması gereken) geniş takdir marjını da önemsizleştirir.

Üye Devletlerin takdir marjı, Devletler içinde fikir birliğinin olmadığı ve hiçbir temel garantinin kısıtlanmadığı durumlarda daha geniştir. Devletler, toplumları ve ihtiyaçları hakkında Mahkeme'nin sahip olmadığı doğrudan bilgiye sahiptir. Yeterli bir yasal dayanak sağladıkları, yasal kısıtlamaların meşru bir amaca hizmet ettiği ve farklı çıkarları dengelemek için yer olduğu durumlarda, Devletlerin takdir marjı tanınmalıdır.

Mevcut durumda bu böyledir. Hükümetin Politikası çıkarların dengelenmesine izin verdi ve genel bir politika değildi. İngiliz mahkemeleri çeşitli çıkarları dengeledi. Büyük Daire çoğunluğunun "ilgili rekabet halindeki bireysel ve kamu çıkarlarının" tartışmadığını nasıl iddia edebildiğini göremiyoruz.

Aksine, bizim görüşümüze göre çoğunluk, dikkate alınması gereken çeşitli çıkarları tartmadı. Bu nedenle Mahkeme, 45 yaşındaki kadınların tüp bebek tedavisinin çok düşük olumlu sonuç alma olasılığını tartışmak istemiş olabilir. Mahkeme ayrıca her türden çiftin (örneğin, cezaevinde bir erkek ve dışarıda bir kadın, cezaevinde bir kadın ve dışarıda, eşcinsel bir çiftin eşlerinden biri cezaevinde, diğeri dışarıda) olup olmadığı sorusunu da ele

almamaktadır. Mahpuslar için suni tohumlama tesislerini talep edebilir. Bu konuda da Devletlerin önemli bir takdir payına sahip olması gerektiği kanaatindeyiz.

Sonuç olarak, davanın özel koşullarında (çift, her ikisi de hapis cezalarını çekerken bir mektup arkadaşı ilişkisi kurmuş; çift hiç birlikte yaşamamış; aralarında 14 yaş fark vardı; adamın şiddet geçmişi vardı) ; kadının doğal veya suni üremenin pek mümkün olmadığı ve her halükarda riskli olduğu bir yaşta olması ve gebe kalabilecek herhangi bir çocuğun çocukluk yıllarının önemli bir bölümünde babasız kalması), İngiliz makamlarının keyfi davrandığı veya doğacak çocuğun refahını ihmal ettiği söylenemez (Case Of Dickson / The United Kingdom, 2007, s. 32-33).

4.1.1.4. S.H. ve Diğerleri / Avusturya- 3 Kasım 2011 (Büyük Daire)

Olaylar – Başvurucular, iki evli çifttir. Kısırlık sorunundan dolayı, tıbben destekli dölleme tekniklerinden yararlanmak istemektedirler. Yalnızca, sperm bağı (ilk çiftin durumu) veya yumurta hücresi bağı (ikinci çiftin durumu) yollarından birine dayalı in vitro fertilizasyon (IVF), kendilerinden birinin de genetik ebeveyn olma sıfatıyla çocuk sahibi olmalarını sağlayabilecekti. Ancak, her iki olanak da IVF amacıyla bir donörün sperminin kullanılmasını ve genel olarak yumurta bağı (ikinci çiftin durumu) yasaklayan yapay dölleme hakkındaki Avusturya kanunu tarafından dışlanmaktadır. Bununla birlikte aynı kanun, özellikle birbiriyle evli olan veya evli gibi birlikte yaşayan kişilerin yumurtalarının veya spermelerinin kullanıldığı IVF'ye dayalı diğer tıbben destekli dölleme yöntemlerine (homolog üreme teknikleri) ve istisnai durumlarda, in utero dölleme amacıyla sperm bağına izin vermektedir. Başvurucular, bu hükümler karşısında, Anayasa Mahkemesi'ne başvurmuşlardır. Anayasa Mahkemesi ise, başvurucuların aile yaşamına saygı haklarına yapılan müdahalenin gerçek olduğuna, ancak bu müdahalenin bir yandan olağandışı ilişkileri (yani bir çocuğun biri biyolojik diğeri ise "taşıyıcı" olan iki annesinin olması durumu) ve diğer yandan ise kadınların istismarını önlemeyi hedeflemesinden dolayı haklı olduğuna hükmetmiştir. AİHM'nin bir Dairesi, 1 Nisan 2010 tarihli bir kararıyla, kadın ve erkek başvurucuların her ikisi bakımından da AİHS'nin 14. maddesinin 8. madde ile bağlantılı olarak ihlal edildiğine karar vermiştir.

Hukuk – 8. Madde: Çiftlerin çocuk sahibi olma ve bu amaçla tıbben destekli dölleme yoluna başvurmaları hakkı da böyle bir tercih, özel hayatın ve aile hayatının bir ifade edilmiş biçimi olduğundan ötürü 8. maddenin koruma alanına girmektedir. Dolayısıyla, bu hüküm

somut olay bakımından uygulanabilir niteliktedir. AİHM, bir kanun hükmü dolayısıyla tıbbi destekli bir dölleme tedavisinden yoksun kalan ilgililerin, bu hususu iç yargı mercileri önüne götürerek şikâyet etmelerinin sonuçsuz kalmasını dikkate alarak, başvuruçuların şikâyetini, kendileri bakımından yapay dölleme tekniklerinin kullanılması hakkına müdahale edilmesi kapsamında inceleyecektir. Şikâyet konusu tedbir, kanun tarafından öngörülmüş olup, sağlık veya ahlakın korunması ile başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması gibi meşru amaçlar gütmekteydi. Anayasa Mahkemesi'nin söz konusu kararından bu yana, tıp bilimi, sözleşmecî devletlerin bazılarının yasal düzenlemelerle karşılık verdiği birçok evrime maruz kalmıştır. Ancak, AİHM, uyumsuzluk konusu gamet bağışısı yasağının AİHS kapsamında bugün itibarıyla haklı olup olmadığını araştırmayacak, bu tedbirin Avusturya Anayasa Mahkemesi tarafından incelendiği dönem bakımından haklı olup olmadığını belirleyecektir. Sözleşmecî devletler, günümüz itibarıyla açık bir şekilde, in vitro fertilizasyon amacıyla gamet bağışısına mevzuatlarında izin verme eğilimindedirler. Bu eğilim, Avrupa çapında bir uzlaşmanın ortaya çıkmaya başladığını göstermektedir. Bununla birlikte, gelişmekte olan bu uzlaşma, üye devletlerin hukuk düzenleri içinde oluşturulmuş derin bir geçmişe sahip prensiplerden çok, özel olarak dinamik nitelik taşıyan bir hukuk dalının evrimindeki bir aşamayı ifade etmesinden dolayı, üye devletlerin takdir payını belirleyici bir biçimde kısıtlayamaz. In vitro fertilizasyon, ahlak ve etik kuralları bakımından, bilim ve tıbbın hızla değişen dünyasının bir parçası olan yanıtlaması zor sorular ürettiği ve üretmeye devam ettiği sürece ve bu kapsamda ortaya çıkan sorunlar, üye devletler arasında henüz net bir görüş birliğinin oluşmamış olduğu alanları ilgilendirdiğinden, savunmacı devlete geniş bir takdir payı bırakılması gerekmektedir. a) Yumurta hücresi bağışısı- Yapay dölleme gibi hassas bir alanda, söz konusu tekniklerin ahlaki değer yargıları bakımından ya da toplumsal kabul ile ilgili olarak doğurduğu kaygıların ciddiye alınması gerekmektedir. Ancak, bu kaygılar tek başlarına, belli bir tıbbi üreme yönteminin, somut olay itibarıyla yumurta hücresi bağışısının tamamen yasaklanması için yeterli bir neden olamazlar. Sözleşmecî devletler, bu alanda geniş bir takdir payına sahip olmakla birlikte, uygulanacak yasal çerçevenin tutarlı olması ve çeşitli meşru çıkarların tatmin edici düzeyde dikkate alınmasını sağlaması gerekmektedir. Avusturya yasa koyucusu, homolog (eşler arası) tekniklerin kullanımına izin verdiği için, yapay döllemeyi tamamen yasaklamamıştır. Avusturya kanunu, anne rahmine dayalı soy ile geniş anlamda genetik soy arasındaki muhtemel çatışmaları önlemek amacıyla, tıbbi destekli döllemenin doğal üremeye mümkün olduğunca

yakın olması gerektiği fikrine dayanmaktadır. Yasa koyucu bunu yapmakla, tıbben destekli döllemeye erişim sağlama arzusu ile modern üreme tıbbının rolü ve olanakları konusunda toplumun geniş kesimlerinde ortaya çıkan endişeyi uzlaştırmaya çalışmıştır. Buna ek olarak, Avusturya yasa koyucusu, özellikle yapay dölleme tekniklerinin kullanımı yetkisini uzman ve bu alanda özel deneyimi bulunan, etik meslek kurallarına bağlı doktorlara vermek ve gamet bağışının ücretlendirilmesini yasaklamak suretiyle, Yapay Dölleme Hakkında Kanun'u teminatlar ve özel önlemler ile donatmıştır. Bu tedbirler, öjenik seçime ilişkin potansiyel riskleri, mevcut tekniklerin kötüye kullanımını ve korunmasız durumdaki yumurta bağışçısı kadınların sömürülmesini önlemeyi hedeflemektedir. Sosyal gerçeklik ile biyolojik gerçeklik arasında bir uyumsuzluk ile kendisini ortaya koyan ilişkiler konusundaki kaygılar ile ilgili olarak ise, evlat edinme kurumu, zaman içinde değişerek, bu kurumla birlikte ortaya çıkan ilişkileri tatmin edici bir şekilde düzenleyen bir hukuk rejimine ulaşmıştır. Aynı şekilde, yasa koyucu tarafından, yumurta bağışından kaynaklanan sorunlar için de kabul edilebilir hukuki çözümler sunmak mümkün olabilirdi. Ancak, bir genetik anne ile bir rahim annesi arasındaki annelik ayrışması, evlat edinmenin sonucunda ortaya çıkan ilişkiden çok daha farklı ilişkiler yaratmakta ve soruna yeni bir boyut katmaktadır. 8. madde kapsamında ortaya çıkan temel sorun, yasa koyucu belki de daha dengeli başka bir çözüm bulabilir miydi sorunu değil, burada değerlendirilen çözümü seçerek, bu madde hükmü kapsamında sahip olduğu takdir payını aşmadığıdır. AİHM, bu soruyu yanıtlamak için, in vitro fertilizasyon amacıyla yumurta bağışına izin verilmesi konusunda Avrupa'da yeterince güçlü bir fikir birliğinin bulunmayışına belli bir ağırlık vermektedir. Avusturya yasa koyucusu tarafından getirilen yumurta bağışı yasağı bu nedenle 8. madde ile uyumludur. b) Sperm bağışı- Aynı değerlendirmeler, sperm bağışı yasağı bakımından da geçerlidir. Avusturya yasa koyucusunun, toplum tarafından uzun zamandan bu yana tolere edilen ve yaygın olarak kabul görmüş bir teknik olan in vivo fertilizasyon için sperm bağışını yasaklamaksızın, in vitro fertilizasyon amacıyla sperm ve yumurta bağışını yasaklayan Yapay Dölleme Hakkında Kanun'u kabul etmesi, mevcut çeşitli çıkarların dengelenmesi bakımından önemli bir unsurdur ve yasaların denetiminin etkinliği sorununa basitleştirilerek indirgenemez. Tam tersine, Avusturya yasa koyucusunun bu konuda sosyal gerçeklikler ile prensipleri uzlaştırmak yönündeki çabasına ait özenin ve tedbirliliğin işaretlerini görmek gerekmektedir. Bu bağlamda, Avusturya hukuku, ilgili kişilerin, Avusturya'da yasaklanmış olan, tıbben destekli dölleme tekniklerine dayalı kısırlık tedavisi

görmek amacıyla yurtdışına gitmelerini yasaklamamaktadır ve tedavinin başarılı olması durumunda, baba ve anne ile nesep bağı, ebeveynlerin tercihine saygı duyan Medeni Kanun'un belirtilen hükümleri çerçevesinde düzenlenir.

c) Sonuç- Yapay Döllenme Hakkında Kanun'un 3. maddesi ile düzenlenmiş olan yapay döllenme amaçlı yumurta bağıışı yasağı ile in vitro fertilizasyon amaçlı sperm bağıışına ilişkin yasa, Avusturya yasa koyucusunun o dönemde sahip olduğu takdir payını aşmamışlardır. Avusturya Parlamentosu, bugüne kadar, bu konuda bilim ve toplumun geçirdiğı hızlı değışimlerin ışığında, yapay döllenmeyi düzenleyen kuralların ayrıntılı bir incelemesini yapmamıştır. Ancak, Anayasa Mahkemesi, o dönemdeki tıp biliminin durumunun ve toplumsal fikir birliğinin sabit olmadığını ve yasa koyucunun göz önüne alması gereken değışimlere maruz kalabileceğini belirtmiştir. Avrupa Mahkemesi, işbu dava bakımından 8. maddenin ihlal edilmediğı sonucuna varmakla birlikte, söz konusu alanın sürekli geliştiğini ve oldukça hızlı bilimsel ve hukuksal gelişmelerin yaşandığını gözlemlemekte ve sözleşmecî devletleri sürekli bir denetleme yapmaya çağırmaktadır.

Sonuç: İhlal yok (Dörte karşı on üç oy).

Judges Tulkens, Hirvelä, Lazarova Trajkovska And Tsotsoria'nın muhalefetşerheli şöyledir;

Bu özellikle hassas ve hassas soruyla ilgili olarak tıbbi destekli üreme (ÜYTE) sonucu paylaşmıyoruz Dört başvuru açısından Sözleşme'nin 8. maddesinin ihlal edilmediğine çoğunluk tarafından varılmıştır. Mevcut davada, yalnızca eşlerden (veya yaşayan kişilerden) gamet alınmasını öngören 1992 tarihli Yapay Üreme Yasası uyarınca, ilk çiftin donör yumurta kullanmasına ve ikinci çiftin donör spermi kullanmasına izin verilmemiştir. Evlilik ilişkisinde kullanılabilir, dolayısıyla üçüncü taraf bir donörle ÜYTE yasaklanır.

Bununla birlikte, Daire gibi Büyük Daire'nin de Sözleşme'nin 8. maddesinin mevcut duruma uygulanabilirliğini onayladığını ve genişlettiğini baştan belirtmek önemlidir. Mahkememiz, Sözleşme'nin 8. maddesi anlamında özel hayat kavramının, çocuk sahibi olup olmama kararının kişilere saygı gösterilmesi hakkını kapsadığını kabul etmiştir. Ayrıca, Büyük Daire kararında, Dickson v. 4 Aralık 2007 tarihli Birleşik Krallık davasında, suni döllenme olanaklarıyla ilgili olarak Mahkeme, söz konusu üreme tekniğinin uygun olmadığı gerekçesiyle 8. maddenin uygulanabilir olduğu sonucuna varmıştır. Mevcut davada Mahkeme, "bir çiftin

çocuk sahibi olma ve bu amaçla tıbbi yardımlı üremeden yararlanma hakkının da 8. madde tarafından korunduğunu, çünkü böyle bir seçimin özel ve aile yaşamının bir ifadesi olduğunu” belirtmektedir. Bu kabul, Daire'den farklı olarak, başvuruların şikayetlerinin özünün bu Madde kapsamına girdiğini göz önünde bulundurarak, daha sonra incelemesini yalnızca 8. Madde ile sınırladığı için daha da önemlidir. Dolayısıyla, Sözleşme'nin 8. Maddesi, üreme ve üreme ile ilgili sorularla ilgili olarak şimdi daha güçlü bir rol oynuyor gibi görünmektedir.

Hem bilimsel ve tıbbi açıdan hem de sosyal ve etik açıdan köklü değişikliklere uğrayan bir alanda, mevcut davanın bir özelliği de zaman faktörüdür. Avusturya Anayasa Mahkemesi'nin başvurucular tarafından yapılan başvuruyu reddeden kararı, 14 Ekim 1999'da kabul edildi. Başvuru Mahkememize 8 Mayıs 2000 tarihinde yapılmıştır ve Daire kararı 1 Nisan 2010 tarihinde verilmiştir. Bu özel koşullarda, Mahkeme'nin incelemesini Anayasa Mahkemesi'nin karar verdiği andaki mevcut durumla sınırlamasını yapay buluyoruz. 1999'da ve o zamanki bağlamda, 2011'in sonunda verilen bir Büyük Daire kararını kasıtlı olarak herhangi bir gerçek içerikten mahrum bırakmak. Kabul edilmelidir ki, karar, "Mahkemenin değerlendirmesini yaparken müteakip gelişmeleri dikkate almasına engel olunmadığını" belirtmeye özen göstermektedir

Mahkeme içtihatlarında kesin bir desteği olmayan bu yaklaşımın aslında tam tersi olduğunu düşünüyoruz. Büyük Daire'nin muhakemesinin ana dayanağının gamete ilişkin Avrupa mutabakatına dayanması nedeniyle daha da sorunludur. Ayrıca, karar bu noktayı açıkça kabul etmektedir.

Daha spesifik olarak ve bu bizim görüşümüze göre önemli bir faktördür, çoğunluk açıkça Avusturya Parlamentosunun bugüne kadar bilim ve toplumdaki dinamik gelişmeleri dikkate alarak suni üremeyi yöneten kuralların kapsamlı bir değerlendirmesini üstlenmediğini açıkça belirtmektedir. 1999'da Anayasa Mahkemesi kriterlerin yasama organının dikkate almak zorunda kalacağı gelişmelere tabi olduğunu söylemesine rağmen bu alanda. Ancak aradan on yıl geçmesine rağmen bunun takibi hiçbir şekilde yapılmadı. Bununla birlikte, Büyük Daire, yasa koyucunun Sözleşme'nin 8 § 2 maddesi uyarınca orantılılık ilkesine uyduğu kanaatindedir ve alanın "Sözleşmeciler Devletler tarafından inceleme altında tutulması gerektiğini" belirtmekle yetinmektedir.

2011'de münhasıran 1999'da var olan durumun dikkate alınması kabul edilebilir olsa bile, takdir marjının genişliğini belirlemek için o sırada var olan Avrupa mutabakatının dikkatli bir şekilde tespit edilmesi gerekli olacaktır, çünkü “bir bireyin varlığının veya kimliğinin özellikle önemli bir yönü söz konusu olduğunda, Devlete tanınan marj normal olarak kısıtlanacaktır”.

Avrupa Konseyi'nin 1998'de otuz dokuz ülkede gerçekleştirdiği tıbbi yardımlı üreme konulu karşılaştırmalı araştırmaya göre bile, o dönemde yalnızca sekiz ülkede yumurta bağıışı ve beş ülkede sperm bağıışı yasaktı. Buna rağmen Mahkeme, “ortaya çıkan konsensüsün, üye Devletlerin hukukunda yer alan yerleşik ve uzun süredir devam eden ilkelere dayanmadığı, daha ziyade, özellikle dinamik bir hukuk alanındaki bir gelişme aşamasını yansıttığı ve Devletin takdir marjını kesin olarak daraltır”. Böylece Mahkeme, Avrupa mutabakatına yeni bir boyut kazandırma konusunda benzeri görülmemiş bir adım atmakta ve buna özellikle düşük bir eşik uygulayarak Devletlerin takdir marjını potansiyel olarak sınırların ötesine genişletmektedir. Mevcut iklim muhtemelen böyle bir geri adıma elverişlidir. Mahkeme'nin Avrupa mutabakatının belirleyici değerine yaklaşımındaki farklılıklar ve fikir birliğini belirlemek için kullanılan nesnel göstergelere biraz gevşek bir yaklaşım, burada sınırlarını zorlayarak büyük bir yasal belirsizliğe yol açmaktadır.

İlgili dönemdeki veriler büyük ölçüde aksi yaklaşımı desteklemesine rağmen ve bu arada meydana gelen gelişmeleri dikkate almaksızın Büyük Daire, “üyeler arasında henüz “açık bir ortak payda” bulunmadığını tereddütsüz bir şekilde teyit etmektedir. Devletler” ve davalı Devlete tanınacak takdir marjının “geniş olması gerektiği” ve sosyal gerçekleri ilkesel konularıyla uzlaştırmasına izin verdiği. Bu akıl yürütme, bu faktörlerin artık Avrupa mutabakatından önce gelmesi gerektiğini ima eder; bu, Mahkeme'nin görevlerinden birinin tam olarak Avrupa çapında Sözleşme tarafından güvence altına alınan hakların uyumlaştırılmasına katkıda bulunmak olduğu düşünüldüğünde, Mahkeme'nin içtihadından tehlikeli bir sapmadır.

Avrupa mutabakatı ile birlikte, takdir marjı Büyük Daire'nin muhakemesinin diğer ayağını oluşturmaktadır. Bu bazen geniş veya kapsamlı olarak tanımlanır ve bazen herhangi bir niteleyici sıfat olmadan atıfta bulunulur, böylece doğru ağırlık konusunda belirli bir tereddüt olduğunu gösterir. Bu kavrama ve söz konusu sınırlamanın ciddiyetine teslim olunmalıdır. Sonuç, Mahkeme'nin pozisyonunun belirsiz ve belirsiz, hatta muğlak olmasıdır. Yasama

organının yumurta ve sperm bağıışı ile ilgili zorluklara kabul edilebilir, belki de daha dengeli, yasal çözümler sunabileceğini kabul etmekle birlikte, Büyük Daire kendisini, itiraz edilen çözümlü benimseyerek takdir yetkisini aşip aşmadığını incelemekle. Kanaatimizce mesele burada değildir. Bir yandan, Devletlerin MAP'a izin verdiği durumlarda, Mahkeme, bundan doğan yararın Sözleşme kapsamındaki yükümlülüklerine uygun olarak verilip verilmediğini ve hak ve özgürlükleri en az etkileyen araçları seçip seçmediklerini doğrulamak zorundadır. Takdir marjı, Avrupa denetimi ile el ele gider. Öte yandan, bu kadar hassas bir davada Mahkeme, takdir marjını “incelemenin uygun kapsamı sorununa düşünölmüş bir yaklaşımın pragmatik bir ikamesi”² olarak kullanmamalıdır. Nihayetinde, Avrupa mutabakatının ve takdir marjının birleşik etkisiyle Mahkeme, ulusal mahkemeleri aydınlatması pek mümkün olmayan asgari- hatta minimalist- bir yaklaşım seçmiştir.

Hükümet tarafından ileri sürölen ve çoğunluk tarafından kabul edilen argümanlardan biri, bizim görüşümüze göre özellikle sorunludur: “Avusturya yasalarına göre, Avusturya'da izin verilmeyen suni üreme tekniklerini kullanan kısırlık tedavisi için yurtdışına çıkma yasağı yoktur ve başarılı bir tedavi durumunda, Medeni Kanun'un ana babalık ve analığa ilişkin, ebeveynlerin isteklerine saygı gösteren açık kurallar içerdiği bulunmaktadır” Bizim görüşümüze göre, çiftlerin yurt dışına gidebilecekleri argümanı (potansiyel pratik zorluklar veya karşılaşılabilecekleri masraflar dikkate alınmaksızın), başvuruların özel hayatlarına bir araç olarak müdahale konusu olan asıl soruyu ele almamaktadır. Avusturya'daki mutlak yasağın sonucu; başvuruların 8. maddeye uyma haklarına ilişkin olarak Sözleşme'nin gerekliliklerini tamamen karşılamamaktadır. Ayrıca, Hükümet'in, yurtdışındaki tedavinin başarılı olması durumunda, çocuğun babalığının ve analığının sona ereceğı şeklindeki gerekçesini onaylayarak. Ana-babanın isteklerine uygun olarak Medeni Kanun ile yönetilen Büyük Daire, “modern üreme tıbbının rolü ve olanakları konusunda toplumun geniş kesimleri arasında var olan huzursuzluk”a dayalı argümanların gücünü önemli ölçüde zayıflatmaktadır. Son olarak, yasaklanmış üreme yöntemlerine başvurarak tehlikede olduğı iddia edilen çocuğun yüksek yararına yönelik endişeler sınırı geçmenin bir sonucu olarak ortadan kalkarsa, aynı durum, davalı Hükümet tarafından birkaç kez atıfta bulunulan annenin sağlığına ilişkin endişeler için de geçerlidir.

Yukarıda belirtilen tüm nedenlerle, bu davada dört başvuran açısından Sözleşme'nin 8. maddesinin ihlal edildiğı sonucuna varıyoruz.

4.1.1.5. Costa ve Pavan / İtalya 28 Ağustos 2012

Mevcut davada başvuran, sağlıklı ve kistik fibrozis taşıyıcısıdır ve ÜYTE kapsamında dünyaya gelmesini planladığı çocuğuna genetik tarama yapılmasını talep ederek bu hastalığın çocuğuna geçmesine engel olmak amacındaki bir İtalyan çifttir (Case Of Costa and Pavan / Italy, 2013).

Mahkeme, Sözleşme'nin 8. Maddesine göre yaptığı değerlendirmede, maddenin içeriğinde atıfta bulunulan özel hayata ve aile hayatına saygı hakkının ihlal edildiğine karar vermiştir. Bu bağlamda Mahkeme, İtalyan hukukuna dair yaptığı yorumda başvuranlara embriyo taramasına izin verilmezken hamilelik durumu için fetüsün aynı hastalığın semptomlarını taşıması durumunda ÜYTE kapsamında hamileliğin sonlandırmasına izin verilmesinin bir tutarsızlık olduğunu belirtmiştir. Böylece Mahkeme, başvuranların özel hayata ve aile hayatına saygı haklarına yönelik yapılan müdahalenin orantısız olduğunu belirtmiştir (Case Of Costa and Pavan / Italy, 2013).

4.1.1.6. Knecht / Romanya 11 Şubat 2013

Başvuranlara ait dondurulmuş embriyoların saklandığı özel bir kliniğe devlet yetkilileri tarafından güvenlik kaygıları nedeniyle 2009 yılında el konulmuş ve sonrasında başvuranlar, bu embriyoları tedavide kullanacak oldukları zaman istedikleri kliniğe nakledilmesi konusunda sıkıntılar yaşamışlardır. Bu bağlamda başvuranlar AIHM'e başvurarak kendilerinin özel hayatlarına ve aile hayatlarına saygı gösterilmesi haklarının ihlal edildiğini belirterek şikayette bulunmuşlardır (Case Of Knecht / Romania, 2013).

Yapılan değerlendirmede Mahkeme, Sözleşme'nin 8. Maddesinde dair bir ihlalin bulunmadığına karar vermiştir. Yerel mahkemeler, "yetkililerin embriyo nakline izin vermeyi reddetmeleri" nedeniyle ortaya çıkan durumun başvuranlar için Sözleşme'nin 8. maddesi kapsamında haklarının ihlali olduğunu doğrudan kabul etmişler ve başvuranların muydana gelen durum nedeniyle ortaya çıkan hak kayıplarının giderilmesi anlamında gerekli adımların atılmasını ve hem duruma dair telafinin sağlanması konusunda teklifte bulunmuş, hem de embriyoların en kısa sürede istenilen merkeze nakledilmesini sağlamışlardır (Case Of Knecht / Romania, 2013).

4.1.1.7. Mennesson / Fransa ve Labassee / Fransa

26 Haziran 2014

Mevcut davalarda başvuranlar, taşıyıcı annelik anlaşması yöntemini kullanarak doğan çocukları ile aralardaki ebeveyn-çocuk ilişkilerinin Amerika'da tanındığı ve yasal yönden tesis edildiğine dair belgelerini almış olmalarına rağmen bu durumun Fransa'da tanınmaması durumuyla karşı karşıya kalmışlardır (Case of Mennesson / France, 2014) (Case Of Labassee / France, 2014).

Bu bağlamda Mahkeme yaptığı değerlendirmede, başvuranların kendilerinin aile hayatına saygı gösterilmesi hakkı konusunda, her iki davada da Sözleşme'nin 8. maddesinin ihlal edilmediğine karar vermiştir. Ancak Mahkeme ayrıca, çocukları ayrı olarak değerlendirmeye almış ve onların özel hayatına saygı haklarıyla ilgili olarak her iki dava için de Sözleşme'nin 8. maddesinin ihlal edildiğini kabul etmiştir. Mahkeme, Fransız karar vericilerin, çocukların için Amerika'da düzenlenen belgeleri bilmelerin rağmen onları Mennesson çifti ve Labassee çiftinin çocukları olarak yasal güvence altına almayı reddettiklerini gözlemlediğini belirtmiştir. Mahkeme, ortaya çıkan bu tutarsızlığın çocuklar için toplum içerisindeki yaşantılarında kimliklerine zarar verebileceğini kaydetmiştir. Mahkeme ayrıca Fransa'hukukunca, yurtdışında yasal olarak taşıyıcı annelik yöntemiyle dünyaya gelen çocukların biyolojik babalarıyla olan yasal ilişkilerinin kurulmasının tamamen engellenmiş durumda olduğunu vurgulayarak bunun taşıyıcı anneliğe dair kararlar anlamında Devletlere tanınan geniş takdir hakkını aşmış olarak gördüğünü belirtmiştir (Case of Mennesson / France, 2014) (Case Of Labassee / France, 2014).

4.1.1.8. D. ve Diğerleri / Belçika (no. 29176/13)- 8 Temmuz 2014

Bahse konu davada Belçikalı yetkililer, taşıyıcı annelik yöntemi ile Ukrayna'da doğan çocuklarını ülkeye sokmak isteyen Belçika vatandaşı iki başvurana gerekli izni vermemiştir. Başvuranlar, AİHS'nin 3. (insanlık dışı ya da aşağılayıcı muamele yasağı) ve 8. (özel hayata ve aile hayatına saygı hakkı) maddeleri bağlamında hak kaybına uğradıkları gerekçesiyle AİHM'e başvurmuşlardır (Case Of D. And Others / Belgium, 2014).

Başvuru yapıldıktan sonra çocuğun Belçika'da ikamet edebilmesi için verilen lesepase belgesi ve devamında çocuğun aile ile birlikte yaşamasının sağlanmış olmasına bakarak Mahkeme, sorunun ilgili kısmının çözüme kavuştuğunu vurgulayarak şikayetin bu bölümünü

kayıttan düşürmüştür. Çocuğun, aileye ait olduğunun kanıtlanmasına kadar aileden ayrı tutulması ve bu nedenle aile hayatının zarar görmesi konusundaki başvuruların itirazlarını Mahkeme, yaşanan bu durumun aile hayatına saygı hakkına müdahale olsa da Belçika Hükümetinin bu tür konulardaki karar vermeye yönelik “geniş takdir hakkı” kapsamında hareket etmiş olması kabulüyle reddetmiştir (Case Of D. And Others / Belgium, 2014).

4.1.1.9. Faulon / Fransa (9063/14) ve Bouvet / Fransa (no. 10410/14)

Her iki dava da uluslararası taşıyıcı annelik kullanılarak Hindistan’da doğan çocuklarla aralarında ebeveyn-çocuk bağlantısının Fransa’da tanınmaması ile ilgilidir. Mahkeme, başvuruyu 16 Ocak 2015 tarihinde Fransa Hükümetine iletilmiş ve taraflara Sözleşme’nin 8. maddesi (özel hayata ve aile hayatına saygı hakkı) bağlamında sorular sorulmuştur ve gelen cevaplar doğrultusunda 21 Temmuz 2016 tarihinde Fransa devleti’ni para cezası ödemeye mahkum etmiştir (Case Of Foulon And Bouvet / France, 2016).

4.1.1.10. Parrillo / İtalya (no. 46470/11)

27 Ağustos 2015 (Büyük Daire)

Dava, başvuranın laboratuvar ortamında dölleme yöntemiyle elde edilen ve gebelik için kullanılmamış embriyoları bilimsel araştırma için bağışlamasını engelleyen 40/2004 sayılı İtalyan Kanunu kapsamındaki yasakla ilgilidir. Başvuran, mülkiyet hakkının korunması kapsamında, IVF neticesinde elde edilen donmuş embriyolarını bilimsel araştırma için bağışlayamayamaması ve embriyolarını ölene kadar kriyoprezervasyon yöntemiyle tutmak zorunda bırakılması hususunda şikâyette bulunmuştur. Başvuran ayrıca, söz konusu yasağın, Sözleşme’nin 8. maddesiyle korunan özel hayata saygı hakkının ihlalini teşkil ettiğini kaydetmiştir (Case of Parrillo / Italy, 2015).

Bu konuda bir hükme varması için ilk defa başvuru alan Mahkeme, söz konusu embriyoların başvuranın genetik materyallerini içermesi ve dolayısıyla kimliğinin bir unsurunu temsil etmesi nedeniyle, Sözleşme’nin 8. maddesinin (özel hayata ve aile hayatına saygı hakkı) “özel hayat” yönünden somut davada uygulanabilir olduğuna karar vermiştir. Mahkeme öncelikle, Avrupa’da fikir birliği olmaması ve uluslararası metinlerin bulunmaması ile teyit edildiği üzere, İtalya’nın bu konuda geniş bir takdir payına sahip olması gerektiği kanısındadır. Mahkeme ayrıca, 40/2004 sayılı kanunun taslak sürecinin büyük tartışmalara yol açtığını ve İtalya yasama organının, Devletin embriyonun korunmasında bulunan menfaatini ve ilgili kişilerin kendi kaderini tayin etme hakkını uygulamakta bulunan menfaatini dikkate aldığını kaydetmiştir. Mahkeme buna ek olarak, Sözleşme’nin 2. maddesi (yaşam hakkı) söz konusu olmadığından, insan yaşamının ne zaman başladığına yönelik hassas ve tartışmalı sorunun bu davada incelenmesine gerek olmadığını belirtmiştir. Mahkeme son olarak, başvuranın hayatını kaybeden partnerinin, embriyoların bilimsel araştırma için bağışlanmasını isteyeceğini gösteren herhangi bir delil bulunmadığını kaydederek, söz konusu yasağın demokratik bir toplumda gerekli olduğu sonucuna varmıştır. Mahkeme sonuç olarak Sözleşme’nin 8. maddesinin ihlal edilmediğine karar vermiştir. Son olarak, Mahkeme Sözleşme’ye

Ek 1 No.lu Protokol'ün 1. maddesiyle ilgili olarak, söz konusu maddenin somut davaya uygulanamayacağını, zira söz konusu madde anlamında insan embriyolarının “mal ve mülk” kavramına indirgenemeyeceğini değerlendirmiştir. Dolayısıyla bu şikâyet reddedilmiştir (Case of Parrillo / Italy, 2015).

4.1.1.11. Paradiso ve Campanelli / İtalya (no. 25358/12)- 27 Ocak 2017

Çocukları olmayan İtalyan bir çift (başvuranlar), yapay dölleme denemeleri başarılı olmayınca taşıyıcı annelik arayışı neticesinde Moskova'da bulunan bir hastaneyle bir Rus firması (Rosjur Consulting) aracılığıyla temasa geçerek taşıyıcı annelik hizmetlerine yönelik bir sözleşme yapmışlardır. 2010 yılında başvuranların spermeleri (İtalya'da yapılan testlerde bu konunun doğru olmadığı ortaya çıkmıştır) ile oluşturulan iki adet embriyo taşıyıcı anneye yerleştirilerek Şubat 2011'de sağlıklı bir doğum olması sağlanmıştır. Doğumdan sonra Rusya'da taşıyıcı annenin tüm haklarından feragat ettiği ve başvuranların bebeği ebeveyni olarak kaydedildiği bir doğum belgesi hazırlanmıştır. Bebeği İtalya'ya getiren ve nüfuslarına kaydettirmeye çalışan aile hakkında yalan beyanda bulunmaktan ve uluslararası evlat edinmeyi engelleyen yasağa rağmen düzenlemeleri ihlal ederek çocuğu ülkeye getirmekten dolayı soruşturma başlatılmıştır. Soruşturma neticesinde bebek aileden alınmış ve başka bir aileye evlatlık olarak verilmiştir.

Başvuranlar, bu çocuğu kendilerinden alarak başka bir aileye veren ve çocuğu nüfusa kayıt yapmamak suretiyle çocukla aile arasında olduğu iddia ettikleri ebeveynlik-çocuk bağıni kabul etmeyen İtalya'yı AİHM'e şikâyet etmişlerdir.

Mahkeme, 27 Ocak 2015 tarihli Daire kararında, iki oya karşılık beş oyla, Sözleşme'nin 8. maddesinin (özel hayata ve aile hayatına saygı hakkı) ihlal edildiğine hükmetmiştir. Mahkeme özellikle; herhangi bir biyolojik ilişki bulunmamasına ve başvuranların çocukla kısa bir süre ilgilenmelerine rağmen, İtalyan yetkililerin –başvuranların, İtalya'daki taşıyıcı annelik düzenlemelerinin kullanılmasına ilişkin yasak ve uluslararası evlat edinmeyi düzenleyen kurallardaki boşluklardan yararlanmaya çalıştıkları yönündeki- kararlarının altında yatan kamu politikası hususlarının, çocuğun üstün menfaatlerinden daha önemli olamayacağını değerlendirmiştir. Mahkeme, çocuğun aile ortamından alınmasının, sadece çocuğa yönelik acil bir tehlike bulunması durumunda haklı görülebilecek aşırı bir tedbir olduğunu yineleyerek, mevcut davada, çocuğun aileden alınmasını gerekçelendirebilecek koşullar oluşmadığı sonucuna varmıştır. Bununla birlikte, Mahkeme ayrıca; varılan bu sonuçların İtalyan Devletini, çocuğu başvuranlara iade etmeye mecbur bıraktığı şeklinde anlaşılmasını, zira çocuğun, hiç kuşkusuz, 2013 yılından beri birlikte yaşadığı bakıcı ailesiyle duygusal bağlar geliştirdiğini kaydetmiştir (Case Of Paradiso and Campanelli / Italy, 2017).

Bu bağlamda İtalyan Hükümeti'ne sorular sorulmuştur ve gelen cevaplara göre;

Mahkeme, çocuktan ani ve geri dönülmez şekilde ayrılmanın başvuranların özel hayatı üzerindeki etkisini hafife almamaktadır. Sözleşme, ebeveyn olma hakkını tanımamakla birlikte, Mahkeme, ebeveyn olma arzusu yerine getirilmemiş veya gerçekleştirilemeyecek olanların maruz

kaldığı duygusal sıkıntıları görmezden gelemez. Bununla birlikte, söz konusu kamu çıkarları dengede ağır bir ağırlık taşıırken, başvuranların çocukla ilişkilerini sürdürerek kişisel gelişimlerine yönelik çıkarlarına nispeten daha az ağırlık verilecektir. Çocuğun, muhtemelen evlat edinen ebeveyni olmak amacıyla başvuranlarla kalmasına izin verilmesi, İtalyan hukukunun önemli kurallarını ihlal ederek yarattıkları durumu yasallaştırmak anlamına gelirdi. Mahkeme, İtalyan mahkemelerinin, çocuğun ayrılık nedeniyle ciddi veya onarılamaz bir zarar görmeyeceğine karar vererek, söz konusu farklı menfaatler arasında adil bir denge kurarken, mevcut davada kendilerine tanınan geniş takdir marjı içinde kaldığını kabul etmektedir. Sözleşme'nin 8. maddesinin ihlal edilmediği anlaşılmaktadır (Case Of Paradiso and Campanelli / Italy, 2017).

Şeklinde nihai karar almıştır. Judges Lazarova Trajkovska, Bianku, Laffranque, Lemmens ve Grozev'in karşıt görüşleri şöyledir;

Çoğunluğun Sözleşme'nin 8. maddesinin ihlal edilmediği görüşünü paylaşmadığımızı üzülerek belirtiyoruz. Kanaatimizce, başvuruçuların aile hayatına saygı hakkına müdahale edilmiştir. Ayrıca, mevcut davanın özel koşullarında bu hakkın ihlal edildiği kanaatindeyiz.

Çoğunluk, başvuranların şikayetini özel hayata saygı hakkı açısından incelemektedir. Açıkça aile hayatının var olmadığını kabul etmektedirler (bkz. kararın 140-158. paragrafları). Başvuranların aile yaşamlarına saygı haklarına müdahale edildiğine hükmeden Daire tarafından benimsenen yaklaşımı tercih ediyoruz.

Çıkış noktamız, çoğunluğunki gibi, “aile yaşamının” varlığının veya yokluğunun, esasen, yakın kişisel bağların pratikteki gerçek varlığına bağlı bir olgu meselesi olduğudur. Bu nedenle, 8. Maddedeki “aile” kavramı yalnızca, örneğin evliliğe dayalı ilişkilerle sınırlı değildir ve tarafların evlilik dışında birlikte yaşadığı ve ilişkilerinin yeterli sürekliliğe sahip olduğu diğer fiili “aile bağlarını” da kapsayabilir. Ebeveyn olarak hareket edenlerle çocuk arasındaki biyolojik bağlar, aile yaşamının varlığının çok önemli bir göstergesi olabilirken, bu tür bağların olmaması, aile yaşamının olmadığı anlamına gelmez. Mahkeme böylece, örneğin, aralarında çok yakın kişisel bağlar bulunan ve uzun yıllar baba kız olduklarına inanan bir erkek ile bir çocuk arasındaki ilişkinin, sonunda adamın olmadığı ortaya çıkana kadar, kabul etmiştir. Çocuğun biyolojik babası, aile hayatı anlamına geliyordu. Çoğunluk ayrıca, oldukça haklı olarak, önemli olanın biyolojik bağların veya tanınmış bir yasal bağın değil, gerçek kişisel bağların varlığının olduğunu gösteren bir dizi başka davaya atıfta bulunur.

Mevcut davadaki fiili aile bağlarına ilişkin olarak, çoğunluk ile başvuranların ve çocuğun altı ay boyunca İtalya'da birlikte yaşadıklarını, ardından birinci başvuran arasında yaklaşık iki aylık bir ortak yaşam dönemi olduğunu not ediyoruz. Ayrıca, ve daha da önemlisi, başvuranlar, çocukla, yaşamının ilk evrelerinde, gücü sosyal çalışmacılardan oluşan bir ekip

tarafından takdir edilen sıkı bağlar kurmuşlardır. Kısacası, yüksek kaliteli duygusal bağlara dayanan gerçek bir ebeveyn projesi söz konusuydu. Yine de çoğunluk, başvuranlar ile çocuk arasındaki birlikte yaşama süresinin, birlikte yaşamanın fiili bir aile hayatı kurmaya yetmeyecek kadar kısa olduğu görüşündedir. Saygılarımızla katılmıyoruz. Birlikte yaşamanın çocuğun doğduğu günden itibaren başlaması, çocuğun başvuranlardan alınmasına kadar sürmesi ve yetkililer müdahale etmeseydi süresiz olarak devam edecek olması bizim için önemlidir. Çoğunluk, müdahalenin “İtalyan hukukuna aykırı davranışlarda bulunarak ve çocukla birlikte İtalya'ya yerleşmek suretiyle” başvuranların kendileri tarafından yaratılan hukuki belirsizliğin sonucu olduğu gerekçesiyle bu iddiayı reddetmiştir. Çoğunluğun böylece, Mahkeme tarafından yıllar önce reddedilen bir ayırım olan “meşru” ve “gayrimeşru” aile arasında bir ayırım yaptığından ve “aile yaşamının” varlığının ya da yokluğunun temelde bir olgu meselesi olduğu gibi köklü ilkeye tam ağırlık vermediğinden korkuyoruz.

Birlikte yaşama süresinin kendi başına görece kısa olmasına rağmen, başvuranların çocuğa ebeveyn gibi davrandıklarını düşünüyoruz ve mevcut davanın özel koşullarında, başvuranlar ve başvuranlar arasında fiili bir aile hayatı olduğu sonucuna varıyoruz.

Başlangıçta, Mahkeme içtihatlarından kaynaklanan bazı genel ilkelere dikkat çekmek istiyoruz. Aile bağlarının kalıcı olarak kesilmesini gerektiren bir çocuğun evlatlık verilmesine ilişkin davalarda, çocuğun “yüksek yararı” her şeyden önemlidir. Belirli bir durumda çocuğun yüksek yararı belirlenirken iki husus akılda tutulmalıdır: Birincisi, ailenin özellikle uygun olmadığı durumlar dışında, ailesiyle bağlarının sürdürülmesi çocuğun yüksek yararınadır ve ikincisi, güvenli ve güvenli bir ortamda gelişmesini sağlamak çocuğun yüksek yararınadır. Çocuklarla ilgili tedbirlere ilişkin kendi değerlendirmesini yerel mahkemelerin değerlendirmesinin yerine koymak Mahkeme'nin görevi olmasa da yerel mahkemeler tarafından bu tür tedbirlerin alınmasına yol açan karar verme sürecinin adil olduğundan ve izin verildiğinden emin olmalıdır. Bir çocuğun evlat edinilmesi için yapılan bir başvuruyu değerlendirirken, mahkemelerin yalnızca çocuğun ebeveynleri olarak hareket eden kişilerden alınmasının onun yüksek yararına olup olmayacağını incelemesi gerektiğini değil, aynı zamanda bir karar vermesi gerektiğini düşünüyoruz.

Başvuranların aile hayatına saygı hakkına yapılan müdahalenin, yani çocuğun kendilerinden alınmasının Sözleşme'nin 8. maddesine uygun olup olmadığının doğrulanması

için, gerçekte hangi gerekçenin ileri sürüldüğüne dikkat etmek önemlidir. Bu bağlamda, Campobasso Küçükler Mahkemesi ve Campobasso İstinaf Mahkemesi tarafından ileri sürülen gerekçeler arasında önemli bir fark olduğunu görüyoruz. 20 Ekim 2011 tarihli kararında, Cumhuriyet Savcısı'nın acil tedbir talebi üzerine hareket eden Küçükler Mahkemesi, hukuka aykırı bir durumun devam etmesinin önlenmesi ihtiyacına dayanıyordu. Hukuka aykırılık, iki yasanın ihlalinden oluşuyordu. İlk olarak, başvurular, İtalya'ya bir bebek getirip onu kendi oğulları gibi göstererek, çocukların ülkeler arası evlat edinilmesini düzenleyen Evlat Edinme Yasası'nın hükümlerini açık bir şekilde ihlal etmişlerdir; her halükarda, başvurular, evlat edinecek ebeveynlerin yetkili bir kuruma başvurmaları gerektiğini ve Ülkeler Arası Evlat Edinme Komisyonunun dahil edilmesini sağlayan bu Yasanın hükümlerinden kasıtlı olarak kaçınmışlardır. İkinci olarak, birinci başvuran ile Rosjurconsulting şirketi arasında akdedilen ve ikinci başvuranın genetik materyalinin başka bir kadının yumurtalıklarının döllenişini için teslim edilmesini öngören anlaşma, yardımcı üreme teknolojisinin kullanımına ilişkin yasağı ihlal etmektedir. Bu hukuka aykırı duruma verilen tepki iki yönlü olmuştur: çocuğun başvuranlardan alınması ve uygun bir koruyucu çiftin belirlenmesi amacıyla çocuğun uygun bir yapıya yerleştirilmesi

İstinaf Mahkemesi, başvuruların itirazını 28 Şubat 2012 tarihinde farklı bir gerekçeye dayanarak reddetmiştir. Başvuruların hukuka aykırı bir duruma düştüğünü ve buna bir son verilmesi gerektiğini belirtmemiştir. Mahkeme, daha ziyade, çocuğun, 6 sayılı Kanun'un 8. maddesi anlamında “terk edilmiş durumda” olduğuna karar vermiştir. Bu terk edilmişlik durumu, Küçükler Mahkemesi tarafından alınan ve ara ve acil nitelikteki tedbirleri haklı çıkarmıştır. İstinaf Mahkemesi, bu tedbirlerin, Cumhuriyet Savcısı'nın başvurusunun esasına ilişkin yargılamanın sonucu gibi görünen şeyle, yani çocuğu eninde sonunda evlat edinmeye hazır hale getiren bir beyanla uyumlu olduğunu kaydetmiştir. Kanaatimizce, başvuruculardan çocuğun uzaklaştırılmasına ilişkin gerekçe incelenirken, münhasıran olmasa da öncelikle Yargıtay'ın muhakemesi dikkate alınmalıdır. Gerçekten de nihai kararı veren ve dolayısıyla Küçükler Mahkemesi'nin gerekçelerini ikame eden Yargıtay'dır. Ayrıca, Küçükler Mahkemesi her şeyden önce başvurucuların davranışlarını onaylamaz ve bu nedenle onları cezalandırırken, Yargıtay incelemesine çocuğun çıkarlarının değerlendirilmesi temelinde başlamıştır ki bu, aşağıdaki gibi durumlarda doğru bir yaklaşımdır. Son olarak, müdahalenin gerekçesine ilişkin incelemelerinde çoğunluğun, başvuruların Sicil Dairesinin Rus doğum belgesini medeni

hukuka kaydetmeyi reddetmesine karşı itirazlarına ilişkin yargılamalarda mahkemeler tarafından alınan kararlara açıkça atıfta bulunmadığını gözlemliyoruz. Bu nedenle, ikinci mahkemenin gerekçesini de analizimize dahil etmekten kaçınacağız.

İncelenmesi gereken ilk soru, müdahalenin yani çocuğun başvuranlardan uzaklaştırılmasının hukuka uygun olup olmadığıdır. Yargıtay'ın 28 Şubat 2012 tarihli kararında öne sürdüğü gerekçeleri göz önünde bulundurarak, geri alma işleminin Evlat Edinme Yasası'nın 8. maddesine dayandığı sonucuna vardık. Başvuranlar mahkeme tarafından ebeveyn olarak kabul edilmediğinden, çocuğun ebeveynlerden veya aile üyelerinden gelen her türlü duygusal veya maddi destekten mahrum kalma anlamında terk edilmiş durumda olduğu kabul edilmiş ve bu nedenle evlat edinilebilir ilan edilmiştir. İç hukuku yorumlamanın ve uygulamanın yerel mahkemelere düştüğünün farkındayız. Bununla birlikte, tam anlamıyla ebeveyn rolünü üstlenen bir çift tarafından bakılan çocuğun “terkedilmiş” durumda ilan edilmesi karşısında şaşkınlığımızı ifade etmekten kendimizi alamıyoruz. Böyle bir bulgunun tek nedeni, başvuranların yasal olarak ebeveynleri olmamasıysa, o zaman yerel mahkemelerin muhakemesinin Sözleşme'nin 8. maddesinden kaynaklanan gerekliliklerle bağdaşmayacak şekilde aşırı derecede resmi olup olmadığını merak ediyoruz. Ancak bu argümanı daha fazla geliştirmeyeceğiz. Müdahalenin hukuka uygun olduğu kabul edilse bile, kanaatimizce aşağıda açıklanan nedenlerle haklı görülemez.

Sonraki soru, müdahalenin meşru bir amaç güdüp gütmeyeceğidir. Yargıtay'ın, çocuğun uzaklaştırılmasına ilişkin kararını, çocuğun iddiaya göre içinde bulunduğu terk edilmişlik durumuna dayandırdığını not ediyoruz. Dolayısıyla, dava konusu tedbiri “başkalarının hak ve özgürlüklerini” yani çocuk haklarını korumak amacıyla aldığı ileri sürülebilmektedir. Çoğunluk, tedbirin başka bir amacı, yani “düzensizliği önleme” amacını güttüğünü kabul etmektedir. Daire gibi onlar da başvuranların davranışlarının Evlat Edinme Yasasına ve İtalya'nın heterolog yapay üreme tekniklerine ilişkin yasağına aykırı olduğuna atıfta bulunmaktadır. Buna saygılarımızla katılmıyoruz. Ebeveynlerin hukuka aykırı davranışlarına dayanan sadece Küçükler Mahkemesi, yani ilk derece mahkemesiydi; Yargıtay, başvuranlara karşı bir yaptırım olarak evlat edinilebilir bir çocuğun beyan edilmesi olasılığını kullanmaktan kaçınmıştır.

Son olarak, demokratik bir toplumda izlenen amaca ulaşmak için müdahalenin gerekli olup olmadığı sorusu yanıtlanmalıdır. Bu gerekliliğin, öncelikle, ihtilaf konusu tedbiri haklı çıkarmak için ileri sürülen gerekçelerin ilgili ve yeterli olduğunu (bk. kararın 179. paragrafı) ve ikinci olarak tedbirin güdülen amaçla orantılı olduğunu veya adil çatışan menfaatler arasında denge kurulmuştur (bkz. kararın 181. paragrafı).

Çoğunlukla olan anlaşmazlığımız, ilkelerin mevcut davanın olaylarına uygulanmasıyla ilgilidir. Gereklilik koşulunun değerlendirilmesinin, büyük ölçüde, ilgili makamlar tarafından takip edilenler olarak tanımlanan belirli meşru amaçlara bağlı olduğu açıktır. Yukarıda belirtildiği gibi, Yargıtay'ın çocuğun sınır dışı edilmesine yönelik gerekçesinin o çocuğun durumu olduğuna inanıyoruz. Buna karşılık, çoğunluk, sadece Küçükler Mahkemesi tarafından öne sürülen nedenleri (başvuranlar tarafından yaratılan yasadışı durum) dikkate almakla kalmamakta, aynı zamanda, Hükümetin iddiasını takiben, İtalyan hukuku kapsamında taşıyıcı annelik düzenlemelerine ilişkin yasağın daha geniş bağlamını da dikkate almaktadır. Mevcut davanın belirli olgularının ve özellikle yerel makamlar tarafından verilen kararların, hassas politika mülhazalarının önemli bir rol oynayabileceği bu kadar geniş bir yaklaşımı garanti etmediğine inanıyoruz. İtalyan hukuku kapsamında taşıyıcı annelik düzenlemelerinin yasaklanması hakkında herhangi bir görüş beyan etmeyi düşünmüyoruz. Bu konudaki İtalyan politikasını belirlemek İtalyan yasama organının görevidir. Ancak, İtalyan hukukunun sınır ötesi etkileri yoktur. Bir çift yurtdışında bir taşıyıcı annelik anlaşması yapmayı ve yurtdışında yaşayan bir anneden bir bebek almayı başardıysa ve daha sonra yasal olarak İtalya'ya getirildiyse, İtalya'da başka bir ülkede daha önce yaşanan bu olaylardan kaynaklanan olgusal durumdur. Bu bağlamda, yasama organının taşıyıcı annelik düzenlemelerini yasaklama gerekçelerinin, İtalyan vatandaşlarını yurtdışında, İtalya topraklarında yasak olan uygulamalara başvurmadan caydırmak için alınan önlemlerle ilgili olduğu yönündeki çoğunluk görüşüyle ilgili bazı güçlüklerimiz var (bkz. yargılama). Kanaatimizce, bu sebeplerin alaka düzeyi, yurtdışında İtalyan yasalarını ihlal etmesi mümkün olmayan bir durum olduğunda daha az net hale gelmektedir. Bu bağlamda, başvuranların Rusya'da yarattığı durumun başlangıçta İtalyan makamları tarafından Moskova'daki konsolosluk aracılığıyla tanındığını ve resmileştirildiğini belirtmek de önemlidir.

Çocuğun başvuranlardan alınmasını haklı çıkarmak için ileri sürülen gerekçeler ne olursa olsun, İtalyan mahkemelerinin söz konusu çeşitli çıkarlar arasında adil bir denge kurduğu

yönündeki çoğunluğun vardığı sonuca katılamayız. Söz konusu kamu yararına ilişkin olarak, görüşümüze göre yasadışı bir duruma son verme ihtiyacına çok fazla ağırlık verildiğini daha önce açıklamıştık (ülkeler arası çocuk evlat edinmeye ilişkin yasalar ve yardımcı üreme teknolojisinin kullanımı) ve İtalyan vatandaşlarını İtalya'da yasak olan uygulamalara yurtdışında başvurmadan vazgeçirme ihtiyacı. Bu çıkarlar, Temyiz Mahkemesinin takip etmeye çalıştığı çıkarlar değildi.

Çocuğun menfaati ile ilgili olarak, çocuğun durumunun “terkedilmişlik hali” olarak nitelendirilmesine şaşırıldığımızı daha önce belirtmiştik. Mahkemeler hiçbir noktada kendilerine, ebeveynleri rolünü üstlenen kişilerle kalmanın çocuğun yararına olup olmayacağını sormamıştır. Kaldırma tamamen yasal gerekçelere dayanıyordu. Gerçekler, yalnızca, bir kez karar verildikten sonra, uzaklaştırmanın sonuçlarının çocuk için çok ağır olup olmayacağını değerlendirmek için devreye girdi. Bu koşullar altında, yerel mahkemelerin sınır dışı edilmenin çocuğun esenliği üzerindeki etkisini yeterince ele aldığı söylenemeyeceğini düşünüyoruz. Bu tür bir önlemin çocuğun yüksek yararını dikkate alması gerektiği düşünülürse, bu ciddi bir ihmaldir. Başvuranların çıkarları ile ilgili olarak, ebeveyni olmak istedikleri bir çocukla ilişkilerini geliştirmeye devam etme konusundaki çıkarlarının yeterince dikkate alınmadığına inanıyoruz. Bu özellikle Küçükler Mahkemesi için geçerlidir. Mahkemenin başvuranların “narsisist bir arzuyu” yerine getirdikleri veya “bireysel veya ortak bir sorunu defettikleri” yönündeki önerisine ve başvuranların “gerçek duygusal ve eğitimsel yetenekleri” ve “içgüdüleri” hakkındaki şüphelerine ilişkin çoğunluğun uzlaşmacı referansına katılamayız. Bu tür değerlendirmelerin spekülatif nitelikte olduğunu ve Küçükler Mahkemesi'ne Cumhuriyet Savcısının acil tedbir talebini incelemesinde yol göstermemesi gerektiğini tespit ettik. İstinaf Mahkemesi'nin daha tarafsız yaklaşımıyla düzeltilmiş gibi görünen Küçükler Mahkemesi'nin bu muamelesinin dışında, başvuranların 7 Aralık 2006 tarihinde davayı aldıklarında evlat edinmeye uygun olarak değerlendirildiklerini hatırlatmak isteriz. Küçükler Mahkemesinden evlat edinme yetkisi ve mahkeme tarafından atanan sosyal hizmet uzmanlarından oluşan bir ekibin 18 Mayıs 2011 tarihli bir raporda başvuranların çocuğa “en yüksek standartlarda” baktığını tespit ettiğine dair tespitler vardır. Bu olumlu değerlendirmeler, çocuğun yüksek yararına yönelik ciddi bir değerlendirme temelinde çelişmemiş, aksine daha soyut ve genel düşüncelerin ışığında süpürülmüştür. Ayrıca, çoğunluğun kabul ettiği gibi, mahkemeler, çocuktan ani ve geri dönülmez bir şekilde ayrılmanın başvuranlar üzerindeki

etkisini ele almamıştır. Bunu ciddi bir eksiklik olarak görüyoruz ve çoğunluğun başvuruların davranışlarının yasa dışı olduğu ve çocukla ilişkilerinin tehlikeli olduğu şeklindeki değerlendirmesiyle haklı gösterilemez. Yerel mahkemelerin, ebeveynlik projelerinin özel öznesi olan bir çocuğun sınır dışı edilmesinin başvurular üzerindeki etkisini tartışmayı gerekli bulmamış olması, bize göre, onların gerçekten adil bir grev peşinde olmadıklarını göstermektedir. Ne olursa olsun, başvuruların çıkarları ile karşıt çıkarlar arasındaki denge kurulması gerekmektedir.

Yukarıdakileri göz önünde bulundurarak, Daire gibi biz de mahkemelerin çocuğun başvurulardan alınması ve sosyal hizmetlerin gözetimine alınması gerektiği sonucuna varmak için dayandıkları unsurların, bu önlemlerin orantısız olmadığı sonucuna varmıştır. Kanaatimizce, İtalyan makamlarının söz konusu çatışan çıkarlar arasında korunması gereken adil dengeyi sağladıkları kanıtlanmamıştır.

4.1.1.12. Laborie ve Diğerleri / Fransa (no. 44024/13)

Davada başvuran sıfatındaki Fransız bir çift, taşıyıcı anne aracılığıyla Ukrayna’da doğan çocukları arasında ebeveyn-çocuk ilişkisinin hükümetçe tanınmasını sağlayamamaları ile ilgili olup Mahkeme, bahsi geçen bu başvuruyu Fransa Hükümetine iletmiş ve taraflara Sözleşme’nin 8. maddesi “özel hayata ve aile hayatına saygı hakkı” bağlamında çeşitli sorular sormuştur (Case Of Laborie / France, 2017). Gelen cevaba yönelik olarak yapılan değerlendirmede mahkeme oybirliğiyle,

1. Sözleşme'nin 8. maddesine dayalı olarak şikayete ilişkin başvurunun kabul edilebilir olduğunu beyan etmiştir.

2. Başvuruların aile yaşamlarına saygı gösterilmesi hakkına ilişkin olarak Sözleşme'nin 8. maddesinin ihlal edilmediğine;

3. Üçüncü ve dördüncü başvuruların özel hayatlarına saygı gösterilmesi hakkına ilişkin olarak Sözleşme'nin 8. maddesinin ihlal edildiğine;

(a) Davalı Devletin üç ay içinde aşağıdaki meblağları ödemesine karar verir: (i) üçüncü ve dördüncü başvuruların her birine 5.000 avro (beş bin avro), artı vergi olarak ödenmesi gereken herhangi bir meblağ, manevi hasar; (ii) başvurulara 15.000 Euro (on beş bin Euro) artı herhangi bir masraf ve giderler için vergi olarak ödeyebilecekleri tutar;

(b) söz konusu sürenin bitiminden ödemeye kadar, bu tutarlar, Avrupa Merkez Bankası'nın bu dönemde geçerli olan marjinal borç verme imkânına eşit oranda basit faiz oranında artırılacak ve üç puan artırılacaktır;

Mahkeme, Adli tazminat talebinin geri kalanı reddetmiştir.

4.1.1.13. Nedescu / Romanya (no. 70035/10)

Başvuru 16 Ocak 2018 tarihinde Romanya Hükümetine iletilmiştir

Dondurulmuş embriyolarının başka bir merkeze nakledilmesi talepleri Ulusal Nakil Merkezi'nce reddedilen başvuranlar, korunması amacıyla bir kliniğe teslim ettikleri embriyolarına el konulmasına, embriyolara erişim haklarının ellerinde alınmasına ve embriyolardan sorumlu yeni merkez olarak görev verilen hastanenin embriyoları tekrar alınmasını ve taşınmasını sağlayacak kriterlerin farklılığına şikayet etmekteledir (Case of Nedescu / Romania, 2018).

Mahkeme, konuyu Romanya Hükümeti tarafına yöneltmiş ve taraflara Sözleşme'nin 8. maddesi "özel hayata ve aile hayatına saygı hakkı" bağlamında çeşitli sorular sormuştur (Case of Nedescu / Romania, 2018).

4.1.1.14. Valdís Fjölmsdóttir ve Diğerleri / Iceland No. 71552/17

Dava, ilk iki başvuran ile Birleşik Devletler'de taşıyıcı annelik yoluyla dünyaya gelen üçüncü başvuran arasındaki ebeveyn-çocuk ilişkisinin tanınmamasına ilişkindir. Birinci ve ikinci başvuranlar, üçüncü başvuranın müstakbel ebeveynleridir, ancak ikisinin de onunla biyolojik bir bağı yoktur.

Başvuranlar sırasıyla 1978, 1977 ve 2013 doğumlu olup Kópavogur'da yaşamaktadırlar. Başvuranlar, Reykjavik'te görev yapan bir avukat olan Bayan Þyrí Steingrímsdóttir tarafından temsil edilmiştir. Üçüncü başvuranın başvurusu, yasal vasisi Bayan M.'nin yetkisi üzerine yapılmıştır.

Hükümet, İzlanda Başsavcısı Bay Einar Karl Hallvarðsson tarafından temsil edilmiştir. Taraflarca sunulan şekliyle davanın gerçekleri aşağıdaki gibi özetlenebilir;

Birinci ve ikinci başvuranlar, Amerika Birleşik Devletleri merkezli bir taşıyıcı annelik kurumunun ücretli hizmetlerinden yararlanan evli bir çiftti ve bu yolla doğan bir çocuğun

müstakbel ebeveynleri olacaklarına uygun olarak bir taşıyıcı annelik doğum planı imzaladılar. Daha sonra, Şubat 2013'te taşıyıcı anneden üçüncü başvuran olan bir oğullarının dünyaya geldiği Kaliforniya'ya gittiler.

Çocuk, donör gametleri ile tüp bebek yöntemiyle gebe kalmıştır ve ne birinci ne de ikinci başvurularla biyolojik olarak akraba değildir. Çocuğun doğumu üzerine, birinci ve ikinci başvurular, ebeveynleri olarak Kaliforniya'da kaydedilmiş ve çocuk için bir ABD pasaportu ile birlikte bu yönde bir doğum belgesi düzenlenmiştir. Sunulan belgeler, taşıyıcı annenin üçüncü başvurudan yasal ebeveynlik talebinden feragat ettiğini göstermektedir.

Üçüncü başvuranın doğumundan üç hafta sonra, üç başvuran İzlanda'ya seyahat etmiştir. Kısa bir süre sonra, birinci ve ikinci başvurular, üçüncü başvuranın ulusal sicile kaydedilmesi için Registers İzlanda'ya başvurdu. Başvuru, yurtdışında doğan İzlanda vatandaşları için otomatik olarak İzlanda vatandaşlığına hak kazanan form kullanılarak yapılmıştır ve üçüncü başvuranın Amerika Birleşik Devletleri'nde düzenlenmiş doğum belgesini içermektedir. Yapılan soruşturmalar üzerine, başvurular daha sonra Registers İzlanda'ya üçüncü başvuranın taşıyıcı annelik yoluyla doğduğunu açıklamışlardır.

18 Haziran 2013 tarihinde Registers Iceland, üçüncü başvuranın kayıt talebini reddetmiştir. Kararda, çocuğun Amerika Birleşik Devletleri'nde vekil bir anneden dünyaya gelmesi nedeniyle, çocuğun ebeveynliğine ilişkin İzlanda yasal hükümlerinin uygulanamayacağı ve bu nedenle çocuğun, 2014 sayılı Kanun uyarınca otomatik olarak vatandaşlık hakkına sahip olmadığı belirtildi. İzlanda Vatandaşlığına ilişkin 100/1952 sayılı Kanun. Karar ayrıca, Registers Iceland'ın üçüncü başvuranı, kaydı ve ikametgahı 2014 sayılı Kanun kapsamında yer alan yabancı bir vatandaş olarak kabul ettiğini belirtmiştir. Birinci ve ikinci başvurular, bu karara İçişleri Bakanlığı nezdinde itiraz etmişlerdir.

Bu arada, üçüncü başvuran, İzlanda'da yabancı uyruklu ve refakatsiz çocuk olarak değerlendirilmiştir. Bu nedenle, başvuruların belediyesindeki çocuk koruma kurulu, 26 Eylül 2013 tarihli bir kararla başvuruçunun yasal velayetini almış ve 26 Eylül 2013 tarihli Çocuk Koruma Yasası uyarınca Bayan M.'yi yasal vasi olarak atamıştır. Başlangıçta, birinci ve ikinci başvurularla, üçüncü başvuranın kendileriyle kalıcı bir koruyucu aile sözleşmesi yapılabileceği kadar onların bakımına verilmesi için bir anlaşma yapılmıştır.

27 Mart 2014 tarihinde, İçişleri Bakanlığı, Registers Iceland'ın üçüncü başvuranın ulusal sicile kaydını reddetme kararını doğrulamıştır. Kararda, İzlanda yasalarına göre, çocuk doğuran kadının, çocuğun gametleri kullanılarak tasarlanıp tasarlanmadığına bakılmaksızın, her zaman onun annesi olarak kabul edildiği belirtildi. Çocuğun kaydı konusu, İzlanda vatandaşlığının şartlarını yerine getirip getirmediğine bağlıydı ve 2014 sayılı Kanuna dayandırılmazdı. Çocukların Velayeti, Kaçırılan Çocukların Geri Dönüşü vb. ile ilgili Yabancı Kararların Tanınması ve Tenfizi Hakkındaki 160/1995 sayılı Kanun. Aşağıdaki koşullar göz önüne alındığında, çocuk otomatik olarak İzlanda vatandaşlığına hak kazanmadı: çünkü O, Amerika Birleşik Devletleri'nde doğmuştu; İzlanda yasalarına göre çocuğun annesi olarak kabul edilen vekil ABD vatandaşıydı ve çocuğun biyolojik babasının İzlanda vatandaşı olduğunu gösteren hiçbir şey sunulmamıştır. Bu nedenle bakanlık, Registers Iceland'ın üçüncü başvuranın ulusal sicile kaydını reddetme kararını teyit etmiştir.

Başvuranlar, söz konusu kararın adli incelemesini talep etmişler ve bu yargılamaların amaçları doğrultusunda kendilerine Devletten adli yardım sağlanmıştır. Bakanlığın kararının iptalini ve Registers Iceland'ın birinci ve ikinci başvuruları, çocuğun doğum belgesine göre üçüncü başvuranın ebeveynleri olarak kaydettirmek zorunda olduğuna dair tespit niteliğinde bir karar talep ettiler.

Reykjavik Bölge Mahkemesi önündeki yargılama derdest iken, üçüncü başvurucuya, 2014 sayılı Kanun'un kabul edilmesinin ardından İzlanda vatandaşlığı verilmiştir. 31 Aralık 2015 tarihinde yürürlüğe giren Vatandaşlığın Verilmesine ilişkin 128/2015 sayılı Kanun Hükmünde Kararname. Daha sonra ulusal sicile İzlanda vatandaşı olarak kaydedilmiştir, ancak birinci ve ikinci başvurular hala ebeveynleri olarak kaydedilmemiştir.

Ayrıca, Bölge Mahkemesi önündeki yargılama devam ederken, birinci ve ikinci başvurular Mayıs 2015'te boşanmıştır. Sonuç olarak, üçüncü başvuranın koruyucu ailelerine ilişkin kalıcı sözleşme geçersiz olmuştur. Daha sonra 9 Aralık 2015 tarihinde, üçüncü başvuranın birinci başvuran ve yeni eşi tarafından bir yıl boyunca bakıldığı ve ikinci başvuranla eşit erişime sahip olduğu yeni bir koruyucu aile düzenlemesi yapılmıştır. Daha sonra, üçüncü başvuran, ikinci başvuran ve yeni eşi tarafından bir yıl süreyle büyütüldü ve birinci başvurana eşit erişimden yararlandı. Yüksek Mahkeme, mevcut davayla ilgili olarak 30 Mart 2017

tarihinde bir karar vermiştir ve iç hukuk yalnızca iki yıla kadar geçici koruyucu aile düzenlemelerine izin verdiğinden, üçüncü başvuran, birinci başvuran tarafından kalıcı olarak koruyucu aile tarafından bakılmıştır. Başvuran ve eşi, 18 Aralık 2019'dan beri, ancak ikinci başvuran ve eşine eşit erişime sahip olmaya devam etmektedir.

Çocuk koruma komitesinin kalıcı koruyucu aileye ilişkin 18 Aralık 2019 tarihli kararında, geçici koruyucu aile düzenlemelerinin amacının üçüncü başvuranın doğum belgesine göre "anneleri" tarafından bakılması olduğuna dikkat çekilmiştir. Niyet, koruyucu aile düzenlemelerinin birinci ve ikinci başvuranlara onun velayeti verilene kadar devam etmesiydi, ancak bu gerçekleşmedi. Hem müstakbel anneler hem de yeni eşleri üzerinde yapılan bir değerlendirme, tüm tarafların çocuğa bakma konusunda yetkin olduğunu bulmuştur; birinci ve ikinci başvuranlar ona iyi bakmışlar ve onun çıkarlarını en iyi şekilde sağlamak için iyi işbirliği yapmışlardır.

Birinci ve ikinci başvuranlar, boşanmalarından önce üçüncü başvuranı evlat edinmek için başvuruda bulunmuşlardır. Reykjavik Bölge Komiseri, 7 Ekim 2013 tarihli bir mektupla, başvuranlara, evlat edinme talebindeki ebeveynlerin başvurularının kişinin ebeveynleri olmadığını varsayması nedeniyle hala beklemede olduğuna bu nedenle henüz ele alınamayacağını bildirmiştir. Komiser, İçişleri Bakanlığı nezdindeki tescil davasının sonucunun evlat edinme işlemlerini etkileyebileceğini belirterek, evlat edinme başvurusunun askıya alınacağını duyurdu.

Mahkeme, üç başvuruçunun aile yaşamlarından yararlanmalarının, davalı Devlet'in müdahalesiyle kesintiye uğramadığını kaydeder. Aksine, davalı Devlet, üçüncü başvuranın birinci ve ikinci başvuran tarafından bakılması için önlemler almıştır ve üçüncü başvuranı birlikte evlat edinmelerinin, boşanmaya kadar önlerinde açık bir seçenek olduğu görülmektedir. Davalı Devlet, boşanmaları üzerine, birinci başvuranla, ikinci başvuranın onun üzerinde eşit velayetten yararlanmaya devam etmesi şartına dayanan yeni bir koruyucu aile sözleşmesi akdetmiştir. Bu nedenle, davalı Devlet, bir ebeveyn bağının tanınmamasına ve birinci ve ikinci başvuranın boşanmasına rağmen, üç başvuranın bir aile hayatı sürmeye devam edebilmelerini sağlamak için adımlar atmıştır. Mahkeme, tanınmamanın başvuranların aile hayatını etkilediğini kabul etse de, bu aile hayatından yararlanma, koruyucu aile düzenlemesinin kalıcı hale getirilmesiyle de güvence altına alınmıştır.

Ayrıca Mahkeme, davalı Devlet'in, üçüncü başvurana, ülkede kalışını ve haklarını düzene koyma ve güvence altına alma etkisi olan doğrudan bir Parlamento Kararı ile vatandaşlık verdiğini kaydeder. Bu nedenle, bir aile bağının tanınmamasının yarattığı aile hayatından zevk alınmasının önündeki fiili, pratik engeller sınırlı görünmektedir

Mahkeme, mevcut değerlendirmeye konu olan nihai kararın, İzlanda Yüksek Mahkemesi'nin 30 Mart 2017 tarihli kararı olduğunu yineler; burada Yüksek Mahkeme, başvuruların ebeveyn bağlantısının kaydedilmesinin reddini iptal etme taleplerini reddeder ve Registers Iceland, üçüncü başvurunu birinci ve ikinci başvurunun oğlu olarak kaydettirmekle yükümlüdür. Yargıtay'ın kararı öncesinde ve boşanmalarının ardından birinci ve ikinci başvurular, üçüncü başvurunu evlat edinme başvurularını re'sen geri çekmişler ve bu evlat edinme başvurusu adli takibata konu olmamıştır. Dolayısıyla, birinci ve ikinci başvuruların üçüncü başvurunu evlat edinme haklarına ilişkin nihai bir tespit yapılmamıştır. Bu nedenle, Mahkeme'nin önündeki mesele, başvuruların İzlanda Yüksek Mahkemesi'nin 30 Mart 2017'de verdiği nihai kararlarla sonuçlanan adli işlemlerinin konusu olan ebeveyn bağlantısının tescili meselesiyle sınırlıdır. Hükümetin, başvuruların iç hukuk yollarını tüketmedikleri yönündeki itirazı bu nedenle reddedilmiştir.

Bununla birlikte Mahkeme, Hükümet'in, birinci veya ikinci başvurunun, üçüncü başvurunu bireysel olarak veya yeni eşleriyle birlikte evlat edinmek için başvurabileceği yönündeki görüşünü kaydeder. İlk iki başvuru sahibinden yalnızca birinin çocuğu evlat edinmesine izin verilebileceği gerçeğinden doğabilecek pratik sorunları dikkate almakla birlikte, Mahkeme, müdahalenin gerekliliğine ilişkin bütüncül incelemesinde, özellikle şu durumlarda, bu olasılığı dikkate almaktadır: çocuğun 8. Madde haklarına ilişkin olarak, üçüncü başvuran.

Yukarıdakilerin hepsini, özellikle de aile hayatından zevk alınmasına yönelik fiili, pratik engellere dair herhangi bir belirti olmamasını ve davalı Devlet tarafından başvurular arasındaki bağı düzenli hale getirmek ve güvence altına almak için atılan adımları dikkate alan Mahkeme, şu sonuca varmaktadır: Yüksek Mahkeme'nin kararıyla teyit edilen resmi bir ebeveyn bağının tanınmaması, başvuruların aile yaşamlarına saygı hakkı ile Devletin taşıyıcı annelik yasağıyla korumaya çalıştığı genel menfaatler arasında adil bir denge kurmuştur. Dolayısıyla Devlet, bu tür konularda kendisine tanınan takdir yetkisi dahilinde hareket etmiştir.

Buna göre, başvuruların aile yaşamlarına saygı gösterilmesi hakkına ilişkin olarak Sözleşme'nin 8. maddesi ihlal edilmemiştir.

Mahkeme, başvuruların "özel hayatlarına" saygı gösterilmesine ilişkin şikayetlerine ilişkin olarak sundukları argümanların, prensip olarak "aile yaşamlarına" saygı gösterilmesine ilişkin şikayetlerine ilişkin olarak sundukları argümanlarla aynı olduğunu gözlemlemektedir. Bunun ışığında Mahkeme, önceki şikayete göre farklı bir sonuca varmak için herhangi bir neden görmemektedir. Buna göre, başvuruların özel hayatlarına saygı gösterilmesi hakkına ilişkin olarak 8. Madde ihlal edilmemiştir.

4.1.1.15 Jurčić / Hırvatistan No: 54711/15

18 Mayıs 2021

Başvuran, tüp bebek (IVF) geçirdikten on gün sonra bir iş sözleşmesi akdetmiştir. Başvuran daha sonra hamileliğe bağlı komplikasyonlar nedeniyle hastalık iznine ayrıldığında, ilgili yerel makam sağlık sigortası durumunu yeniden incelemiş ve geçirdiği IVF nedeniyle söz konusu zamanda işe başlamak için tıbbi açıdan uygun olmadığı sonucuna varmıştır. Mahkeme, devamında, başvuranın IVF'den kısa bir süre sonra işe girerek istihdam statüsüyle ilgili maddi avantajlar elde etmeye çalıştığını ve bu nedenle istihdamının hayali olduğunu tespit etmiştir. Bu nedenle, sigortalı bir çalışan olarak kaydedilme ve hastalık izni tazminatı alma başvurusu reddedilmiştir. IVF geçirmiş bir kadın olarak ayrımcılığa uğradığından şikayetçi oldu ve Mahkeme, Sözleşme'ye Ek 1 No'lu Protokol'ün 1. Maddesi ile bağlantılı olarak 14. Madde'nin ihlal edildiğini tespit etti (ECHR, 2022, s. 106).

Başvuran, tüp bebek uygulamasından on gün sonra bir iş sözleşmesi yapmıştır. Daha sonra hamileliğe bağlı komplikasyonlar nedeniyle hastalık iznine ayrıldığında, ilgili idari makam sağlık sigortası durumunu yeniden incelemiş ve istihdamının hayali olduğu sonucuna vararak çalışan bir kişi olarak sigorta başvurusunu reddetmiştir. Başvuran, cinsiyeti ve hamile kalma şekli nedeniyle ayrımcılığa maruz kaldığından şikayetçi olmuştur.

Mahkeme ilk kez bir kadının hamilelik nedeniyle ayrımcılığa uğradığına karar verdiği için bu karar dikkate değerdir. İkinci olarak, iç hukuk uyarınca bir işverenin hamile bir kadını istihdam etmeyi reddetmesine izin verilmemesine rağmen, hamilelik sırasında işe girdiklerinde sık sık işlerinin gerçek olup olmadığı incelemesine tabi tutulan hamile kadınları hedef alan bir

ev içi uygulama tespit etmiştir. Üçüncü olarak, Mahkeme bu bağlamda toplumsal cinsiyet kalıp yargılarına ilişkin endişelerini dile getirmiştir (Case of Jurcic / Croatia, 2021).

4.1.1.16. Lia / Malta (no:8790/20)

5 Mayıs 2022

Başvuranlar 20 Mayıs 2012'de evlenmiştir. Başarısız olan çocuk sahibi olma girişimlerinin ardından, kendilerine çocuk sahibi olmanın tek yolunun tüp bebek ("IVF") yoluyla çocuk sahibi olmak olduğu konusunda tıbbi tavsiye verilmiştir (Case of Lia / Malta, 2022). 27 Eylül 2014 tarihinde, kırk iki yaşındaki ikinci başvurana, masrafları Devlet tarafından karşılanmak üzere özel bir hastanede kendi yumurtasını kullanarak İntrasitoplazmik Sperm Enjeksiyonu ("ICSI") yapılmıştır. Tedavi, Malta Embriyo Koruma Otoritesi'nin protokolünü Malta Kanunlarının 524. Embriyo Koruma Yasası uyarınca yapılmıştır.

Tedavi başarılı olmadı ve sonuç olarak başvuranlar 31 Ağustos 2015'te başka bir tedavi döngüsü talep ettiler. Potansiyel annenin kapsamlı bir tıbbi değerlendirmesinden sonra, başvuranlar adına Dr J.M., tedavinin Kasım 2015'te İkinci başvuran kırk üç yıl on bir aylıkken yapılmasını talep etti.

Başvuranlar, 20 Mayıs 2012 tarihinde evlenmişlerdir. Çocuk sahibi olma girişimlerinde, çocuk sahibi olmanın tek çaresinin tüp bebek tedavisi ("IVF") yoluyla yardımcı üreme olduğu konusunda tıbbi tavsiye verildi.

27 Eylül 2014 tarihinde, kırk iki yaşındaki ikinci başvuran, masrafları Devlet tarafından karşılanmak üzere özel bir hastanede kendi yumurtaları kullanılarak İntrasitoplazmik Sperm Enjeksiyonu ("ICSI") yaptırmıştır. Tedavi, Malta Embriyo Koruma Kurumu'nun Malta Yasalarının 524. Bölümü tarafından oluşturulan protokolünü karşılayan kişilere ücretsiz olarak Malta Hükümeti tarafından sağlanmıştır.

Tedavi başarılı olmadı ve sonuç olarak başvuranlar 31 Ağustos 2015 tarihinde başka bir tedavi döngüsü talep ettiler. Potansiyel annenin kapsamlı bir tıbbi değerlendirmesinin ardından başvuranlar adına Dr. J.M. tedavinin Kasım 2015'te yapılmasını talep etti. İkinci başvuran kırk üç yıl on bir aylık olacaktı.

Eylül 2015'te Otorite, diğer hususların yanı sıra aşağıdakileri belirterek talebi reddetmiştir: "Ekteki taramaya ve aşağıdaki iletişime istinaden, EPA [Yetkili] durumunuzu

sunulduğu şekliyle tartıştı. Ancak EPA, bugün olduğu gibi halen mevcut kanuna tabidir ve söz konusu protokolün 6. Bölümünde belirtilen protokol şartlarından daha fazla sapamaz. Bununla ilgili olarak EPA, talebin kabul edilemeyeceğine oybirliğiyle karar verdi.”

İkinci başvuranın ikinci aşama için talepte bulunduğu sırada, Malta Parlamentosu tarafından yıllık bazda onaylanan yaş aralığı yirmi beş ile kırk iki arasındaydı, “başvuranların görüşüne göre aile hayatı haklarını ve ayrımcılığa uğramama haklarını ihlal eden bir gereklilik”. Ayrıca gerekli diğer iki kriteri, yani evli olmayı yerine getirdiklerini ve tıbbi tavsiyeye göre makul bir başarı umutlarının olduğunu düşünmüşlerdir. Kurumun reddini takiben başvuruçular, hiçbir zaman sunulmayan bir açıklama almak için Kurumla çeşitli vesilelerle iletişim kurmuşlardır.

Sonuç olarak, başvurular, 4 Nisan 2016 tarihinde Anayasal yetkisi dahilinde Hukuk Mahkemesinde (Birinci Salon) Kuruma hitaben, aile hayatı temel hakkının ihlaline işaret eden bir yazı sunmuşlardır. Kurum, yasayla belirlenen ve alandaki tıp uzmanları tarafından onaylanan protokole göre yönlendirildiğini söyledi.

Bu yargılamalar sırasında aşağıdaki tanıklık yapılmıştır: İkinci başvuruçuyu, çiftin talep edilen çevrimi İspanya'da yaptırmaya çalıştıklarını, bunun onaylanacağını, ancak bunun çok pahalı olduğunu ve bunu karşılayamayacaklarını beyan etmiştir. Çiftin mali durumu daha iyi olsaydı ebeveyn olabileceklerini, ancak mali durumlarının (yurtdışında tedavi görmelerine izin vermeyen) ve Malta'da konulan yaş sınırının bir sonucu olarak ayrımcılığa uğradığında ısrar etti.

Birinci başvuran, ilk ayda zaten beş bin avro ödediklerini ve bunu karşılayamayacaklarını belirterek yukarıdakileri doğrulamıştır. Karısının uygun olup olmadığını yaşının değil, tıbbi değerlendirmesinin belirlemesi gerektiğinde ısrar etti. Başka hiçbir yasanın çocuk sahibi olmak için yaş sınırı koymaması ve tedavi için yurt dışına seyahat edecek maddi durumları olmaması nedeniyle ayrımcılığa maruz kaldıklarını düşünmüştür.

Doktor J.M. muayene edildiğinde, ikinci başvuranın hamilelik için sağlık durumunun iyi olduğunu, iyi kalitede yumurta rezervine sahip olduğunu ve hâlâ çocuk doğurabileceğini ifade etmiştir. Yetkili makam tarafından ret için özel bir sebep gösterilmemesine rağmen, bunun karşılanmayan tek şart olduğundan, sebebin kadının yaşından kaynaklandığının açık olduğunu

açıkladı. İkinci başvuranın başka bir IVF döngüsü için tamamen sağlıklı olduğunu, ancak protokolda belirtilenler tarafından engellendiğini vurguladı.

Mahkeme, bir yaş sınırının tespit edilmesinin gerekçesinin, o sırada kanunun donör gametlerinin kullanımına izin vermemiş olması olduğu konusunda hemfikirdir. Artık durum böyle değildi. Ancak mahkeme, Devletin hangi usulleri düzenleme hakkına sahip olduğuna karar vermiştir.

Devlet kasasını korumak Devletin göreviydi ve bu tür tedavilere ilişkin masrafların yüksek olduğuna şüphe yoktu. Böylece, istatistikler ve Devletin böyle bir teklif sunduğu gerçeği akılda tutularak hizmetin yanı sıra belirli bir yaştan sonra ortaya çıkan riskler ve hem prosedürün başarısı hem de embriyo, daha sonra fetüs veya çocuk üzerindeki olumsuz etkisi, Devletin protokol aracılığıyla adil ve orantılı bir denge sağladığı kanaatindedir. Anne ve çocuğun gelecekteki herhangi bir sağlık sorununun da devlet kasasından karşılanacağını göz önünde bulundurarak, başvuranların özel ve aile hayatına ve genel olarak toplum hayatına saygı hakkı arasında. Bununla birlikte, başvuranların belirli bir belirsizliğe yol açabilecek “arzu edilen” kelimesine ilişkin iddialarına sempati duymuş ve belirlenmiş istisnalar dışında (örneğin, başışçının gametlere artık izin veriliyordu ve yumurta toplama yaşı, listelenen istisnalar dışında otuz altı ile sınırlandırılmıştı).

Ayrıca mahkeme, başvuranların ayrımcılık şikayetinin yaşa ve mali duruma dayalı olarak iki yönlü olduğunu değerlendirmiştir. Aynı yaştaki tüm kişilere aynı şekilde davranıldığı ve ilgili yaş grubunun altındaki kişilerin de prosedür dışında bırakıldığı için protokolün yaş temelinde ayrımcı muameleye yol açmadığını tespit etmiştir.

Yardım almadan çocuk sahibi olabilecek (dolayısıyla başvuranlarla benzer bir durumda olmayan) aynı yaştaki diğer bireylere veya bu tür bir muameleyi almak için yurt dışına seyahat edebilecek daha zengin kişilere karşı herhangi bir ayrımcı muamele yapılmamıştır.(başvuru sahibi ile aynı mali grupta yer alan herkes aynı engelle karşı karşıya kaldığı için). Dolayısıyla ne protokolün yayımlanması ne de yorumlanması ayrımcılığa yol açamaz. Başvuranların mahkeme masraflarını (2.149 Euro) ödemeleri emredilmiştir.

Yasanın (protokol) öngörülebilir olup olmadığı konusunda Mahkeme, başvuranların iddia ettiği gibi, protokol açıkça uygun adayın kırk üç yaşın altında olmasının “arzu edilen” olduğunu açıkça belirttiği için yaş sınırının zorunlu olmadığını düşünmektedir. Gerçekten de,

her iki anayasal yargı da bu açık görüşte hemfikirdir ve yaş sınırlamasının zorunlu olmadığını değerlendirdi ve Anayasa Mahkemesi, Kurumun kendi takdirine bağlı olarak ve tıbbi bulgular temelinde bunu uygulayıp uygulamamaya karar verebileceğine kesin olarak karar verdi. İkinci yorum, yargılamalarda ifade veren ve protokolün hazırlanmasına dahil olan iki uzman tarafından da desteklenmiştir. Protokol bu nedenle belirli bir esneklik sağlamıştır. Bununla birlikte, Kurumun yaş sınırını zorunlu olarak yorumladığı ve adayların tıbbi durumları ile ilgili herhangi bir değerlendirme veya ilgili başka bir gerekçeye atıfta bulunmaksızın buna göre uyguladığı tartışılmaz değildir. Sonuç olarak, idari ve adli makamlar aynı yasal hükmü farklı yorumlamıştır. Ayrıca Mahkeme, başvuruculara uygulanan - esneklik için yer bırakmayan - yorumun kendileri için daha az elverişli olduğunu ve yasayı hazırlayanlar tarafından da desteklendiği şekliyle yasanın açık ifadesiyle en çok çeliştiğini not edemez. arazinin en yüksek mahkemeleri gibi.

Mahkeme,

1. 8. Madde ile ilgili şikayetin kabul edilebilir olduğunu beyan eder;
2. Sözleşme'nin 8. maddesinin ihlal edildiğine;
3. Sözleşme'nin 8. maddesiyle bağlantılı olarak 14. maddesi kapsamındaki şikayetin kabul edilebilirliğini ve esasını incelemeye gerek olmadığına karar verir.

Tutar;

(a) davalı devletin, kararın kesinleştiği tarihten itibaren üç ay içinde başvurulara müştereken ödeme yapmasına; (i) 8.000 Euro (sekiz bin Euro), artı olası tüm vergiler manevi zarar bakımından ücretler; (ii) 2.500 Euro (iki bin beş yüz Euro), artı tüm vergiler masraflar açısından başvuru sahiplerine yüklenebilecek olan ve masraflar;

(b) yukarıda belirtilen üç aylık sürenin sona ermesinden uzlaşmaya kadar, yukarıdaki meblağlara, temerrüt süresi boyunca Avrupa Merkez Bankası'nın marjinal borç verme oranının üç yüzde puanına eşit bir oranda basit faiz ödenmesi gerektiğini;

4.1.1.17. A.M. / Norveç no. 30254/18 24.06.2022

Dava, başvuru (başvuran) ile eski eşi (E.B) arasındaki işlemlere ilişkin AIHS' nin 8. ve 14. maddeleri bağlamında taşıyıcı annelik yöntemiyle doğan bir çocukla (X) ilgili ebeveyn haklarına ilişkin yapılan işlemlerle ilgilidir.

Başvuran ve E.B., 2002 yılında başladıkları ilişkilerinde bir süre sonra çocuk sahibi olmak istemiş ancak doğal yollarla gebelik ya da ve birkaç IVF veya yumurta bağışısı tipinde girişimlerinden sonuç alamamışlardır. Çift, 2010 yılında, taşıyıcı annelik yoluyla ebeveyn olmaya çalışmak amacıyla Amerika Birleşik Devletleri merkezli bir şirketle temasa geçseler de potansiyel bir taşıyıcı anne ile ilk deneme başarılı olmamışlardır (Case Of A.M. / Norway, 2022, s. 2).

Bu esnada, başvurun ile E.B.'nin ilişkilerinde yaşanan sorunlar nedeniyle Eylül 2012'de E.B. başka bir eve taşımıştır. Çift, aralarında yaşadıkları sorunlara rağmen yine de Amerika Birleşik Devletleri'ndeki taşıyıcı annelik süreci hakkında iletişim halinde kalmış ve başvuran, bir taşıyıcı annenin yardımıyla hamileliği tamamlamak için yeni bir girişimde bulunmak amacıyla ABD merkezli bir hukuk grubuyla temasa geçmiştir. Bu bağlamda, başvuran ve E.B. klinik ve biyolojik anne ile ilişkilerini düzenleyen anlaşmalar imzaladı. Ayrıca ABD merkezli başka bir hukuk grubu olan Uluslararası Doğurganlık Hukuku Grubu'ndan (IFLG) hukuki yardım aldılar (Case Of A.M. / Norway, 2022, s. 2).

2013 yılında başvuran ile E.B. kesinlikle bitmiş ve E.B. yeni bir daire satın alarak yeni bir ilişkiye başlamıştır. Ancak, başvuru ve E.B.'nin taşıyıcı annelik konusunda aralarındaki iş birliğine devam etmiş ve Mart 2013'te yeni bir girişimde bulunulsa da başarısızlıkla sonuçlanmıştır (Case Of A.M. / Norway, 2022, s. 2).

Mayıs 2013'te E.B. yeni bir donörle anlaşmış ve 28 Haziran 2013 tarihli donmuş embriyo transferi için bilgilendirilmiş onam formu imzalanmıştır. 21 Temmuz 2013 tarihinde, döllenen bir donör yumurtası başarılı bir şekilde bir taşıyıcı anneye transfer edilmiş ve taraflar daha sonra Ağustos 2013'te hamileliğin teyidini alınmıştır (Case Of A.M. / Norway, 2022, s. 2).

Başvuru ve E.B., başvuranın Amerika Birleşik Devletleri'nde çocuğun yasal annesi olarak tanınmasını sağlaması konusunda IFLG'ye talimat vermiştir. Bu doğrultuda 10 Ocak 2014'te yapılan başvuru neticesinde Bexar Bölge Mahkemesi, taşıyıcı annelik anlaşmasını Teksas yasalarına göre uygun bulmuş ve başvuranın yasal anne olarak kabul edildiğini duyurmuştur. Böylelikle, 19 Mart 2014 tarihinde çocuk (X), E.B.'nin sperminin kimliği belirsiz bir kadın tarafından bağışlanan bir yumurta ile IVF yöntemiyle birleştirilmesi ve embriyonun bir başka Amerikalı taşıyıcı anneye yerleştirilmesi sonucundan sağlıklı bir biçimde ABD'nde

dünyaya gelmiştir (Case Of A.M. / Norway, 2022, s. 2). Başvuran ise Bexar Bölge Mahkemesi'nin kararına uygun olarak doğum belgesine X'in annesi olarak kaydedilmiştir (Case Of A.M. / Norway, 2022, s. 2).

Başvurucu ve E.B., doğumdan sonra ABD'de birer daire kiralamış ve hastaneden taburcu olduktan sonra X, başvuranın yanında kalırken E.B. tarafında günlük olarak ziyaret edilmiştir. Norveç'e dönerken ülkeye girişlerinde X'in hangi temelde seyahat ettiğine dair hiçbir bilgi verilmedi ve X, ülkeye girdikten sonra başvuranın yanında kalırken yine E.B. tarafından günlük olarak ziyaret edilmiştir (Case Of A.M. / Norway, 2022, s. 2).

14 Mayıs 2014 tarihinde NAV (Norwegian Labour and Welfare Administration), E.B.'nin X'in babası olduğuna dair ABD'nde düzenlenen doğum belgesini herhangi bir değişikliğe gitmeksizin kabul etmiştir. 16 Mayıs 2014 tarihinde, X'in bakımı ve büyütülmesi konusunda ortak bir sorumluluğa sahip olduklarını kabul ettikleri bir anlaşmayı aralarında imzalasalar da X ile ilgili günlük bakım ve iletişimin nasıl organize edileceğine dair ortak bir anlaşma (50/50) kurulana kadar X'in nerede yaşayacağı konusu belirsizliğini sürdürmüş ve bu süreçte X, başvuran ile E.B. arasında gidip gelmeye devam etmiştir.

Norveç Vergi Dairesi (Skattedirektoratet), 27 Mayıs 2014 tarihinde gönderdiği bir mektupta, taşıyıcı anne ile E.B. arasında imzalanan X ile ilgili ebeveyn sorumluluklarına ilişkin anlaşmaya göre, daha sonra tek ebeveyn sorumluluğuna sahip olarak kaydedildiğini belirtmiştir. Ayrıca, doğum belgesinde başvurucunun X'in annesi olarak yer almasına karşın, Norveç Çocuk Yasası'nın, çocuğu doğuran kadını anne olarak kabul ettiği belirtilerek başvuranın, X'e dair bir evlat edinme işlemi olmadığı sürece, X'in annesi olarak nüfusa kaydedilemeyeceği ifade edilmiş ve bu şekilde bir evlat edinme işlemine kadar taşıyıcı anne olan K.J.'nin anne olarak kaydedileceği belirtilmiştir.

E.B.'nin yeni partneri 2014 yılı sonu veya 2015 yılı başında hamile kalmıştır. Aynı dönemde, başvuran ve E.B. Barnevernet (Norwegian Child Welfare Services) tarafından X'e dair yaptıkları anlaşmadaki belirsizler nedeniyle toplantıya çağırılmış ve bu toplantıya E.B., yeni bir bebeğe hamile olan yeni partneri ile katılmıştır. Ancak yapılan bu toplantıda da herhangi bir anlaşmaya varılamamış ve düzenlenen tutanakta Barnevernet, E.B. ile başvuran arasındaki anlaşmazlıkların endişe verici boyutta olduğunu belirterek X'in, ağustos ayında ağabey olacağına dair atıfta bulunarak o zamandan önce gerekli düzenlemelerin yapılmasının

gerekliliğini vurgulamıştır. 14 ağustos 2015 tarihinde E.B., başvuran ile X'in iletişimini kesmiş ve başvuran, 26 Ağustos 2016 tarihinde anneliğinin tanınması ya da X'i evlat edinebilmesine yönelik olarak Bufdir'e (Offices for Children, Youth and Family Affairs) başvurmuş, doğum yapılan tarihe ait başvuru süresinin dolması nedeniyle başvuranın anneliğinin tanınamayacağı ve X'in hali hazırda ebeveynleri olması (biyolojik babası olarak (E.B) ve çocuğu doğuran olarak anne K.J.) sebebiyle evlat edinme işleminin yapılamayacağı şeklinde gerekçelendirilerek bu başvuru reddedilmiştir (Case Of A.M. / Norway, 2022, s. 5).

Devam eden iç hukuk iç hukuk sürecinden bir sonuç alamayan başvuran, AİHS'nin 8. ve 8. Madde ile ilişkili olarak 14. maddesinin çiğnendiği bağlamında AİHM'e başvurmuştur. Mahkeme yaptığı değerlendirmede, taşıyıcı anneliğe ilişkin içtihadında, genel olarak, taşıyıcı annelik düzenlemelerinden doğan çocukların Sözleşme'nin 8. maddesi kapsamındaki haklarına, söz konusu maddenin "özel hayat" kısmı açısından yaklaştığını kaydetmiştir. Bu bağlamda ilgili davanın "aile" hayatından ziyade "özel" hayatı ilgilendirdiği temelinde hareket edilmesi, Mahkeme'nin başvuran ile X arasında oluşturulmuş olan gerçek bağları dikkate almayacağı anlamına gelmediği ifade edilmiştir (Case Of A.M. / Norway, 2022, s. 26). Başvuranın yerel makamlar tarafından X'in annesi olarak tanınmadığı gerçeğiyle ilgili olarak, bu nedenle kabul edilebilir olarak beyan edilmelidir

Mevcut davada başvuranın fiili durumunun, E.B. X ile olan ilişkisini sürdürmesine engel olmuş ve başvurucunun çocukla ilgili ebeveynlik projesine, öncelikle kendisi ile birlikte bu projenin temelini oluşturan taşıyıcı annelik sözleşmesine taraf olduktan sonra son vermiştir; Mahkeme, bununla birlikte, bu sonucu yetkililere atfetmenin zor olduğunu düşünmektedir. Başvuranın X ile ilişkisini sona erdiren, davalı Devletin müdahalesi değildi ve Mahkeme, başvuranın zor duruma düştüğü açıkça görülse de Norveç Mahkemelerinin, AİHS kapsamında, başvurana ait hakların iç hukuk birimlerince dikkatlice korunduğunu ifade etmişti. Davanın ilgili tüm tarafların çıkarlarının incelenmesini ve bir dereceye kadar çelişen çıkarların dengelenmesini gerektirdiğini kaydeder. Mahkeme'nin değerlendirmesine göre, bu dengeleme çalışması Norveç iç hukuku tarafından da titizlikle yürütülmüştür ve Mahkeme, sonucun mevcut gibi davalarda yerel makamlara tanınan takdir marjı dahilinde değerlendirilmesi gerektiğine karar vermiştir. Bu bağlamda, Mahkeme, X'in yüksek yararının, başvuranın taleplerinin kabul edilmesini gerektirmediği sonucuna varmıştır. Dolayısıyla Mahkeme, AİHS'nin 8. maddesinin ihlal edilmediğini karara bağlamıştır.

14. maddenin ihlaline dair Mahkeme, yaptığı değerlendirmede Geçici Taşiyıcı Annelik Yasasından yararlanan kişilerin ilke olarak uygun karşılaştırmalar yapıp yapamayacaklarına bakılmaksızın, bu Yasa uyarınca başvuruda bulunmak için son tarihin zaman içinde geçmiş olması gerçeği ışığında gözlemlemektedir. Mahkeme'nin, iç hukukun yorumuna dayanan bu sonucu sorgulamak için hiçbir dayanağı yoktur.

Sonuç olarak başvuru, Mahkemece oybirliğiyle, başvuranın X'in annesi olarak tanınmamasına ilişkin olarak Sözleşme'nin 8. maddesi kapsamındaki şikayetin ve 8. madde ile bağlantılı olarak 14. madde kapsamındaki şikayetin kabul edilebilir olduğuna ancak, bire karşı altı oyla, AİHS'nin 8. maddesinin ihlal edilmediğine ve bire karşı altı oyla, 8. madde ile bağlantılı olarak AİHS'nin 14. maddesinin ihlal edilmediğine karar vermiştir.

Mahkeme heyetinden yargıç O'Leary, dava dosyasına eklediği katılım görüşünde, Mahkeme'nin kararına katıldığını ve başvuranın dosyasının kabul edilemez olduğunu vurgulasa da Mahkemenin taşıyıcı annelik davalarının ortaya çıkardığı yasal güçlükleri, AİHS'nin bu hükümlerinin birleşimi açısından henüz gerektiği gibi ele almadığını vurgulamıştır.

Mahkeme heyetinden yargıç Jelic ise karşı oy kullanarak, Mahkemenin AİHS'nin 8. maddesinin ne de 8. maddeyle bağlantılı olarak 14. maddesinin ihlal edilmediği yönündeki çoğunluk görüşüne karşı çıkmıştır.

Jelic, mevcut dava ile ilgili olarak geniş bir takdir payı tanındığını ifade ederek Mahkeme'nin davalı devlete (Norveç) daha dar veya kısıtlı bir takdir marjı uygulaması yönünde uyarılması gerektiğinin belirtmiştir. Davalı devletin takdir hakkını kullanırken biyolojik anneyi yasal anne olarak belirlemekle katı davrandığını, X'in yüksek haklarını korurken, başvuranın çocuk doğurma ve büyütme konusundaki niyetini, doğal yollardan hamile kalamamasının davalı devletçe dikkate alınmayarak çatışan çıkarlar yönünden herhangi bir denge kurulmadığını vurgulamıştır.

Ayrıca Juric, Norveç'in taşıyıcı annelik yasağını uygun ya da yanlış olarak nitelendiremese de amacının kadınları sömürden korumak ve çocuk ticaretini ortadan kaldırmak olduğunu ifade ederken, mevcut davada sömürü içeren taşıyıcı anneliğin kötüye kullanıldığına dair herhangi bir belirti bulunmadığını dikkate alınmadığını belirtmiştir. Bununla birlikte hükümetin müdahalesinin başvuranın aile bağlarını daha da geliştirme hakkıyla orantılı olup olmadığını Mahkemece değerlendirilmediğini ve bu bağlamda Mahkeme, başvuranın

kendi çocuğuna sahip olamayacağını ve anne olmak istiyorsa alternatif kanallar bulması gerektiğini dikkate almadığını vurgulamıştır.

Juric, yabancı bil ülke (ABD) tarafından verilem geçerli bir doğum belgesinin tamamen reddedilmesinin aşırı katılık olduğunu ve günümüzde geleneksel aile yaşamı anlayışının aksine, 21. yüzyılda genetik anneler (döllenmiş yumurtayı sağlayan), doğum/gebelik anneleri, evlat edinen anneler ve müstakbel anneler arasında değişen, her zamankinden daha farklı annelik kimliklerini bulunduğunu ifade etmişti. Bu bağlamda, Norveç yasasının çocuğun yasal annesi olarak yalnızca biyolojik anneyi tanımasının yetersiz olduğunu ve bu nedenle, annelerin bireysel durumlarını değerlendirebilen ve annenin yasal statüsünü vaka bazında belirleyen daha yumuşak bir yasanın üreme haklarındaki mevcut gelişmelerle daha uyumlu olacağını belirtmiştir.

Son olarak Juric, mevcut davada başvurana yönelik birçok haksız ve ayrımcı muamele örneği olduğuna dikkat çekerek başvurana anneliğinin yasal olarak tanınmaması, baba E.B.'nin başvuranın X'i ziyaret etme veya X ile temas halinde olma hakkını reddetme yetkisini elinde bulundurmasına yol açtığını söylemiştir. Juric'e göre böyle bir güç dengesizliği, yalnızca bir kişinin başka bir kişi üzerinde hayatını değiştirecek kararlar almasına yol açmamakta aynı zamanda, bu gücün başvurana suistimal etmek için kötüye kullanılabileceği bir durum yaratabilmektedir. Ayrıca Juric, Mahkeme'nin LGBTQ topluluğunun haklarını tanıdığına dikkat çekerek geleneksel olmayan aile dizilimlerine ve farklı cinsel yönelimlere veya kimliklere sahip kişilere çeşitli haklar verildiği vurgulamıştır. Mahkemenin bir yandan LGBTQ topluluğunun artan ebeveynlik haklarını tanımasını ve diğer yandan müstakbel çocukları ile ilişki kurma hakkından mahrum bırakılan müstakbel ebeveynlere herhangi bir koruma sağlamamasının kabul edilemez olduğunu ifade etmiştir (Case Of A.M. / Norway, 2022, s. 50).

4.1.2 Avrupa Birliği Adalet Divanı (ABAD)

4.1.2.1. Brustle Kararı

Oliver Brustle, izole edilmiş ve saflaştırılmış nöral prekürsör hücreler ve bunların embriyonik kök hücrelerden üretilmesine yönelik prosesler ile nöral prekürsör hücrelerin nöral kusurların tedavisi için kullanımına ilişkin bir patent almıştır. Bu yöntemle birlikte beyin hücrelerinin sinir sistemine nakledilebilmesi pek çok nörolojik hastalığın (Parkinson) tedavisinde umut verici bir aşamayı temsil etmektedir. Ancak bu tür nöral kusurları gidermek

için, olgunlaşmamış, hala gelişebilen öncül hücrelerin nakledilmesi gerekmekte ve bu tür hücreler yalnızca beynin gelişme aşamasında bulunmaktadır. İnsan embriyolarından beyin dokusunun elde edilerek kullanılması, önemli etik soruları gündeme getirirken görüldüğü üzere embriyonik kök hücreler, transplantasyon için hücre üretimi için yeni umutlar sunmaktadır (Brüstle / Greenpeace, 2011). Greenpeace, Oliver Brüstle'in buluşunun insana dair embriyonik kök hücrenin zarar görmesinin neden olduğu ve bunun da BiyotekYön'ün 6(2)/c maddesi ile uyumsuzluk teşkil ettiği gerekçesiyle kesin hükümsüzlük (butlan) davası açmış ve konuya dair Alman Federal Mahkemesi ön karar yöntemi aracılığıyla AB Adalet Mahkemesine bu bağlamda üç soru yönelmiştir. (Tekinalp, 2016, s. 6).

1. [Direktif] Madde 6(2)(c)'deki "insan embriyosu" terimi ile ne kastedilmektedir?

(a) Yumurtanın döllenmesinden başlayarak insan yaşamının gelişiminin tüm aşamalarını içerir mi, yoksa belirli bir gelişme aşamasına ulaşmak gibi daha ileri gereksinimler mi karşılanmalıdır?

(b) Aşağıdaki organizmalar da dahil mi:

- İçine olgun bir insan hücresinden bir hücre çekirdeğinin nakledildiği döllenmemiş insan yumurtası;

- Bölünmesi ve daha fazla gelişmesi partenogenez tarafından teşvik edilen döllenmemiş insan yumurtası

(c) Blastosist aşamasında insan embriyolarından elde edilen kök hücreler de dahil mi?

2. "İnsan embriyosunun sınıai veya ticari amaçlarla kullanılması" ifadesi ile ne anlatılmak istenmektedir? [Direktif]'in 6(1) Maddesi anlamındaki herhangi bir ticari istismarı, özellikle bilimsel araştırma amacıyla kullanımı içeriyor mu?

3. İnsan embriyolarının kullanımı söz konusu olduğunda yapılan işlemlerde hangi noktada Direktifin 6(2)(c) Maddesi uyarınca patentleme mümkün olmamaktadır:

- patentin, insan embriyolarının önceden yok edilmesini gerektiren bir ürünle ilgili olduğu durumlar;

- patentin, insan embriyolarının temel bir malzeme olarak kullanılmasıyla elde edilen ürünle ilgili olduğu durumlar.

Avrupa Birliği Adalet Mahkemesi'nin bu sorulara cevabı Şu Şekilde olmuştur;

1. Biyoteknolojik buluşların yasal olarak korunmasına ilişkin 6 Temmuz 1998 tarihli ve 98/44/EC sayılı Avrupa Parlamentosu ve Konsey Direktifinin 6(2)(c) Maddesi Şu Şekilde yorumlanmalıdır:

i) döllenen sonra herhangi bir insan yumurtası,

ii) içine olgun bir insan hücrelerinden hücre çekirdeğinin nakledildiği döllenen herhangi bir insan yumurtası,

iii) gelişimi partenogenez ile uyarılmış olan herhangi bir döllenen insan yumurtası bir "insan embriyosu" oluşturur.

Blastokist aşamasındaki insan embriyosundan elde edilen kök hücrenin 'insan embriyosu' olup olmadığını bilimsel gelişmeler ışığında araŐtırmak, başvuruyu yapan mahkemeye ait olduunu belirtmiştir (Brüstle / Greenpeace, 2011).

2. 98/44 sayılı Direktifin 6(2)(c) Maddesinde belirtilen endüstriyel veya ticari amaçlarla insan embriyolarının kullanımına ilişkin paten verilememesi durumu, insan embriyolarının bilimsel araştırma amacıyla kullanımını da kapsamaktadır, bunun tek istisnası insan embriyosu için yararlı olan tedavi veya teşhis amaçlı kullanımları olduğunu vurgulamıştır (Brüstle / Greenpeace, 2011).

3. 98/44 sayılı Direktifin 6(2)(c) Maddesi, patent başvurusunun konusu olan yöntemin, insan embriyolarının önceden imha edilmesini veya bu embriyoları temel materyal olarak kullanılmasını gerektirdiği durumlarda, bunun gerçekteŐtiđi aşama ve iddia edilen yöntemin içeriğinde insan embriyolarının kullanımına atıf bulunmasa bile be Şekilde yapılan buluşların patentlenemeyeceğini ifade etmiştir (Brüstle / Greenpeace, 2011).

4.2. Bulgular

Vo / Fransa davasında, soy isim karışıklığı nedeniyle yapılan yanlış bir müdahale sonucunda bebeğini kaybeden başvuran bu kaybın kasıtsız adam öldürme olarak değerlendirilmesini istemiştir. Mahkeme, dođmamıŐ bir çocuğunu AİHS Madde 2 (yaşam hakkı) kapsamında bir birey olup olmadığına karar vermenin makbul veya mümkün olmadığını belirtmiştir.

Evans / The United Kingdom davası, insan emriyosunun yaşam hakkı konusunda en önemli kararlardan birisi olarak emsal teşkil etmektedir. IVF tedavisi ile çocuk sahibi olmak için kliniğe başvuran çifte yapılan tetkikler neticesinde Mrs. Evans'a yumurtalık tümörü teşhisi konulmuş ve ameliyat öncesinde tespit edilen sağlıklı yumurtaların Mr. J'nin spermi ile birleşimi sağlanarak oluşturulan embriyolar, dondurularak saklanmıştır. Ameliyat sonrası dönemde boşanmaya karar veren Mr. J, bu embriyoların yok edilmesi istemiştir. Mrs. Evans, kendi kanından başka bir çocuk yapma şansı kalmaması nedeniyle yaptığı başvurunun kabul edilmemesi neticesinde AİHM'e başvurmuştur. Mahkeme, bireyin çocuk sahip olma hakkının, çocuk sahibi olmama hakkından üstün olamayacağı gerekçesiyle bu başvuruyu reddetmiş ve karşılıklı rıza hali ortadan kalktığı için embriyoların yaşam hakkının bulunamayacağı kabulü ile çifte ait embriyolar imha edilmiştir. Oy çokluğu ile verilen bu karara gelen itirazın içeriğine bakıldığında, davaya şerh koyan yargıçlar, hızla gelişen tıbbi ve bilimsel gelişmeler ışığında tüp bebek tedavisinin kullanımının hassas etik sorunlara yol açtığını ifade eden Mahkeme'nin üye devletler arasında ortak bir karar bulunmaması nedeniyle davalı devlete geniş bir takdir hakkı tanınıyor olmasını uygun görmemişlerdir.

Dickson / The United Kingdom davasında başvuran, hapis cezası bulunan bir hükümlü olarak kendisine bir çocuk sahibi olmasına imkân tanıyacak yapay dölllenme olanaklarından faydalanma imkânı verilmediği gerekçesiyle AİHM'ne başvurmuştur. Mahkeme, davalı devletin kamu ve şahsi menfaatler arasında adil bir dengenin kurulmadığı ve böyle bir değerlendirmenin yokluğunun kabul edilebilir her türlü takdir payını aştığına oy çokluğuyla karar vermiştir. Karşı oy kullanan yargıçlar, başvuranın ve ilişki yaşadığı kadının her ikisi de cezaevindeyken mektup arkadaşı olarak tanıştıklarını ve hiç birlikte yaşamadıklarını belirterek çiftin aralarındaki 14 yaş ve başvuranın şiddet geçmişi nedeniyle cezaevinde uzun yıllar bulunmak durumunda kalmasını göz önünde bulundurarak doğacak çocuğun babasız büyümek durumunda kalacağı gerçeğini vurgulamışlardır. Ayrıca, hapis cezasının "işlenen suça karşılık verme", "halkın korunması" ve "rehabilitasyon" bir özgürlükten yoksun bırakma faaliyeti olduğunu ifade ederek özgürlükten yoksun bırakmanın mahkumlar için temel insan haklarını saklı kalmak şartı ile bazı kısıtlamaları içerebileceğini belirtmişle. Bu bağlamda yargıçlar itirazlarını, AİHS kapsamında bulunan üye ülkeler için cezaevlerinde eş ziyareti konusunda net bir hüküm getirilmemişken bir üye devleti IVF hakkı sağlamaya zorlamanın devletlerin takdir hakkı marjı konusu ile uyuşamayacağı şeklinde gerekçelendirmişlerdir.

S.H. And Others / Austria davasında, Avusturyalı iki çift kısırlık sorunundan dolayı, ilk çift sperm bağıışı ile ve diğerk çift yumurta hücresi bağıışı (ikinci çiftin durumu) yoluna dayalı olarak (IVF) ile çocuk sahibi olmak istemektedir ancak Avusturya yasaları donörlüğe izin vermektedir AİHM'ne başvuru yapmışlardır. Mahkeme, IVF için gamet bağıışına izin verilmesi yönündeki eğilimin bir fikir birliğı oluşturmadığı, Avusturya hukukunun karmaşık etik sorunları ortaya çıkaran ihtilafli bir meseleye dikkatli bir şekilde yaklaştığını ve son olarak kişilerin, Avusturya'da bulunmayan kısırlık tedavisi için yurtdışına gitmelerini yasaklamadığını belirterek Sözleşme'nin 8. maddesinin (özel hayata ve aile hayatına saygı hakkı) ihlal edilmediğine karar vermiştir. Ancak Mahkeme, yapay üreme alanındaki yasal ve hızla değışim gösteren bilimsel gelişmelerin yakından izlenmesinin önemini vurgulamıştır. Bu karara karşı oy kullanan yargıçlar öncelikle hem bilimsel ve tıbbi açıdan hem de sosyal ve etik açıdan köklü değışikliklere uğrayan bir alanda, zaman faktörünün çok önemli olduğunu belirterek başvuruların Avusturya Anayasa Mahkemesi'nce reddedilmesi ile AİHM kararı arasında on yıldan fazla bir zaman bulunduğuna dikkat çekerken Mahkeme'nin yaparken bu süredeki gelişmeleri de dikkate alabileceğini ifade etmişlerdir. Avusturya hukukunun bir üreme tekniğini yasaklamaktan yerine heterolog üremeyi yasakladığını ve böylece kısırlığın getirdiğı sorunlara ve ıstıraplara duyarsız kalarak teknolojik gelişmelere herkesin eşit derecede ulaşma hakkına zarar verdiğini iddia etmişlerdir. Son olarak Avusturya dışında gamet bağıışı ile çocuk sahibi olunmasının engellenmemesinin çocuk ve anne sağlığı gibi konularda başka sorunları da beraberinde getirebileceğı ifade edilmiştir.

Costa And Pavan / Italy davasında kistik fibrozis taşıyıcısı bir çift IVF ile elde edilen embriyolarına hastalık taraması yapmak istemiş ve reddedilmişlerdir. AİHM'ne yapılan başvuru neticesinde Mahkeme, fetüse PTG (preimplantasyon genetik tanı) yapılabilirken embriyoya bu hakkı vermeyen yerel mahkemenin AİHS 8. Maddesini ihlal ettiğine hükmetmiştir.

Knetch / Romania davasında, başvurana ait donmuş embriyoların saklandığı kliniğe devlet tarafından güvenlik gerekçesiyle el konuşmuş ve başvuran daha sonra bu embriyolara ulaşmada güçlükler yaşamıştır. AİHS'nin 8. Maddesi kapsamında yapılan ihlal gerekçesi ile yapılan başvuru ulusal makamların söz konusu ihlal nedeniyle gerekli telafinin sağlanması konusunda teklifte bulunarak, embriyoların oldukça kısa bir süre içerisinde nakledilmesini sağlaması ile sonuçlanmıştır.

Mennesson / France ve Labassee / France davalarında çiftler, Amerika’da taşıyıcı annelik tedavisi yöntemiyle doğan çocuklarına dair alınan yasal doğum ve ebeveynlik belgelerinin Fransa tarafından tanınmaması nedeniyle AİHM’ne başvuruda bulunmuşlardır. Mahkeme, çocukların biyolojik babalarının Fransız olmasına rağmen, vatandaşlık elde edememe olasılığını endişe verici bir belirsizlik olarak değerlendirirken çocukların bu durumda kendi kimliklerinin tanımlanmasında olumsuz etkisi olabileceğini belirtmiş ve bu durumun çocukların üstün çıkarlarına uygun olmadığına hükmetmiştir.

D. And Others / Belgium davasında, Ukrayna’da taşıyıcı annelik yöntemiyle doğan bir çocuğun ülkeye kabulünde yaşanan sorunlar gündeme gelmiştir. Çocuğun ülkeye girişine izin verilmemesi üzerine ebeveynler AİHM’ne başvurmuş ancak süreç içerisinde Belçika çocuğu ülkeye kabul etmiş ve şikayetin bir kısmı böylece düşürülmüştür. Ülkeye kabul sırasındaki işlemler nedeniyle çocuktan 3 ay 12 gün ayrı kalınması konusunu Mahkeme, devletlerin geniş takdir hakkı bağlamında değerlendirerek, ulusal makamların bazı ilgili yasal kontrolleri yapmalarına imkan vermeksizin kendi topraklarına girmesine izin vermeye mecbur kılınmayacağını ifade etmiştir. Ayrıca Mahkeme, başvuruların aile ilişkisinin kabul edilmesine ve çocuğun Belçika’ya götürülmesine yönelik gerekli usullerin yerine getirilmesi için belirli bir zamana ihtiyaç duyulacağını öngörmüş olmaları gerektiğine hükmederek böyleleri bir durumun devletin kusuru olarak değerlendirilemeyeceğine vurgu yapmıştır.

Faulon / France ve Bouvet / France davaları, bir Fransız vatandaşının, taşıyıcı annelik yöntemiyle Hindistan’da doğan sırasıyla bir ve iki çocuk ile aralarında bulunan ebeveyn-çocuk ilişkisinin Fransa’da tanınmasını sağlayamaması ile ilgilidir. Mahkeme, başvuruyu Fransa Hükümetine bildirmiş ve taraflara Sözleşme’nin 8. maddesi (özel hayata ve aile hayatına saygı hakkı) kapsamında sorular yöneltmiştir.

Parillo / Italy davası, dondurulmuş bir şekilde saklanan embriyolarını eşinin ölümü üzerine bilimsel araştırmalara başlamak isteyen Parillo’nun kanun koyucu tarafından engellenmesine yöneliktir ve in vitro ile ilgili en önemli emsal kararlardan birisidir. Bu konuda bir hükme varması için ilk defa başvuru alan Mahkeme, söz konusu embriyoların başvuranın genetik materyallerini içermesi ve dolayısıyla kimliğinin bir unsurunu temsil etmesi nedeniyle, “özel hayat” yönünden somut davada uygulanabilir olduğuna hükmetse de. Avrupa’da fikir birliği olmaması ve uluslararası metinlerin bulunmaması ile teyit edildiği üzere, İtalya’nın bu

konuda geniş bir takdir payına sahip olması gerektiği kanısındadır. Ayrıca Mahkeme, buna ek olarak, Sözleşme'nin 2. maddesi (yaşam hakkı) söz konusu olmadığından, insan yaşamının ne zaman başladığına yönelik hassas ve tartışmalı sorunun bu davada incelenmesine gerek olmadığını belirtmiştir. Mahkeme son olarak, başvuranın hayatını kaybeden partnerinin, embriyoların bilimsel araştırma için bağışlanmasını isteyeceğini gösteren herhangi bir delil bulunmadığını kaydederek, söz konusu yasağın demokratik bir toplumda gerekli olduğu sonucuna varmıştır. Son olarak, insan embriyolarının “mal ve mülk” kavramına indirgenemeyeceğini vurgulamıştır

Paradiso And Campanelli / Italy davası, çocukları olmayan bir çiftin yapay döllenme denemeleri başarılı olmayınca taşıyıcı annelik yoluyla çocuk sahibi olmaya karar vermeleri neticesinde Rusya'da dünyaya gelen çocuk, İtalyan makamlarınca 8 aylıkken aileden alınmış ve yapılan testlerde çocukla ebeveynler arasında genetik bir ilgi bulunamamıştır. Çocuk bir başka aile tarafından evlat edinilerek hayatına devam ederken konu AİHM'ni intikal etmiştir. Mahkeme, çocuktan ani ve geri dönülmez şekilde ayrılmanın başvuranların özel hayatı üzerindeki etkisini hafife almamakla birlikte, kamu çıkarlarının ailenin çıkarına göre daha önemli olduğunu vurgulamışlardır. Ayrıca Mahkeme, çocuğun muhtemelen evlat edinen ebeveyni olmak amacıyla başvuranlarla kalmasına izin verilmesi, İtalyan hukukunun önemli kurallarını ihlal ederek yarattıkları durumu yasallaştırmak anlamına gelmekte olduğunu belirtmiştir. Son Olarak Mahkeme, İtalyan mahkemelerinin, çocuğun ayrılık nedeniyle ciddi veya onarılamaz bir zarar görmeyeceğine karar vererek, söz konusu farklı menfaatler arasında adil bir denge kurarken, mevcut davada kendilerine tanınan geniş takdir marjı içinde kaldığını kabul etmektedir. Karşı oy kullanan hakimler, başvuranların çocukla, yaşamının ilk evrelerinde duygusal olarak güçlü ve sağlam bağlar kurmuş olsalar da Mahkeme çoğunluğunun başvuranlarla çocuk arasında geçen sürenin fiili bir aile hayatı kurmaya yetmeyeceği kanaatinde olduğunu ifade etmişlerdir. Ancak itiraz eden yargıçlara göre birlikte yaşamının çocuğun doğduğu günden itibaren başlaması, çocuğun başvuranlardan alınmasına kadar sürmesi ve yetkililerin müdahalesi olmasa süresiz olarak devam etme halini önemsemişlerdir.

Laborie And Others / France davası, Fransız bir çiftin, taşıyıcı annelik yöntemiyle Ukrayna'da doğan çocukları ile ebeveyn-çocuk ilişkisinin Fransa'da tanınmasını sağlayamamaları ile ilgilidir. Mahkeme, davayı AİHS'nin 8. Maddesi bağlamına kabul edilebilir bulmuş ve Fransa'yı maddi para cezası ödemeye mahkum etmiştir.

Nedescu / Romanya davası, dondurulmuş embriyolarına erişim engeli konusundadır. Mahkeme, başvuruyu Romanya Hükümetine iletmış ve taraflara Sözleşme'nin 8. maddesi (özel hayata ve aile hayatına saygı hakkı) kapsamında sorular yöneltmiştir.

Valdís Fjölnisdóttir And Others V. Iceland davası , iki başvuran ile ABD'nde taşıyıcı annelik yoluyla dünyaya gelen üçüncü başvuran arasındaki ebeveyn-çocuk ilişkisinin tanınmamasına ilişkindir. Birinci ve ikinci başvuranlar, üçüncü başvuranın müstakbel ebeveynleridir, ancak ikisinin de onunla biyolojik bir bağı yoktur. Bu bağlamda İzlanda makamlarınca çocuğun sadece koruyucu ailesi olarak görülmektedirler. Yapılan itirazlar hükümet nezdinde sonuç görmemesi nedeniyle AIHM'ne başvuru yapılmıştır. Mahkemece yapılan değerlendirmede Mahkeme, üç başvurucunun aile yaşamlarından yararlanmalarının, davalı Devlet'in müdahalesiyle kesintiye uğramadığını kaydederek özellikle de aile hayatından zevk alınmasına yönelik fiili, pratik engellere dair herhangi bir belirti olmamasını ve davalı Devlet tarafından başvuranlar arasındaki bağı düzenli hale getirmek ve güvence altına almak için atılan adımları dikkate alan Mahkeme, şu sonuca varmaktadır: Yüksek Mahkeme'nin kararıyla teyit edilen resmi bir ebeveyn bağına tanınmaması, başvuranların aile yaşamlarına saygı hakkı ile Devletin taşıyıcı annelik yasağıyla korumaya çalıştığı genel menfaatler arasında adil bir denge kurmuştur.

Jurčić / Croatia davası, IVF tedavisinden 10 gün sonra iş başvurusu kabul edilen bir kadının iş akdinin geçersiz olduğu gerekçesiyle sosyal güvenlik haklarından mahrum bırakılmasını konu etmektedir. Yapılan başvuru neticesinde Mahkeme'nin ilk kez bir kadının hamilelik nedeniyle ayrımcılığa uğradığına karar vermiştir. İkinci olarak, iç hukuk uyarınca bir işverenin hamile bir kadını istihdam etmeyi reddetmesine izin verilmemesine rağmen, hamilelik sırasında işe girdiklerinde sık sık işlerinin gerçek olup olmadığı incelemesine tabi tutulan hamile kadınları hedef alan bir ev içi uygulama tespit etmiştir. Üçüncü olarak, Mahkeme bu bağlamda toplumsal cinsiyet kalıp yargılarına ilişkin endişelerini dile getirmiştir.

Lia / Malta davası, çok sahibi olmak üzere IVF tedavisi görmeye başlayan bir kadının ilk denemede başarısız olduktan sonra ikinci denemesinin yasaların izin verdiği yaş sınırının üzerine çıkılması gerekçesiyle reddedilmesini konu almaktadır.

A.M. / Norway davası, başvuru (başvuran) ile eski eşi (E.B) arasındaki işlemlere ilişkin AIHS' nin 8. ve 14. maddeleri bağlamında taşıyıcı annelik yöntemiyle doğan bir çocukla

(X) ilgili ebeveyn haklarına ilişkin yapılan işlemlerle ilgilidir. E.B.'nin sperminin kimliği belirsiz bir kadın tarafından bağışlanan bir yumurta ile IVF yöntemiyle birleştirilmesi ve embriyonun taşıyıcı anneye yerleştirilmesi sonucundan sağlıklı bir biçimde ABD'nde dünyaya gelen çocuk (X)'in velayeti alma hakkı kazanamayan başvuran, AİHM'e başvuruda bulunmuştur. Mahkeme, yaptığı değerlendirmede başvuruyu kabul edilebilir bulsa da Başvuranın X ile ilişkisini sona erdiren, davalı Devletin müdahalesi değildi ve Mahkeme, başvuranın zor duruma düştüğü açıkça görülse de Norveç Mahkemelerinin, AİHS kapsamında, başvurana ait hakların iç hukuk birimlerince dikkatlice korunduğunu ifade etmiştir. Karşı oy kullanan yargıç Juric, mevcut dava ile ilgili olarak geniş bir takdir payı tanıdığını ifade ederek Mahkeme'nin davalı devletin geçerli bir doğum belgesinin tamamen reddedilmesinin aşırı katılık olduğunu ve günümüzde geleneksel aile yaşamı anlayışının aksine, 21. yüzyılda genetik anneler (dölllenmiş yumurtayı sağlayan), doğum/gebelik anneleri, evlat edinen anneler ve müstakbel anneler arasında değişen, her zamankinden daha farklı annelik kimliklerini bulunduğunu ifade etmişti. Bununla birlikte, baba E.B.'nin başvuranın X'i ziyaret etme veya X ile temas halinde olma hakkını reddetme yetkisini elinde bulundurmasına dikkat çeken Juric'e göre böyle bir güç dengesizliği, yalnızca bir kişinin başka bir kişi üzerinde hayatını değiştirecek kararlar almasına yol açmamakta aynı zamanda, bu gücün başvurunu suistimal etmek için kötüye kullanılabileceği bir durum yaratabilmektedir. Ayrıca Juric, Mahkeme'nin LGBTQ topluluğunun haklarını tanıdığına dikkat çekerek geleneksel olmayan aile dizilimlerine ve farklı cinsel yönelimlere veya kimliklere sahip kişilere çeşitli haklar verildiği vurgulamıştır. Mahkemenin bir yandan LGBTQ topluluğunun artan ebeveynlik haklarını tanımamasını ve diğer yandan müstakbel çocukları ile ilişki kurma hakkından mahrum bırakılan müstakbel ebeveynlere herhangi bir koruma sağlamamasının kabul edilemez olduğunu ifade etmiştir.

Brüstle / Greenpeace kararı, Alman Federal Mahkemesi tarafından ön karar yöntemi ile AB Adalet Mahkemesi'ne üç soru sorulmuştur. Bu sorulardan birincisi insan embriyosunun nasıl tanımlanacağıydı. İkinci soru 98/44 sayılı BiyotekYön'ün 6(2)/c hükmündeki yasağın bazı hastalıkların tedavisi için yapılan bilimsel araştırmaları da kapsayıp kapsamadığıydı. Üçüncü soru, bilimsel araştırmalarda, öğreti embriyonun tahribini gerektiriyorsa, bu işlem hangi aşamadan sonra yasaktır şeklindeydi.

AB Hukuk Mahkemesi,

Bilimsel gelişmelerin ışığında, döllenmeden yaklaşık beş gün sonra oluşan sıvı içinde birikmiş hücre yığını (blastosist) aşamasındaki bir insan embriyosundan elde edilen bir kök hücrenin de söz konusu madde hükmü anlamında “insan embriyosu” sayılıp sayılmayacağına başvuran mahkeme karar vermelidir demiştir.

İnsan embriyolarının endüstriyel ve ticari amaçlarla kullanımı konusunda 98/44 sayılı Yönerge'nin 6(2) (c) maddesinde düzenlenen patent elde etme yasağı, insan embriyolarının bilimsel araştırma amaçlarıyla kullanımını da kapsar; ancak insan embriyosuna tedavi ve teşhis amacıyla yapılan uygulamaları kapsayan ve embriyoya yararlı olan kullanımlara patent verilebilir bulunmuştur.

(4) 98/44 sayılı Yönerge'nin 6(2) (c) maddesi, patent başvurusunun konusunu oluşturan teknik öğretinin insan embriyolarının önceden parçalanmasını veya temel malzeme olarak kullanılmalarını gerektirmesi durumunda, bu işlemlerin hangi aşamada gerçekleştiğine bakılmaksızın ve başvuru konusu teknik öğretinin tarifi insan embriyolarının kullanımından bahsetmese dahi, bu buluşlara patent verilmez şeklinde ifade etmiştir.

4.3. Değerlendirme

Mahkeme dokümanlarından elde edilen bulgular ışığında, mahkemelerin in vitro olarak üretilen insan embriyosuna dair net bir tanımlama çabası içerisinde olmadıkları görülmektedir. Mahkemelerin kararları doğrultusunda bakıldığında in vitro insan embriyosu;

Evans davasına göre yaşam hakkı karşılıklı rızaya bağlı olan ve bu karşılıklı rıza ortadan kalktığında yok edilebilen, Knetch ve Nedescu davalarına göre devlet tarafından güvenlik kaygıları ile el konulabilen ya da nakledilebilen, Parillo davasına göre bireye ait bir mal veya mülk olarak kabul edilemeyeceği ilan edilen ve yine aynı davada bir yaşam potansiyeline sahip olduğu kabul edilse de yaşam hakkının başlangıcının devletlere tanınan takdir payı kapsamına girdiği vurgulanan insan embriyosunun, parçalandığı, zarar gördüğü ya da temel malzeme olarak kullanıldığı durumlarda Brustle davasında görüleceği üzere, ne tür bir tedavi sağlayacağına bakılmaksızın bu şekilde elde edilen buluşların AB sınırları içerisinde patentlenemeyeceğine hükmedilmiştir.

Evans davasında karşı oy kullanan yargıçlar, gamet hücrelerinin bireyin bedeninden çıktıkları andan itibaren bireyin kontrolünde olmadığını ve bireyin rızasını geri çekerken bir başkasına ait gamet hücresinin de yok edildiği iddiası ile bu davadan yaklaşık on yıl sonra

karara bağlanan Parillo davası bünyesinde bir kısmı oluşturan ve reddedilen “embriyoların başvuranın kendisine ait bir mülk olma” iddiası, birlikte değerlendirildiğinde in vitro insan embriyoların yaşam durumları, kendine özgü (sui generis) bir hal kazanmaktadır. Bu durumda, egemen güç tarafından el konulabilen, yeri değiştirilebilen, ancak rıza ile var olabilen, kişinin malı mülkü sayılmayan ve zarar göreceği şekilde üzerinde araştırma yapılamayan dolayısıyla varoluşundan gelen kesinleşmiş hiçbir hakkı bulunmayan bir insan potansiyeli olarak derin dondurucuda akıbetini bekleyen insan embriyosunun durumunu, toplumsalın sınırında yaşatılan ve ne içeriye alınabilen ne de dışlanabilen bir yaşam olarak görme imkanı bulunmaktadır. Bir insan olarak kabul edilmeyerek bios dışında bırakılmış ancak, bir insan olmak konusunda potansiyeli vurgulanarak bu dışlanmışlık halinde içeri alınmıştır.

Bu bağlamda, insan embriyosunu herhangi bir hukuksal tanıma kavuşmayan derin dondurucudaki varlığı, toplumsal yaşam için Agamben tarafından vurgulanan bir “istisna” durumunu yansıtmaktadır. Hukuki olarak, yaşam hakkının tanımsızlığı nedeniyle oluşan belirsizlik durumunu, mahkemelerin, devletlere tanınan geniş takdir hakkı içerisinde değerlendirmesiyle in vitro insan embriyosunun konumu, istisnanın aynı zamanda bir “kural” olarak günümüzde modern toplumsal hayatın tam ortasında belirmesine yol açmıştır. Bu kural halinin kalıcı durumunda, Agamben’in biyolojik seviyeye indirgenmiş hayatların yaşam alanı olarak gördüğü “kamp”ın, Rose’un günümüzdeki biyopolitiği “yaşamın molekülerleşmesi” olarak tanımlaması kapsamında düşünüldüğünde, “yaşatma veya ölüme terk etme” sınırında bir biyolojik varlık olarak bulunan in vitro insan embriyosunun yaşam alanı olarak “derin dondurucu” ile “kamp” karşılaştırılmasının değerlendirilmesi, ileride yapılacak çalışmalara da ilham verebilecek özellik taşımaktadır.

Almanya Devleti’nin ABAD’na sorduğu insan embriyosunun nasıl tanımlanacağı, Madde 6-2(c)’nin insan embriyosuna bilimsel araştırma yapılabilmesini kapsayıp kapsamadığı ve bu araştırmaların embriyo tahribini gerektirmesi halinde bu yasağın ne zaman devreye girdiği şeklindeki sorulara Mahkeme’ce verilen cevapta, insan embriyosu tanımının üye devletlerce yapılması gerektiği, embriyoların tedavisi ve teşhis amaçlı buluşların patentlenebileceği ancak embriyoya zarar verilen herhangi bir araştırmanın hiçbir şekilde patentlenemeyeceği belirtilmiştir ve bu karar Dr. Oliver Brustle’nin yaptığı buluşun patentinin iptal edilmesine yol açmıştır.

Madde 6

1. Buluşlar, ticari kullanımlarının kamu düzenine veya ahlaka aykırı olduğu durumlarda patent alınmaz; ancak bu kullanımlar yalnızca yasa veya yönetmelikle yasaklanabildiği için kanuna aykırı olarak kabul edilmeyecektir.

2. 1. paragraf temelinde, özellikle aşağıdakiler patentlenemez kabul edilecektir:

(a) insan klonlama işlemleri;

(b) insanların eşey hattı genetik kimliğini değiştirmeye yönelik işlemler;

(c) endüstriyel veya ticari amaçlarla insan embriyolarının kullanımı;

(d) insan veya hayvana önemli bir tıbbi fayda sağlamadan acı çekmelerine neden olabilecek hayvanların ve ayrıca bu tür işlemlerden kaynaklanan hayvanların genetik kimliğini değiştirmeye yönelik işlemler (European Parliament and of the Council , 1998).

Patentleme konusunda böylesine net bir tanımlama yoluna gidilmesi, Yu ve Lui'nin "rekabetin ve kapitalizmin yeni yatırım sahası olarak benzeri görülmemiş ölçekte büyüyen bir yoğunlaşma alanı (Yu & Lui, 2009, s. 289)" şeklinde tanımladığı biyoteknoloji sektörünün itirazları ile karşılaşmıştır. Rajan'ın "yaşam bilimleri, mühendislik ve yeni teknolojilerin birlikteliği ile ilerleyen biyoteknoloji şirketleri ve bu şirketlerin en büyük destekçileri olarak gösterdiği ilaç firmaları için üretimde kullanılan hammadde kaynağı olarak görülen biyolojik malzeme (Rajan, 2012, s. 40)" üzerine konulan böylesine bir engel, milyarlarca dolarlık bir yarış içerisinde önemli kayıplara yol açma ihtimalini de beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda Mahkeme, 2014 yılında Brustle Kararı'nı da kapsayan ve patentleme yasağını esneten yeni bir karar açıklamıştır.

...Brüstle davasındaki ... kararından, döllenenmemiş bir insan yumurtasının şu ana kadar, Madde 6(2)(c) anlamında 'insan embriyosu' olarak sınıflandırılması gerektiği sonucu çıkmaktadır. Çünkü bu organizma 'bir insanın gelişme sürecini başlatma yeteneğine sahiptir'. Avrupa Parlamentosu ve Konseyinin 6 Temmuz 1998 tarihli ve 98/44/EC sayılı Direktifinin 6(2)(c) Maddesi, bölünmesi ve daha fazla gelişmesi partenogenez tarafından uyarılmış olan döllenenmemiş bir insan yumurtasının bir yumurta hücresi oluşturmadığı şeklinde yorumlanmalıdır ve bu şekildeki "insan embriyosu"nun durumu, mevcut bilimsel bilgiler ışığında doğuştan bir insana dönüşme kapasitesine sahip değilse, bu hükmün anlamı dahilinde, ulusal mahkemenin belirleyeceği bir konudur (International Stem Cell Corporation / Comptroller General of Patents, Designs and Trade Marks, 2014).

Bu iki karar beraberce değerlendirildiğinde, böylesine önemli bir uluslararası karar alıcının metninde, Rose'un "çağdaş biyopolitikamız artık yaşamın, ilaç moleküllerinden oositlere ve kök hücrelere kadar tüm moleküler unsurlarının mobilize edilebileceği, kontrol edilebileceği, birleştirilebileceği ve hareket ettirilebileceği veya olması gerektiği tüm yollarla ilgili bir moleküler ölçekte işlemekte" olduğuna dair öngörüsüne uygun olabilecek şekilde ve

biyokapitalist gelişimin üretim çizgisini bozmayacak yönde yaptığı dikkat çekici değişimin göz ardı edilmemesi gerekmektedir.

Bu bağlamda, uluslararası alanda alınan kararlara bakıldığında UNESCO'nun 1997 yılında İnsan Genomu ve İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi isimli bildirgesi;

C- İnsan Genomu İle İlgili Araştırma

Madde 10- Özellikle biyoloji, genetik ve tıp alanlarında insan genomu ile ilgili olarak yürütülecek hiçbir araştırma ya da uygulama, insan haklarına, temel özgürlüklere, bireylerin veya insan topluluklarının onuruna gösterilen saygıdan daha üstün değildir.

Madde 11- Üremeye yönelik insan klonlama gibi insan onuruna aykırı uygulamalara izin verilemez. Devletler ve yetkili uluslararası örgütler böyle uygulamaların ortaya çıkarılması ve bu Bildirgede ortaya konan ilkelere uygun olarak gerekli önlemlerin ulusal veya uluslararası düzeyde alınması amacıyla iş birliği yapmaya çağılmaktadır (Unesco, 1997, s. 3).

İfadeleri içermektedir.

1997 yılında Avrupa Konseyince ilan edilen ve ülkemizde de “Biyoloji Ve Tıbbın Uygulanması Bakımından İnsan Hakları Ve İnsan Haysiyetinin Korunması Sözleşmesi: İnsan Hakları Ve Biyotıp Sözleşmesinin Uygun Bulunduğuna Dair Kanun” adıyla ve 5013 sayılı kanun numarasıyla 13.03.2003 tarihinde kabul edilen ve 20.04.2004 tarihinde 25439 sayılı resmi gazetede yayınlanarak yürürlüğe giren İnsan Hakları Ve Biyotıp Sözleşmesi (Oviedo Sözleşmesi), yapılacak bilimsel faaliyetlerin sınırlarını;

Madde 13: İnsanın genetik yapısı üzerine girişimler

İnsan genomunu değiştirmeye yönelik bir girişim; yalnızca, önleme, tanı koyma ve tedavi amaçlarıyla yapılır. Amaç herhangi bir altsoyun genetik yapısında değişiklik yapılması olamaz.

Madde 14: Cinsiyetin seçilmemesi

Cinsiyetle ilgili ciddi bir kalıtsal hastalıktan kaçınma hali hariç, doğacak çocuğun cinsiyetini seçmek amacıyla tıbben destekli döllenme tekniklerinin kullanılmasından kaçınılacaktır.

Madde 18 – Tüpte (in vitro) Embriyo Üzerinde Araştırma

1 Kanunun tüpte embriyo üzerinde araştırmaya izin vermesi halinde, embriyo için yeterli koruma sağlanmalıdır.

2 Araştırma amaçlarıyla insan embriyolarının oluşturulması yasaktır (Council Of Europe, 1997, s. 5).

Şeklinde belirlemiştir.

Ayrıca, 2014 yılında, Horizon 2020 başlığı altında yayınlanan ve devamında Horizon Europe başlığı altında geçerliliği sürdürülen Avrupa Birliği yardım fonlarının bilimsel alımların desteklenmesi amacıyla dağıtımı ve kapsamı belirleyen ve kriterlere göre,

Projeler yalnızca sivil uygulamalara odaklanmalıdır ve;

-üreme amacıyla için insan klonlamayı,

-somatik hücre nükleer transferi de dahil olmak üzere, yalnızca araştırma amacıyla veya kök hücre temini amacıyla da olsa insan embriyoları yaratmayı ve

- kalıtsal hale getirebilecek şekilde insanların genetik mirasını değiştirmeyi (gonadların kanser tedavisine ilişkin araştırmalar hariç),

Hedeflememelidir (European Commission, 2022, s. 8-9).

İbaresini bulunmaktadır.

Bütün bu bilgiler ışığında biyoteknoloji çalışmalarının insan genomunun germ hattına müdahale etmesi ve klonlama konusunda net bir çizgi çekilmiş ve yine yapılan çalışmalardan insan embriyosunun zarar görmemesi vurgulanmıştır. Ancak ABAD'nin Brustle Kararı örneğinde görüldüğü gibi bilimsel teknolojiler, yeni kazançlara ve patentlere imkan verdikçe bu kararlarda değişim yapılması mümkün görünmektedir.

İnsan embriyosunun in vitro üretimi imkanı, kök hücre çalışmalarına biyolojik hammadde deposu ve büyük kazanç beklentisi oluşturmasından toplumsal olarak dezavantajlı sınıfların bu teknolojiye erişim eşitsizliklerine, transhümanist bir gelecekte insanın biyoteknolojik olarak geliştirilebileceği beklentisinden distopik bir dünya tasarımı içerisinde öjenik korkulara kadar çok geniş bir alanda tartışılan bir kavşak noktasını oluşturmaktadır.

Bu tartışmalar içerisinde, toplumsal olarak dezavantajlı sınıfların tasvirine bir tipoloji içermesi açısından, AİHM'nde 2007 yılında sonuçlanan Dickson Davası örneği önem arz etmektedir. Hapishanede bulunan bir kişinin IVF tedavisine ulaşma imkanı kısıtlanırken AİHM başvuranın itirazını kabul etmiş ve Birleşik Krallık Devleti'ni tazminat ödemeye mahkum etmiştir. Bu karar alınırken muhalefet şerhi olarak gelen itirazın içeriğinde bir kişinin IVF tedavisine erişimde kişinin şiddet geçmişi, partneri ile tanışma şekli ve şimdiki durumu, cezalandırma kavramı ile IVF tedavisine erişim kısıtlamasının örtüşebileceği gibi argümanlar üretilmiştir.

Yine AİHM'de sonuçlan Jurcic davasında IFV tedavisi ile embriyo transferi yapılan bir kadının iş başvurusu sırasında bu durumu beyan etmemesi nedeniyle sağlık sigortasınca kadının

hamilelik nedeniyle oluşan iş kayıplarını finanse etmemesi bir ayrımcılık örneği olarak görülmüş ve davalı devletin bu tutumu “hamile kadınları hedef alan bir ev içi uygulama” olarak tespit etmiştir. Ayrıca, Mahkeme bu bağlamda toplumsal cinsiyet kalıp yargılarına ilişkin endişelerini dile getirmiştir.

Jurcic Davasından yola çıkarak ortaya konabilecek bir diğer unsur, Turner’ın *Beden ve Toplum* (2020) kitabında doğa/kültür ayrımına bağlı olarak “ataerkilliğin evrenselliğinin feminist bir yaklaşımında” kadının üreme rollerinden dolayı kadınların kültür yerine doğa ile eşleştirildiklerine ve böylece, kadınları sosyal öncesi ve alt sosyal statüye ait olduklarına ve sonuçta “toplum içerisinde kadınların alt statülerinin evrenselliğini ile kadınların üreme işlevinin evrenselliği” ile açıklanmakta olduğunu vurgulayarak kadınların itaatlerinin fizyolojinin bir sonucu olmadığını ve bunun aslında kadın üremesinin doğa ile kopmaz bağlarını anlatan kültürel yorumunun bir sonucu olduğunu iddia etmiştir (Turner, 2020, s. 101). Bu argümanına doğa kültür ikilemin “kentleşme”, “sekülerleşme” ve “bilimsel tıp” tarafından karakterize edilen toplumlarda giderek bulanıklaştığı ve “doğa”nın sürekli olarak etkili bir biçimde modern kültürler tarafından özelleştirildiği vurgusunu ekleyen Turner, böylelikle genetik teknolojisindeki gelişmelerle (embriyo nakli, sperm bankaları, suni dölleme, sterilizasyon, gebelik kontrolü vb.) kültürün kitlesel olarak doğal süreçlere müdahale ederek sonuçta kadınların, kültürün üreme süreçlerine olan etkisi nedeniyle doğadan ayrılmakta olduğunu ifade etmiştir (Turner, 2020, s. 103). Ancak Jurcic davasında bakılacak olursa, IVF tedavisi nedeniyle ortaya çıkan ve mahkemece kabul edildiği haliyle tutanaklara geçmiş bir ifadeyle, “ayrımcılık” biçimlerinin, “doğa”nın “kültür” etkisiyle değişime, dönüşüme uğraması yerine, yeni teknolojiler ve yöntemler bağlamında farklı şekillerde de olsa kadının üreme işlevi kaynaklı eşitsizliklerin eski ve tanıdık biçimlerde sürelebileceğine dair bir bakış oluşturabilmek mümkün görünmektedir.

AİHM’de görülen Lia Davasında, başvuranlar ikinci kez IVF tedavisi hakkını yaş sınırını geçmeleri nedeniyle kaybetmiştir. Mahkeme sırasında davalı devlet, başvuranların Malta dışında IVF tedavisine erişim imkanları olduğunu vurgularken davalı tarafın bu imkanı sağlayacak ekonomik imkandan yoksun olduklarını beyan etmeleri, IVF tedavisine erişimin kısıtlılıkları arasına finansal boyutun da eklenmesini gerektirmeyi düşündürmektedir.

Bahsedilen üç davada başvuran tiyolojiilerinin varlığının karar metinlerinde net bir şekilde ortaya konması, bu tiyolojiilerin karşı karşıya kaldıkları eşitsizliklerin IVF tedavisi ya da genel olarak ÜYTE kapsamında çocuk sahibi olma durumları bağlamında biyokapitalist sistem eleştirisi olarak değerlendirilmesi şeklinde gerek uluslararası ölçekte gerekse de ulusal ölçeklerde yapılabilecek çalışmaların da önünü açmaktadır.

2012 yılında sonuçlanan Costa ve Pavan davasında AİHM, in vitro insan embriyosuna PGT yöntemi ile kistik fibrozis taraması yapılması konusunda davalı devleti orantısız güç kullanması nedeniyle hatalı bulmuştur. Bu bağlamda PGT ve diğer tanı yöntemleri, bir yanda kistik fibrozis ya da benzeri genetik hastalık taşıyan embriyoların tespit edilmesi ve elenmesini sağlarken diğer yanda doğal olmayan bir seçilimin de araçsal bir fonksiyonu olarak ortaya çıkmaktadır.

Anne karnındaki yaşantısı boyunca anne bedeninin bir parçası varsayılarak henüz sağ bir doğum gerçekleştirmemesi sebebiyle bir kişi sayılmasa da yaşam hakkı hukuksal olarak tanımlanabilen insan embriyosuna yapılabilen genetik tanı testleri neticesinde teşhis edilen genetik hastalıklar beraberinde çok boyutlu kürtaj tartışmalarını beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla konuya dair; devletin, sağlık sektörünün ve hekimlerin sorumlulukları ve görevleri, devletin böyle dünyaya gelen çocukların sigorta giderleri anlamında karşılaştığı mali yüklenimleri, ebeveynlerin hastalık tanısı almış cenini dünyaya getirme ya da getirmeme yönündeki duygulanımları, tercihleri ve çatışmaları, tıbbi etik ve dini hassasiyetler v.b. gibi çeşitlendirilebilecek düzlemlerde çalışmalar, araştırmalar ve hukuksal yönelimler oldukça geniş bir külliyyat oluşturmaktadır.

Ancak, in vitro ile üretilmiş ve henüz anne karnına implante edilememiş insan embriyosunda genetik tanı metotlarından herhangi birisi ile hastalık tanımlanması alması durumunda yukarıda belirlenen çeşitlilikte tartışma boyutunun oluşmadığı görülmekte ve embriyo dünyaya geldiğinde yaşama şansını olup olmadığına bakılmaksızın değerlendirme dışı bırakılmaktadır. Böylesi bir durum, moleküler biyopolitiğin yarattığı imkanların tek parça bedene yönelik biyopolitik stratejilerden farkının izlenmesi açısından son derece önemli bir fırsat sunmaktadır. Tek parça beden anlayışının parçalandığı moleküler biyopolitik döneminde, in vitro teknolojisinin sunduğu “embriyonun anne karnına yerleşmeden önce reddedilebilme olasılığı” ile tek parça beden biyopolitiği için çok parçalı, detaylı ve tek hamlede çözümlemesi

zor görünen “sorunlarının” henüz oluşmadan ortadan kaldırılmasının anne karnındaki cenine müdahaleye hassasiyet gösterecek ebeveynler (moleküler biyopolitiğin kurduğu özgür ve aktif bireyler olarak) için dahi herhangi bir itiraz kaynağı olmadığı gözlemlenmektedir.

Costa ve Pavan Davası ile ortaya konan “genetik tanı” imkanı, Brüstle Kararı ile “patentlenebilirlik” Avrupa Birliği ve UNESCO belgelerinde geçtiği şekliyle “insan klonlama engeli”, “germ hattına müdahale yasağı” ve “embriyonun bütünlüğüne hiçbir şekilde zarar verilemezlik hali” tanımlamalarının oluşturduğu söylemin gelişim çizgisi, distopik bir öjeni kaygıları ile transhümanist bir gelecek beklentileri kavşağı için önemli bir nokta teşkil etmektedir. Bu bağlamda He Jiankui’nin istenmeyen (!) ikizleri önemli bir tartışma yaratmıştır.

Kasım 2018’de Hong Kong’da düzenlenen Uluslararası İnsan Genomu Düzenleme Zirvesi’nde sunum yapan Çinli biyofizikçi (He Jiankui), konuşmasında, 2018’de dünyaya gelen ikiz kız bebek (Lulu ve Nana) üzerinde embriyo aşamasında gen düzenlemesi yaptığını ilan etmiştir. He Jiankui, bebeklerin genomuna CRISPR/Cas9 yöntemi ile yaptığı müdahale neticesinde, insanlarda viral bağışıklığı zayıflatan CCR5 adlı geni devre dışı bırakarak bebekleri HIV virüsüne doğuştan bağışıklık kazandırmayı başardığını iddia etmiştir. He Juankui, sonrasında yaptığı konuşmasında bu şekilde dünyaya gelmiş üçüncü bir bebek daha dünyaya geldiğini itiraf etmiş ve yaptığı bütün bu çalışmalar nedeniyle mayıs 2022 tarihine kadar cezaevine gönderilmiştir. Ancak yarattığı tartışma güncelliğini korumakta ve böylesi çalışmalarının bir daha olmaması için DSÖ öncülüğünde bir haberleşme ağı kurulması teklif edilmiş ve proje hayata geçirilmiştir (World Health Organisation, 2021, s. 4-5).

DIY (Do It Yourself) “2008 yılında Boston’da kurulan ve bir çok biyologun katılımı ile hemen hemen her türlü biyolojik alanda faaliyet gösteren ve her isteyene ücretsiz açık kaynak paylaşımı sağlayan çok geniş bir merkezizetsiz ağ organizasyonu” (Kurtoğlu, 2018, s. 112-113), Gibson ailesi örneği (1990 doğumlu bir kadının “embriyo sahiplenme” şeklinde, 1992 yılında dondurulmuş bir embriyonun transferi ile 2007 yılında doğum yapması), 2000 yılında ABD’de yaşayan ve Fanconi Anemisi hastası olan Molly’nin tedavisi amacıyla kardeşi Adam’ın dünyaya gelmesi ve bebeğin kordon kanının Molly’nin tedavisinde kullanılması gibi örnekler üzerinden gidildiğinde transhümanist gelecek ile öjenik distopya arasında belirsiz konumda rejeneratif tıp, ÜYTE çeşitlemeleri, biyogüvenlik gibi konuların tartışmaları ve bu

tartışmalara paralel olarak ilgili kurumların düzenlemeleri, Rose'un moleküler düzeyde değerlendirdiği "risk" in biyopolitiği anlamında güncelliğini korumaktadır.

S.H. Ve Diğerleri / Avusturya, Lia / Malta dava dosyalarında davalı ülkelerin savunmaların kişilerin başka ülkelerde taşıyıcı annelik veya yumurta / sperm bağışı yöntemlerine ulaşabilecekleri argümanı, in vitro nun moleküler düzeyde işleyen biyopolitiğine bir başka örnek olarak belirmektedir. Böyle bir yolun açık bırakılması ile incelikle çalışan bir bilgi iktidar tertibatı, hem nüfusun etik ve kültürel kaygıları düzenlemekte hem de öznenin aktif olarak kendini karar alıcı noktada görerek ülke sınırlarının ötesinde arayışlara girmesini sağlarken aynı zamanda böylesi bir yönlendirme ile bir yandan da biyokapitalist bir ülkelerarası doğum turizmine yol açılmaktadır.

Bu noktada, bahsi geçen sağlık turizminin en önemli öznesi olarak "taşıyıcı annelik", AİHM'nde görülen S.H ve Diğerleri, Mennenson, Labassee, D. Ve Diğerleri, Faulon, Paradiso ve Campanelli, Laborie ve Diğerleri, Valdís Fjölnisdóttir ve Diğerleri, Lia ve A.M Davaları'nın ortak figürü olarak ön plana çıkmaktadır. Taşıyıcı annelik kavramı ile bağlantılı olarak davaların yine ortak özelliği, buradaki başvuruların IVF için taşıyıcı anneliğe izine verilen bir başka ülkeye yolculuk yapmış olmalarıdır ve bu durum, konuyu uluslararası boyuta taşıyarak "uluslararası taşıyıcı anne" kavramının ortaya çıkmasına sebep olmaktadır.

Davalardan dosyalarında taşıyıcı anne ile yapılan sözleşmeler neticesinde doğum yapılan ülkelerde alınan belgelerde ebeveyn olarak başvuranların isimlerini yazılabildiği görülmekte ancak Paradiso ve Campanelli, A.M. ve Valdís Fjölnisdóttir ve Diğerleri Davalarında vatandaşı olunan ülkeye geri dönüldüğünde bu ebeeynliğin tanınmasında sorunlar yaşandığı bulgularına ulaşılmaktadır. Böylesi bir durumda, özellikle babanın da biyolojik ebeveyn olmadığı hallerde taşıyıcı anne ve hatta taşıyıcı annenin eşi, yerel hukuk birimlerince çocuğun ebeveynleri olarak görülmüştür. Bahsi geçen davaların ortaklıklarının yanı sıra aralarındaki önemli farklılık, Paradiso ve Campanelli Davasında çocuk terk edilmiş sayılarak ülke içerisinde bir başka aileye evlat olarak verilmiş, Valdís Fjölnisdóttir ve Diğerleri davasında çocuğun bakımına dair sosyal kurumlarla yapılan sözleşmeler neticesinde ailede bırakılmış, A.M. davasında ise kadın, eşinden boşanmış durumda olduğu için çocuğun velayetine dair herhangi bir hak kazanamamıştır. Bu durumdaki ebeveynler davalarda, "sosyal ebeveyn" olarak isimlendirilmekte olup, uluslararası taşıyıcı annelik ile çocuk sahibi olunmaya çalışırken ciddi

travmatik durumlarında öznesi konumunda kalabilmektedirler ve terk edilmiş sıfatında çocukların oluşumuna sebebiyet verebilmektedirler.

Başvuranların çocuk sahibi olmak adına giriştikleri taşıyıcı annelik arayışlarını tesadüfen yürütmedikleri ve onlara yol gösteren çeşitli kurum ve kuruluşlarla sözleşme imzaladıkları, özellikle Paradiso ve Campanelli ile A.M Dava dokümanlarında görülmektedir. Böylece ortaya arayış içinde olan ebeveynlerden, taşıyıcı annelerden, aracı konumda olan ve bürokratik işlemleri yapan firmalardan, biyoteknoloji şirketlerinden, kliniklerden ve hekimlerden oluşan bir büyük ağ yapısı ortaya çıkmaktadır. Bu ağ yapısı Rabinow'un "yeni bir grup ve bireysel kimlik türü" olarak isimlendirdiği biyososyalitelerin bir örneği olarak değerlendirilebilmektedir. Rabinow'a göre bu biyososyal gruplar, kendi aralarında bilgi paylaşımı yapmak ve deneyimlerini paylaşmak bir araya gelebiliyor, "kendi" hastalıklarına yönelik araştırmalar için fon sağlamak için lobi yapabiliyor, bireysel ve kolektif çabaları ile yaşam biçimlerini moleküler ışığında yeniden şekillendirmekte ve çeşitli tıp uzmanları, klinikler, laboratuvarlar ile yeni ilişkiler geliştirmektedirler.

Bu bağlamda, dava dosyalarından elde edilen bulgular incelendiğinde Mennenson, Labassee, Faulon ve Bouvet Davalarında benzer ülkelere (Hindistan – Ukrayna) yapılan yolculukların ve yolculuk sonrası dönüşlerinde yerel hukukla yaşadıkları benzer sorunların ışığında taşıyıcı anneliğin biyososyal bir gruplaşma alanı olduğuna dair izlenimler bulunmaktadır.

BEŞİNCİ BÖLÜM

SONUÇ

Bilinen tarih boyunca düşünürler, hayatın başlangıcına ve bitişine dair açıklamalar getirmeye çalışmış olsa da beden genelde bu düşüncelerin içerisinde mutlaka bulunmasına rağmen çoğunlukla merkezi bir konumda değerlendirilmemiştir. Beden, ancak on sekizinci yüzyılla birlikte şehirleşen ve yoğun bir şekilde birlikte yaşamaya başlayan insan yığınlarının incelenmeye başlanması ile birlikte nüfus kavramı içerisinde doğum ölüm oranları, hijyen karantina ve öjeni gibi faktörlere göre düşünülmüş ve tekrardan tartışmaların içerisine alınmıştır.

Hazırladığım tez öncelikle, günümüzde bedenin genel olarak sosyal bilimlerin içerisindeki önemi yadsınamaz konumuna erişirken izlediği yolları ve bu yollardaki önemli değişimleri ortaya koyarken diğer yandan teknolojik gelişmelerin sağladığı imkanlar nedeniyle bedeni artık tek parça olarak değerlendirmenin mümkün olmadığı iddiasını incelemektedir.

Bedenin, toplumsal olarak kurulan ve dolayısıyla toplumsalın izlerini yansıtan bir ayna olarak görüldüğü çalışmalarda beden, toplumsalın yansımalarının bir “sosyobilişsel geri bildirim alanı” olarak değerlendirilmiş ve böyle çalışmalar, beden teni üzerine ya da beden teninin dışarıdan görünen yönlerine iki boyutlu bir fiziksel düzlemdeki bakışla odaklanarak toplumun geneline ya da içerisinde yaşanan dönemin gündelik hayat bilgisine ait tarihsel, kültürel, sosyal ve politik işaretlerin arayışına girerken önemli bulgulara ulaşmışlardır. Ancak, beden tenini “sosyolojik bir olay ufku” olarak gören ve onu, sanki hacimsiz bir düzlemmişçesine değerlendiren bu bakış, günümüzde beden bütünlüğünden ayrılabilen çeşitli alt parçaların varlığı ile, kendisinden ayrılan bu parçalara rağmen bazı durumlarda hayatına devam edebilme imkanı bulunan “geriye kalan beden”in varlığının fark edilmesiyle birlikte artık, beden teninden içeriye sızmakta, ona bir fiziksel bir hacim kazandırmakta ve bedenin değerlendirilmesinde eksik kalan üçüncü boyutun tamamlanmasını sağlayarak beden çalışmalarının ontolojik bir üç boyutlu bütünlüğe kavuşmasına neden olmaktadır.

Böylesi bir farkındalığın gelişiminde bilgisayarların hem yazılımsal hem de donanımsal yönden gelişerek bilimsel araştırmaların çok çeşitli bölümlerinde kullanılabilir hale gelmesi, malzeme biliminin pek çok dayanıklı, küçük ve hafif araç gereci üretebiliyor olması, soğutma

ve depolama tekniklerindeki ilerleme vb. konularda atılım yapan teknolojinin sağladığı altyapısal desteğin tıbbi alana uyarlanması, çok önemli bir yer tutmakta ve böylece, beden altı parçaların görüntülenebilmesi, bedenden ayrılıp saklanabilmesi, başka bir yere nakledilebilmesi mümkün olabilmektedir. Bununla birlikte, yine teknolojik altyapının sağladığı destekle birlikte bedensel işleyişin moleküler derinliklerine inilerek DNA'nın keşfedilmesi ve devamında insan genomunun haritalanabilmesi, tıp alanının bedenün çalışma prensiplerine dair daha önce olmadığı kadar yoğun ve detaylı bilgiye ulaşmasına imkan sağlamıştır.

Hayatın moleküler düzeyde yoğun bilgisine - çeşitli gözlemler, deneyler ve bilimsel araştırmalar sayesinde- erişim olasılığının varlığında kurulmaya başlayan biyoteknoloji firmaları, bir yanda kendi başlarına birer biyodeğer olarak dolaşıma girebilen beden altı parçaları üzerinde yaptıkları araştırmalar ve bu araştırmaların başarılı sonuçlarını patentleyebilmeleri neticesinde milyarlarca dolarlık kazançlara ulaşırken diğer yanda yaptıkları bu araştırmalarda beden altı parçalarını, bu araştırmaların hammaddesi olarak kullanarak talep oluşumuna da yol açmaktadır. Dolayısıyla, bahsedilen araştırma, kazanç ve talep çevrimi kapsamında hızla büyüyen bir biyokapitalist model içerisinde bulunan hayatın moleküler bilgisi, bir rekabet unsuru olarak beden altı parçalarını birer metaya dönüştürürken aynı zamanda, haberleşme ağlarının ait altyapıların büyük hızla yaygınlaşması ve sosyal medya imkanlarının geniş kitlelere erişebilmesinin etkisiyle küresel bazda bir paylaşımın da nesnesi haline gelebilmiştir. Örneğin, COVID-19 salgınının sebebinin SARS-COV-2 virüsü olduğunun anlaşılmasıyla birlikte Çin, virüse ait ellerinde bulunan sekansları GISAID veri tabanına yüklemiş ve diğer ülkeleri önemli bir zaman kaybindan kurtararak hastalığa dair bir aşı üretimi çalışmalarının tüm dünya ölçeğinde başlamasını sağlamıştır. Hastalıkla temas eden ülkelerin virüs genomuna dair paylaşımları neticesinde günümüzde GISAID sisteminde açık kaynak olarak erişilebilecek virüse ait 14.111.014 (12 Aralık 2022 tarihi itibari ile) adet sekans bulunmakta ve sayı günden güne yenilenmektedir (Şekil-5).

Bedenin alt parçaların küresel bazda dolaşmaya başlamalarında organ nakillerinin yaygınlaşması, ucuzlaması, nakilleri yapabilen hekimlerin yetişmesi ve bu nakillerin yapıldığı kliniklerin sayısal artışının oldukça önemli bir yeri olduğunu söylemek mümkündür. Böylece beden bütünlüğü içerisinde bulunan organların bağlı oldukları bedenden bağımsız olarak bir yaşamları olabileceği, bedensiz organlar olarak dolaşıma girebileceği ve bir piyasa ekonomisi içerisinde yasal ya da yasal olmayan şekillerde alınıp satılabileceği anlaşılırken organ nakilleri,

bedenin bütünlüğü dağılarak onu parçaları sökülebilir takılabilir bir noktaya doğru taşınması sonucuna da yol açmıştır. Bu bağlamda, daha önceden bedenin ölümü, beden altı parçalarının da ölümü anlamına gelmekteyken bu nakiller neticesinde bedenin ölümü onu oluşturan parçalar için her durumda geçerli olmamaktadır. Böylece organ nakilleri ile birey için ölüm kavramının değişime gittiği görülmekte ve kalp ölümü ile hayatın sonlanması anlayışından beyin ölümü kavramına geçiş yaşandığı belirlenmektedir.

Ölüm kavramında yaşanan böylesine keskin bir dönüşüme benzer şekilde doğum kavramının da anne karnındaki ceninin gözlemlenmesi ile değişime gittiği ifade edilebilmektedir. Resmi olarak anneden sağ bir doğumum gerçekleşmesi ile bireyin kişilik kazanıldığı varsayılsa da anne karnında bulunan ceninin gelişim süreci içerisinde hayatının ne zaman başladığına dair çeşitli tartışmalara yol açarken yasal kürtajın hamileliğin hangi dönemlerine kadar yapılabileceği ülkeler arası uygulama farklılıklarına ve kabullerine yol açmıştır. Böylesine tartışmalı bir konuda, in vitro olarak üretilebilen insan embriyosu kavramı yepyeni bir duruma yol açarken belki de yaşamın başlangıcını anne karnının da ötesine, çok daha gerilere alarak doğum tanımına farklı bir boyut kazandırmıştır.

In vitro teknolojilerin gelişimi ile birlikte bedene ait gamet hücreleri ilk kez beden dışına alınmış ve dışarı alınan gamet hücrelerinin birleşimi ile insan embriyosu elde edebilmek mümkün olmuştur. Bu teknolojinin IVF tedavisine dönüşümü neticesinde ortaya oldukça önemli bir yardımcı üreme yöntemi ortaya çıkarken in vitro olarak üretilen insan embriyosunun erken gelişim aşamalarının aynı zamanda totipotent bir kök hücre olma özelliği nedeniyle biyokapitalin araştırma/patentleme/hammadde döngüsü içerisinde çok önemli bir biyoteknolojik araştırma alanı olarak belirmesine yol açmıştır. Bu bağlamda, beden dışına çıkarılan gamet hücrelerinin, anne karnına implante edilemeyen ya da edilse de başarısızlığa uğrayan embriyoların ve çeşitli nedenlerle dondurularak saklanan döllenmiş ya da döllenmemiş genetik materyallerin oluşturduğu toplamın içerdiği yaşamın moleküler bilgisinin çekiciliği, alanda faaliyet gösteren her türlü biyoteknoloji firması için dayanılmaz bir çağrıya dönüşürken “in vitro”nun aynı zamanda bir üreme yöntemi olarak kısırlık tedavisinde kullanıyor olması, hiçbir iktidar aygıtının düzenleme/denetleme yapmaktan kaçınmadığı ya da kaçınmak istemediği bir toplumsal faaliyet haline dönüşmektedir.

Dolayısıyla, böylesi bir teknolojik gelişimin benzersiz tarihsel süreci içerisinde şekillenen teorik arka planın varlığı, insan embriyosunun “in vitro” olarak üretilmesi neticesinde ortaya çıkan sosyolojik örüntülerin, kurumların ve öznelerin ortaya konulmasına dair yapmış olduğum çalışmaya ışık tutarken bu örüntülerin/kurumların/öznelerin belirginleştiği çatışmaların, uzlaşmaların ve düzenleme faaliyetlerinin en üst seviyede sergilendiği yer olarak seçilen uluslararası ceza mahkemeleri kararları ile bu alanda yetkin karar alıcıların yayınları, bir yanda araştırmanın dayandığı veri setini oluştururken diğer yanda sağladıkları genel panoramik görüntü sebebiyle konuya dair oluşan yeni bir söylemin belirlendiği bir kazı alanı olarak görev yapmaktadır.

Bu bağlamda, mahkeme tutanaklarında yapılan incelemeler neticesinde in vitro olarak üretilen insan embriyosunun, kök hücre çalışmalarına hem bir hammadde deposu hem de bir araştırma alanı sunarak büyük kazanç beklentisi oluşturmaktan toplumsal olarak dezavantajlı sınıfların bu teknolojiye erişim eşitsizliklerine, transhümanist bir gelecekte insanın biyoteknolojik olarak geliştirilebileceği beklentisinden distopik bir dünya tasarımı içerisinde öjenik korkulara kadar çok geniş bir alanda önemli ve tartışmalı bir kavşak noktasını oluşturduğu görülmektedir.

Konuya insan embriyosunun statüsü açısından bakıldığında, in vitro olarak üretilmiş insan embriyosunun hukuksal olarak bir tanımına dair bir uzlaşımın olmaması nedeniyle mahkemelerin bu durumu “devletlerin takdir hakkı” olarak değerlendirdikleri anlaşılmaktadır. Yine, statüye dair çeşitli davalarda, çalışmada gösterildiği üzere, in vitro insan embriyosunun, yaşam hakkının karşılıklı rızaya tabi olduğu ilan edilirken devletler tarafından güvenlik tedbirleri bağlamında el konulabildikleri ya da taşınabildikleri, bir kişinin malı ya da mülkü olarak değerlendirilemeyecekleri ve AB sınırları içerisinde insan embriyolarının herhangi bir şekilde zarar gördüğü ya da yok edildiği araştırmalara patent verilemeyeceği vurgulanmıştır. Bu bağlamda, insan embriyosunun hukuki tanımdan yoksun olması onu toplumsal hayattan dışlanarak biyolojik bir varlık olarak görülmesine ve bu şekilde bir istisna durumuyla toplumsal hayata dahil edilmesine yol açmaktadır. İstisna halinin devletlerin takdir yetkisi içerisinde değerlendirilmesiyle, in vitro insan embriyosunun derin dondurucudaki geleceği belirsiz ve kendi kontrolünde olmayan yaşamında bu istisna hali, devletlerin takdir yetkisine bağlı bir unsur olarak uluslararası karar alıcılar nezdinde “kural”a dönüşürken hayatını geçirdiği derin dondurucu ile “zoe”nun yaşam alanı olarak nitelendirilen “kamp”ın dikkat çekici benzeşiminin

değerlendirilmesi, yapmakta olduğum bu çalışmadan çıkarılabilecek ve moleküler düzeydeki biyopolitiğin madalyonunun diğer yüzündeki ölüme terk etme refleksiyle karşı karşıya kalmış biyoteknoloji tabanlı moleküler bir çıplak hayatın tasviri anlamında yeni bir araştırma konusu olarak belirginleşmektedir.

2011 yılında Brüstle Kararı ile birlikte in vitro insan embriyosuna dair buluşların patentlenebilirliği konusu gündeme gelmiş ve ABAD, bu konuda Alman karar alıcılara verdiği cevapla embriyoların zarar gördüğü gerekçesiyle Dr. Oliver Brüstle'a verilen patentin uygun olmayacağını belirtirken İnsan Genomu ve İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, İnsan Hakları Ve Biyotıp Sözleşmesi (Oviedo Sözleşmesi) ve 98/44/EC sayılı Direktifinin ilgili maddeleri paralelinde karar alsa da 2014 yılında bu kararı, bir insana dönüşmesi ihtimali olmadığı gerekçesiyle partenogenez tarafından uyarılmış olan döllenmemiş bir insan yumurtasını kapsamadığına hükmederek esnetmiştir. Uluslararası çapta, devletleri dahi bağlayıcı kararlar alabilen yetkili kurumların bu kadar kısa bir süre içerisinde çeşitli baskılar nedeniyle gösterdiği ya da göstermek zorunda kaldığı böyle bir değişim, hayatın moleküler düzeyde bilgisinin varlığını, bu bilgi birikiminin hacmini, bu hacmin etrafında kurulan biyokapitalist üretimin çok çeşitli kanallar üzerinden mevcut iktidarlar üzerine olan etkilerini göstermesi bağlamında çalışmada gösterildiği şekliyle çok özel ve önemli bir bulgudur.

Costa ve Pavan Davasına konu olan PGT'nin varlığında, in vitro insan embriyosuna uygulanabilecek tanı testlerinin sağlıklı embriyoyu tespit edebilme ve dünyaya getirme imkanı, bir yanda toplumsal bedenin üremesine bir denetleme/düzenleme imkanı verirken diğer yanda örtük de olsa bir öjenik kontrolün yolunu açabilecek potansiyel taşımaktadır. Bu bağlamda, yapılan tıbbi seçim ile genetik hastalık taşıdığı anlaşılan embriyoların ayıklanması sağlanırken bu teknoloji ile bazı durumlarda aslında normal bir doğumda çeşitli derecelerde ve şekillerde engelli olarak dünyaya gelerek hayatını bir noktaya ya da sağlıklı bireylerin ortalama ömrü kadar sürdürebilecek bir bireyin, hiçbir zaman dünyaya gelmemesi gibi bir konu gündeme gelmekte ve bununla birlikte, benzeri bir tanı tespitinin anne karnında yapılması ile başlayan sürece kıyasla literatürde oldukça az sayıda çalışma olduğu gözlemlenmektedir. Kürtaj hakkı konusunda, ebeveynlerin tutumları ve kararlarından, ülkeler arasındaki uygulama farklılıklarına, doktorlara, kliniklere ve hatta sağlık sisteminin içinde bulunduğu duruma kadar "toplumsal üreme"nin tüm bileşenlerinin detaylıca tartışılabildiği gözlemlenebiliyorken aynı bileşenlerin in vitro konusundaki sessizliği, bu alandaki farkındalık seviyesinin düşüklüğüne

işaret ederken yine buna bağlı olarak ebeveynler başta olmak üzere tüm bileşenlerdeki kültürel, sosyal, ekonomik, politik ve dini hassasiyetlerinin sosyolojik bağlamda göreliliğini de gözler önüne sermektedir.

İn vitro insan embriyosunun bulunduğu kavşak noktasının distopik bir öjenik seçim ile transhümanist gelecek beklentisinin dayanılmaz ısıtıları arasındaki konumda, tıbbi bir karar ile embriyolardan hangisinin implante edileceği, hangisinin dondurulacağı ve hangisinin de yok edileceği belirlenirken aynı zamanda embriyonun genetik yapısına müdahale ederek germ hattında değişiklik yapılabilme ihtimalinin olması, He Jiankui'nin istenmeyen (!) ikizleri (Lulu ve Nana) örneğinde olduğu üzere bir yanda resmi olarak DSÖ metinlerinde görünür hale gelerek bir daha böyle çalışmaların yapılmasını engellemek amacıyla bilimsel araştırmalar için bir ortak bilgi paylaşımı ve haberleşme hattının kurulmasına yol açarken diğer yanda bebeklerin sağlık durumları ve genetik özelliklerine karşı duyulan bilimsel ve akademik ilgiyi de beraberinde getirmektedir. Benzer şekilde dünya genelinde çeşitli biyolojik alanlarda faaliyet göstererek bulguları açık kaynak şeklinde paylaşabilen çalışma gruplarının varlığı bir yanda hayatın moleküler düzeydeki yoğun bilgisinin merkeziyetsiz bir ağ modeli içerisinde dolaşımını sağlarken diğer yanda karar alıcılar nezdinde biyogüvenlik ve biyoterörizm açısından risk teşkil etmektedir.

Bütün bunlarla birlikte çalışmada, "in vitro" teknolojisinin diğer bir boyutu olarak, çeşitli nedenlerle avantajlı ve dezavantajlı bireylerin oluşumu bağlamında bu teknolojiye erişim konusunda sorun yaşayan prototipler ortaya çıkmaktadır. Dickson, Lia ve Jurcic Davaları'nın bulgularına bakıldığında Dickson Davası ile hapisnede bulunan bir bireyin, Lia Davasında çalışan kadın bireyin ve Lia davasında hem yaşı geçkin hem de parası kısıtlı bireyin yaşadığı IVF tedavisine erişim konusunda yaşadığı sorunlar ele alınmıştır. Başvurulan konuların tesadüfi olduğu bir durumda, konuyu AİHM'ne kadar taşıyabilen bireylerin, pek çok benzer bireyi temsil edebileceği varsayımı üzerinden ÜYTE politikaları bağlamında yaratılan eşitsizliklerin en üst seviyede hukuki ve politik yansımalarının bulunması konusu, dikkat çekmektedir.

Çalışmada karşılaşılan bulgularda, S.H. Ve Diğerleri ve Lia Davalarında davalı ülkelerin savunmalarında, başvuranların başka ülkelerde taşıyıcı annelik veya yumurta / sperm bağıışı yöntemlerine ulaşabilecekleri argümanına başvurmaları ve böyle bir yolu açık bir kapı gibi göstermeleri ile incelikte çalışan bir bilgi iktidar tertibatı ortaya çıkarken iktidar, hem

nüfusun etik ve kültürel kaygıları düzenlerken hem de öznenin aktif olarak kendini karar alıcı noktada görerek ülke sınırlarının ötesinde arayışlara girmesini sağlamakta ve aynı zamanda böylesi bir yönlendirme ile bir yandan da biyokapitalist bir ülkelerarası doğum turizmine yol açmaktadır. Bu bağlamda, bahsi geçen sağlık turizminin en önemli öznesi olarak “taşıyıcı annelik”, AİHM’nde görülen ilgili davaların ortak figürü olarak ön plana çıkmaktadır. Taşıyıcı annelik kavramı ile bağlantılı olarak davaların yine ortak bir özelliği, buradaki başvuruların IVF için taşıyıcı anneliğe izine verilen bir başka ülkeye yolculuk yapmış olmalarıdır ve bu durum, konuyu uluslararası boyuta taşıyarak “uluslararası taşıyıcı anne” kavramının ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Taşıyıcı annelik ile birlikte ortaya çıkan duruma bakıldığında, yeni bir ilişki biçimi olarak değerlendiren biyososyalliğe dair işaretler bulunduğu görülmektedir.

İn vitro teknolojisinin yarattığı imkanlar ve taşıyıcı annelik figürün belirmesi ile klasik ebeveynlik kavramı rafa kalkmakta ve önceden bir çocuğun sadece biyolojik ebeveyni olabilirken günümüzde biyolojik ebeveyn (anne ya da baba), taşıyıcı anne ve sosyal ebeveyn (anne ya da baba) olmak üzere çeşitli varyasyonlarla beş adet ebeveyni olabilmektedir. Çalışmada görüldüğü üzere taşıyıcı annelik bir feragat sözleşmesiyle annelik hakkını devredebiliyorken dünyaya gelen bebekler ülkelere geri döndüklerinde vatandaşlığa dair sorunlar yaşayabilmektedir. Ayrıca, ülkeler arası sosyal ebeveynlik uygulamalarında yaşanan farklılıklar nedeniyle Paradiso ve Campanelli, A.M. ve Valdís Fjölnisdóttir ve Diğerleri Davaları örneklerinde görüldüğü üzere sosyal ebeveynlerin, dünyaya gelen çocukları sahiplenebilmeleri konusunda farklı uygulamalarla karşı karşıya kaldıkları görülmektedir.

Bütün bu, dava dosyalarında ortaya konan bulgular ışığında, biyopolitik söylemin denetleyici / düzenleyici / gözetleyici tekniklerinin, yaşam bilgisinin moleküler düzeyde yoğun birikimi ve çok çeşitli açılardan eklektik gelişiminin sağladığı kurucu etki altında bir dönüşüm içerisinde olduğuna dair izleri, bu kurucu etkinin ortaya çıkardığı çeşitli yeni özne biçimlerinin gerek uluslararası metinlerde betimlenmelerinden ve gerekse de gündelik hayatın içerisinde sosyokültürel olarak belirmelerinden anlaşılacağı gibi yine sosyolojik kurumların oluşturduğu anlam çatılarının normal – anormal, akıl – akıl dışı, yasak olan - yasak olmayan şeklindeki düzenleme motiflerinin, hayatın moleküler düzeyinin bilgisi karşısında, bu yeni özne biçimlerinin davranışlarını açıklamada yetersiz kalmalarından yola çıkarak gözlemlemek mümkündür.

Bu bağlamda, yaşam bilimleri, moleküler düzeye indikçe yeni bir epistemenin kapısını açarken, bu yeni düzlemle birlikte biyopolitiğin “yaşatan ya da ölüme terk eden” incelikli bilgi iktidar tertibatlarının bakışının “yaşatırken ya da ölüme terk ederken henüz gerçekleşmemiş moleküler riskleri de hesaplayan” şeklinde yeni bir evreye doğru yol aldığına dair bir vurgu yapılabileceği gibi tıbbileşmenin piyasa ekonomisi ile moleküler düzeyde buluşması sayesinde yeni bir söyleme doğru geçiş aşamalarının çeşitli evrelerinin yaşandığının tespitini yapabilmek de mümkündür.

Eski söylemin değişimine dair işaretleri, biyokapitalizmin moleküler düzeyde kurulmaya başlamasıyla birlikte iktidarın almaya çalıştığı önlemlerin, merkeziyetsiz, eşzamanlı ve açık kaynaklı hareketler karşısındaki tutumlarından ve kaygılarından izleyebilirken diğer yandan bu izlerin, biyoteknolojik ilerlemenin getirdiği hukuksal değişim isteklerin böylesi bir tıbbileşme neticesinde sosyolojik boyutta adaletin, etiğin ve ekonominin eski söylemi parçalandığını ve bu yeni söyleme dair arkeolojik çalışma ihtiyacının ortaya çıktığını vurgulamak gerekmektedir.

Böylesi yeni bir söylem içerisinde kurumların sosyolojik dönüşümüne “in vitro”nun etkisini, ebeveyn çeşitliliği artarken klasik aile yapısı ve çekirdek aile kavramının içinin boşalmasında, sosyal ebeveynliğin yerel hukuk ile karşı karşıya gelmesinde veya taşıyıcı annelik peşinde kurgulanan biyososyalliklere bakıldığında görülebilmektedir. Bu bağlamda, in vitro insan embriyosunun üretilmesi neticesinde ortaya çıkan öznelerin kurumların ve sosyolojik örüntülerin değerlendirilmesiyle, hayatın moleküler bilgisinin yoğun birikiminin bedeni tek parça bir bütünlük olarak gören bakışta yarattığı değişimin etkilerini ve bu değişimin imkan verdiği / zorunda bıraktığı yeni biyoiktidar tiplerinin geçiş sürecinde dahi olsa varlığına dair işaretlerin tespit edilebildiği ifade edilebilmektedir.

Son olarak, hazırlamış olduğum bu çalışma sürecinde faydalandığım hocalarımla “her tez bir soru ile başlar ama iyi bir tez mutlaka yeni bir soruyla bitmelidir” şeklindeki ifadelerinin ışığında çalışmamdan geriye bu alana dair yeni soruları bırakabildiğimi kendi adıma mutlulukla görmekteyim. Bıraktığım bu soruların başka çalışmaların sordukları yeni sorular kapsamında detaylıca tartışılabilme ihtimalinin hazırladığım teze dair en önemli fayda olarak görmekteyim. Sonuç itibarıyla soru sorabilmek, sorgulayabilmek ve yeni kavramlar üretebilmek için sürekli arayış içerisinde olmak demekse sosyal bilim, ben hala çalışmaya başladığım yerde ve aynı

soruda olduğumu ifade ederek çalışmamı tamamlamak istiyorum. Çalışmaya başladığım andaki aynı şevkle, aynı merakla, aynı kararlılıkla ve aynı umutla;

Canlılık Nedir?

Kime canlı denir?

Yaşamın kaynağı nedir?

KAYNAKÇA

- European Parliament and of the Council . (1998, 07 06). *Directive 98/44/EC of the European Parliament and of the Council of 6 July 1998 on the legal protection of biotechnological inventions*. www.eur-lex.europa.eu: <http://data.europa.eu/eli/dir/1998/44/oj> adresinden alındı
- Adelman, M., & Ruggi, L. (2016). The Sociology Of The Body. *Current Sociology Review*, 907–930. doi:10.1177/0011392115596561
- Agamben, G. (2013). *Kutsal İnsan - Egemen iktidar ve Çıplak Hayat*. (İ. Türkmen, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Akay, A. (2004). *Tekil Düşünce*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Akın, Ö., & Şahin, E. (2020). Yardımcı Üreme Teknikleri ve Hemşireliği Yaklaşımı. *Sakarya Üniversitesi Holistik Sağlık Dergisi*, 55-75.
- Armstrong, D. (1994). Bodies Of knowledge / Knowledge of Bodies. C. Jones, & R. Porter içinde, *Reassessing Foucault: Power, Medicine and the Body* (s. 17-27). London: Routledge.
- Arpacı, M. (2012-2013). Modernitenin Eşiğinde Toplumsal Cinsiyet Rejimi: Pastoral İktidar, Beden Politikaları ve Evlilik. *Doğu Batı*(63), 131-146.
- Arpacı, M. (2015). Modernleşen Türkiye'de Beden Ve Nüfus Politikaları: Hızlısıhha, Terbiye, Öjeni. *Yayınlanmış Doktora Tezi*. Ulusal Tez Arşivi - 425554.
- Arpacı, M. (2016). Foucault, Biyopolitika ve Biyatarih: Tarihsel Çalışma Alanları Olarak Tıp, Beden ve Nüfus. *ViraVerita*, 80-97.
- Arpacı, M. (2020a). Biyokapitalizm ve Beden Simsarlığı: Günümüzde Beden Ticaretinin Meslekleşmesi. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 519-546.
- Arpacı, M. (2020b). Pierre Bourdieu'nün Sosyolojisinde Beden, Cinsiyet ve Cinsellik. *İmgelem*, 245-263.
- Aslan, A. (2017). *Felsefeye Giriş*. Ankara: BB101 Yayınları.

- Aslan, S. E., & Aslan, S. (2021). Tıp Alanında Genom Düzenleme ve Etik Problemler. *ODTÜ III. Ulusal Uygulamalı Etik Kongresi Bildiriler Kitabı*, (s. 39-57). Ankara.
- Bağlı, M. (2002). Klasik Fizik (Newton Paradigmasının) İlkeleri Bağlamında Modern Bilincin ve İktidarın İmkânları: Özgürlük ve Yetkinlik. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 33-57.
- Barnack-Tavlaris, J. L. (2020). Women's Experiences Of Infertility. J. M. Ussher, J. C. Chrisler, & J. Perz içinde, *The Routledge International Handbook of Women's Sexual and Reproductive Health* (s. 205-220). Oxford: Routledge.
- Baylis, F., Darnovsky, M., Hasson, K., & Krahn, T. (2020). Human Germline and Heritable Genome Editing: The Global Policy Landscape. *The CRISPR Journal*, 365-377.
- Bozok, N. (2017). Canlılığın ve Bedenin Postmodern Tıp Pratikleriyle Yeniden Tasarlanması: Organ Nakilleri Örneği ve Moleküler Biyo-politika Tartışmaları. *VIII. Ulusal Sosyoloji Kongresi Bildiriler Kitabı - Farklılıklar, Çatışmalar ve Eylemlilikler Çağında Sosyoloji* (s. 175-180). Ankara: Sosyoloji Derneği.
- Bozok, N. (2020). Rosi Braidotti'nin Düşüncesinde Beden Farklarının Açtığı Yaralar ve Yaşamların Birbirine Kavuşması Arzusu. G. Demez, M. Timurturkan, & C. Ertan içinde, *Bedenin Sosyolojisi: Gündelik Hayatın Cisimleşme Deneyimleri, Tibbileştirme ve Dijital Gözetim* (s. 221-238). İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Brooks, S. (2005). Biotechnology and the Politics of Truth: From the Green Revolution to an Evergreen Revolution. *Sociologia Ruralis*, 360-379.
- Brüstle / Greenpeace, No: C-34/10 (Court Of Justice Of The European Union 10 18, 2011).
- Case Of A.M. / Norway, No: 30254/18 (The European Court of Human Rights 03 24, 2022). <https://hudoc.echr.coe.int/tur?i=001-216348> adresinden alındı
- Case Of Costa and Pavan / Italy, No: 54270/10 (The European Court of Human Rights 02 11, 2013). <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-112993> adresinden alındı
- Case Of D. And Others / Belgium, 29176/13 (The European Court of Human Rights 07 08, 2014). <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-169134> adresinden alındı

- Case Of Dickson / The United Kingdom, No: 44362/04 (The European Court of Human Right 12 04, 2007). <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-83788> adresinden alındı
- Case of Evans / The United Kingdom, No: 6339/05 (The European Court of Human Rights 04 10, 2007). <https://hudoc.echr.coe.int/tur?i=001-80046> adresinden alındı
- Case Of Foulon And Bouvet / France, 9063/14, 10410/14 (The European Court of Human Rights 21 Temmuz, 2016).
- Case of Jurcic / Croatia, No: 54711/15 (The European Court of Human Rights 02 04, 2021). <https://hudoc.echr.coe.int/tur?i=001-207633> adresinden alındı
- Case Of Knecht / Romania, No: 10048/10 (The European Court of Human Rights 02 11, 2013). <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-113291> adresinden alındı
- Case Of Labassee / France, No: 65941/11 (The European Court of Human Rights 06 26, 2014). <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-145180> adresinden alındı
- Case Of Laborie / France, No: 44024/13 (The European Court of Human Rights 02 19, 2017). <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-170369> adresinden alındı
- Case of Lia / Malta, No: 8709/20 (The European Court of Human Rights 05 05, 2022). <https://hudoc.echr.coe.int/tur?i=001-217115> adresinden alındı
- Case of Mennesson / France, No: 65192/11 (The European Court of Human Rights 06 26, 2014). <https://hudoc.echr.coe.int/tur?i=001-153629> adresinden alındı
- Case of Nedescu / Romania, No: 70035/10 (The European Court of Human Rights 04 16, 2018). <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-180293> adresinden alındı
- Case Of Paradiso and Campanelli / Italy, No: 25358/12 (The European Court of Human Rights 01 24, 2017). <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-170359> adresinden alındı
- Case of Parrillo / Italy, No: 46470/11 (The European Court of Human Rights 08 27, 2015). <https://hudoc.echr.coe.int/tur?i=001-163027> adresinden alındı
- Case Of S.H. and Others / Austria, 57813/00 (The European Court of Human Rights 11 03, 2011). <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-107325> adresinden alındı

- Case Of Valdís Fjölnisdóttir And Others / Iceland, No: 71552/17 (The European Court of Human Rights 05 18, 2021). <https://hudoc.echr.coe.int/tur?i=001-209992> adresinden alındı
- Case Of Vo / France, No: 53924/00 (The European Court of Human Rights 07 08, 2004). <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61887> adresinden alındı
- Conrad, P. (2007). *The Medicalization of Society: On the Transformation of Human Conditions into Treatable Disorders*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- Conrad, P., & Schneider, J. W. (1992). *Deviance And Medicalization : From Badness To Sickness*. Philadelphia: Temple University Press.
- Cooper, M. (2008). *Life as Surplus - Biotechnology and Capitalism in the Neoliberal Era*. Seattle: University of Washington Press.
- Cornell, C., & Mears, A. (2018). Bourdieu and the Body. T. Medvetz, & J. J. Sallaz içinde, *Pierre Bourdieu* (s. 561-576). Oxford: Oxford University Press.
- Counsil Of Europe. (1997, 04 11). *Convention on Human Rights And Biomedicine*. www.coe.int: <https://rm.coe.int/168007cf98> adresinden alındı
- Çelik, E. E. (2017). İnsan Ve Sonrası. *Felsefi Düşün Akademik Felsefe Dergisi*, 1-15.
- Çil, H. (2017). Toplumsal Dünyanın Bedensel Temelleri: Durkheim, Simmel ve Weber Sosyolojisinde Bedenin Yeri. *SEFAD*, 449-464.
- De La Durayente, L. (2009). *Giorgio Agamben: A Critical Introduction*. Stanford: Stanford University Press.
- Descartes, R. (2009). *Yöntem Üzerine Konuşmalar*. Ankara: Alter Yayıncılık.
- Douglas, M. (1996). *Natural Symbols: Explorations in Cosmology*. London: Routledge.
- Dreyfus, H. L., & Rabinow, P. (1983). *Michel Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics*. Chigago: The University Of Chigago Press.
- DSÖ. (2021). *WHO Expert Advisory Committee on Developing Global Standards for Governance and Oversight of Human Genome Editing*. *Human Genome*. Ağustos 07, 2022 tarihinde <https://www.who.int/publications/i/item/9789240030404> adresinden alındı

- Duman, M. (2014). Heidegger'in Dünya Fenomeni . *Felsefe Dünyası*, 132-149.
- ECHR. (2022, 11 25). *Overview of the Court's case-law 2021*. www.echr.coe.int: https://www.echr.coe.int/Documents/Short_Survey_2021_ENG.pdf adresinden alındı
- Erdinç, T. (2019). *Beden Felsefesi Hiç Olanaklı Mıdır? Yayınlanmış Yüksek Lİsans Tezi*. Ulusal Tez Arşivi - 567719.
- Erkızan, H. N. (2003). Aristoteles. A. Cevizci içinde, *Felsefe Ansiklopedisi Cilt 1*. İstanbul: Etik Yayınları.
- Esenyel, Z. M. (2016). *Fenomenolojide Beden Problemi: Husserl, Sartre VE Merleau-Ponty. Yayınlanmış Doktora Tezi*. Ulusal Tez Merkezi - 445177.
- European Commission. (2001). *Stem Cells: Promises and Precautions*. Brüksel.
- European Commission. (2022, 05 10). *Horizon Europe Work Programme 2021-2022*. www.ec.europa.eu: https://ec.europa.eu/info/funding-tenders/opportunities/docs/2021-2027/horizon/wp-call/2021-2022/wp-13-general-annexes_horizon-2021-2022_en.p adresinden alındı
- Foucault, M. (1988). Power and Sex. L. Kritzman içinde, *Politics, Philosophy, Culture: Interviews and Other Writings, 1977–1984* (s. 110-124). New York: Routledge.
- Foucault, M. (2001). The Birth of Social Medicine. J. D. Faubion içinde, *Power* (s. 134-156). New York: The New Press.
- Foucault, M. (2002). *Toplumunu Savunmak Gerekir*. (Ş. Aktaş, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Foucault, M. (2007). *Cinselliğin Tarihi*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2011(a)). *Seçme Yazılar 1: Entelektüelin Siyasi İşlevi*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2011(b)). *Seçme Yazılar 5 - Felsefe Sahnesi*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2012). *Seçme Yazılar 4: İktidarın Gözü*. (I. Ergüden, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2013). *Güvenlik, Toprak Nüfus - College de France Dersleri (1977-1978)*. (F. Taylan, Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

- Foucault, M. (2014 (a)). *Kliniğin Doğuşu: Tıbbi Bilginin Arkeolojisi*. (Ş. Ünsaldı, Çev.) Ankara: Epos Yayınları.
- Foucault, M. (2014 (b)). *Seçme Yazılar 2: Özne ve İktidar*. (I. Ergüden, & O. Akınhay, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2015). *Biyopolitikanın Doğuşu - College de France Dersleri (1978-1979)*. (A. Tayla, Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Foucault, M. (2019). *Hapishanenin Doğuşu*. (M. A. Kılıçbay, Çev.) Ankara: İmge Yayınevi Yayınları.
- Frank, A. (1999). For A Sociology Of The Body: An Analytical Review. M. Featherstone, M. Hepworth, & B. S. Turner içinde, *The Body : Social Process and Cultural Theory* (s. 36-102). London: SAGE Publications Ltd.
- Franklin, S. (2005). STEM CELLS R US: Emergent Life Forms and the Global Biological. A. Ong, & S. J. Collier içinde, *GLOBAL ASSEMBLAGES: Technology, Politics and Ethics as Anthropological Problems* (s. 59-78). Malden, MA: Blackwell Publishing.
- Frost, S. (2015). The Laborious Tissue. *BioSocieties*, 495-499. doi:10.1057/biosoc.2015.39
- Genel, K. (2006). The Question of Bio-power: Foucault and Agamben. *Rethinking Marxism: A Journal of Economics, Culture & Society*, 43-62. doi:10.1080/08935690500410635
- GISAID. (2022, 12 02). *Genome Sequences From Human Cases Of COVID-19* .
www.gisaid.org: <https://gisaid.org/submission-tracker-global/> adresinden alındı
- Haraway, D. (2006). *Siborg Manifestosu: Geç Yirminci Yüzyılda Bilim, Teknoloji ve Sosyalist-Feminizm*. (O. Akınhay, Çev.) İstanbul: Agora Kitaplığı.
- International Stem Cell Corporation / Comptroller General of Patents, Designs and Trade Marks, C-364/13 (Court Of Justice Of The European Union 12 18, 2014).
- Işık, E. İ. (1998). *Beden ve Toplum Teorisi Öznenin Sosyolojisinden Bedenin Sosyolojisine*. İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi.
- Işık, E. İ. (1998). *Beden Toplum Kuramı*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Işık, E. İ. (1998, Şubat). *Beden ve Toplum Teorisi Öznenin Sosyolojisinden Bedenin Sosyolojisine. Yayınlanmış Doktora Tezi - 71827*. İstanbul: Ulusal Tez Arşivi.

- Kara, Z. (2016). Beden Sosyolojisinde Ölüm Sosyolojisine: İnterdisipliner Bir Yaklaşım. K. Canatan içinde, *Beden Sosyolojisi* (s. 23-43). İstanbul: Açılım Kitap.
- Kaya, İ. (2019). Logos'a Karşılık İyinin ve Kötünün Ötesinde. B. Turner içinde, *Beden ve Toplum* (s. ix-xxiii). Ankara: NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK.
- Kayalar, G. (tarih yok). Edmund Husserl, Jean Paul Sartre Ve Maurice Merleau – Ponty'nin Beden Problemine Yaklaşımları.
- Keleş, Ş. (2018). İnsanda Bilinç AktarımıI: İnsani Değerlerin Ötesine Geçiş Mi? *ODTÜ III. Ulusal Uygulamalı Etik Kongresi Özet Bildiriler Kitabı*, (s. 106-108). Ankara.
- Kelly, M. (2010). International Biopolitics: Foucault, Globalisation and Imperialism. *Theoria: A Journal of Social and Political Theory*, 1-26. doi:10.3167/th.2010.5712301
- Kelly, M. (2013). *Foucault's History of Sexuality Volume I, The Will to Knowledge*. Edinburg: Edinburg University Press Ltd.
- Kelly, M. (2014). *Foucault and Politics - A Critical Introduction*. Edinburg: Edinburg University Press.
- Keskin, F. (1999). Söylem, Arkeoloji ve İktidar. *Doğu - Batı*, 15-24.
- Körlü, A. (2005). Avrupa İrkçılığı ve Beden Politikaları. *Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul: Ulusal Tez Arşivi- No:417891.
- Köse, S. B., Sur, Ü., Yirun, A., Balcı, A., Gümüsel, B. K., & Erkekoğlu, P. (2020). CRISPR-Cas9 Teknolojisi, Güvenliliği ve Etik Açından Değerlendirilmesi. *Literatür Eczacılık Bilimleri Dergisi*, 50-64. doi:10.5336/pharmsci.2019-70581
- Kurtoğlu, A. (2018). Sentetik Biyolojiden Kendin Yap Biyolojiye: Etik Sorunlar Üzerine. *III. Ulusal Etik Kongresi* (s. 112-113). Ankara: ODTÜ.
- Lemke, T. (2011). Beyond Foucault - From Biopolitics to the Government of Life. U. Bröckling, S. Krasmann, & T. Lemke içinde, *Governmentality- Current Issues and Future Challenges* (s. 165-184). New York: Routledge.
- Lemke, T. (2011). *Biopolitics -An Advanced Introduction*. New York: New York University Press.
- Lemke, T. (2017). *Biyopolitika*. (U. Özmakas, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.

- Matur, İ., & Solmaz, S. (2011). Kök Hücre Üretiminde Güncel Yaklaşımlar. *Arşiv Kaynak Tarama Dergisi*, 168-186.
- McNay, L. (2012). Foucaultcu Beden ve Deneyimin Dışlanması . *Cogito (70-71)*, 315-332.
- Mitchell, R., & Waldby, C. (2010). National Biobanks: Clinical Labor, Risk Production, and the Creation of Biovalue. *Science, Technology, & Human Values*, 330-355. doi:10.1177/0162243909340267
- Morini, C., & Fumagalli, A. (2010). Life put to work: Towards a life theory of Value. *Ephemera*, 234-252.
- Murray, A., & Whyte, J. (2011). *The Agamben Dictionary*. Edinburgh: Edinburgh University Press Ltd.
- Narvaez, R. F. (2006). Embodiment, Collective Memory and Time. *Body & Society*, 51-73. doi:10.1177/1357034X06067156
- Nazlı, A. (2005). 'Görünmeyen Beden'den 'Görünen Beden'e: Beden'in Soyolojisi. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 71-87.
- Nazlı, A. (2009). Sosyolojik Bakışın Eşiğindeki Beden. *Toplumbilim - Beden Sosyolojisi Özel Sayısı*, 61-68.
- Nietzsche, F. (2016). *Böyle Söyledi Zerdüşt*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ojakangas, M. (2005). Impossible Dialogue on Biopower: Agamben and Foucault. *Foucault Studies*, 5-28.
- Özdil, K. (2018). Aşağıdan Biyopolitika: Biyoiktidarın Yeni Çağı ve "Yaşam Siyaseti". O. Kartal içinde, *Biyopolitika (Cilt- 2)- Foucault'dan Günümüze Biyopolitikanın İzdüşümleri* (s. 259-297). İstanbul: NotaBene Yayıncılık.
- Özmkas, U. (2014). Foucault: İktidardan Biyoiktidara. *Cogito 70 -71*, 53-81.
- Özmkas, U. (2016). *Biyopolitika Kavramına Dair Bir Soruşturma*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- Özmkas, U. (2020). İKTİDAR: YOLLARI ÇATALLANAN BAHÇE. *Felsefi Düşün Akademik Felsefe Dergisi*, 206-235.

- Patton, P. (2007). Agamben and Foucault on Biopower and Biopolitics. M. Calarco, & S. DeCaroli içinde, *Giorgio Agamben: Sovereignty And Life* (s. 203-218). Stanford: Stanford University Press.
- Potts, A. (2006). Embodiment. A. Harrington, B. Marshall, & H.-P. Muller içinde, *Encyclopedia of Social Theory* (s. 164-166). New York: Routledge.
- Rabinow, P. (2005). Artificiality and Enlightenment: From Sociobiology to Biosociality. J. X. Inda içinde, *Anthropologies Of Modernity: Foucault, Governmentality, And Life Politics* (s. 181-193). Oxford: Blackwell Publishing Ltd. doi:10.1002/9780470775875.CH7
- Rajan, K. S. (2003). Genomic Capital: Public Cultures and Market Logics of Corporate Biotechnology. *Science As Culture*, 87-121. doi:10.1080/0950543032000062272
- Rajan, K. S. (2012). *Biyokapital Genom - Sonrası Hayatın Kuruluşu*. (A. D. Temiz, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
- Revel, J. (2005). *Michel Foucault Güncelliğin Bir Ontolojisi*. İstanbul: Otonom Yayıncılık.
- Revel, J. (2012, Yaz). Kimlik, Doğa, Yaşam: Üç Biyopolitika Yapıbozumu. (Ş. Öztürk, Dü.) *Cogito Sayı 70-71 Michel Foucault*, s. 9-20.
- Robertson, H., & Travaglia, J. (2012, 07 02). *Racial ideology and the production of knowledge about health*. Darkmatter101.org: <http://www.darkmatter101.org/site/2012/07/02/racial-ideology-and-the-production-of-knowledge-about-health/> adresinden alındı
- Rose, N. (2001). The Politics of Life Itself. *Theory, Culture & Society*, 1-30.
- Rose, N. (2007). Molecular Biopolitics, Somatic Ethics and the Spirit of Biocapital. *Social Theory & Health*, 5, 3-29. doi:10.1057/palgrave.sth.8700084
- Rose, N. (2007). *The Politics of Life Itself: Biomedicine, Power, and Subjectivity in the Twenty-First Century*. New Jersey: Princeton University Press.
- Rose, N., & Rabinow, P. (2006). Biopower Today. *BioSocieties* (2006), 1,, 1, 195–217. doi:10.1017/S1745855206040014

- Samsunlu, E. T. (2021). Gen Terapisinde CRISPR-Cas9. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 574-580. doi:10.34087/cbusbed.905029
- Shilling, C. (2003). *The Body And Sociol Theory*. London: SAGE Publications Ltd.
- Shilling, C. (2005). *The Body in Culture, Technology and Society*. London: SAGE Publications Ltd.
- Shilling, C. (2007). Sociology And The Body: Classical Traditions And New Agendas. *Sociological Review*, 1-18. doi:10.1111/j.1467-954X.2007.00689.x
- Shilling, C. (2016). *The Body - A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Shipman, S. L., Nivala, J., Macklis, J. D., & Church, G. M. (2017). CRISPR–Cas encoding of a digital movie into the genomes of a population of living bacteria. *Nature*, 345-349. doi:10.1038/nature23017
- Slatman, J. (2020). The Körper-Leib Distinction. G. Weiss, A. V. Murphy, & G. Salamon içinde, *50 Concepts For A Critical Phenomenology* (s. 203-209). Evanston, Illinois: Northwestern University Press.
- Smith, P. (2001). *Cultural Theory*. Oxford: Blackwell Publishing Ltd .
- Synnott, A. (2002). *The Body Social: Symbolism, Self and Society*. London: Routledge.
- Şişman, N. (2006). *Emanetten Mülke - Kadın Beden Siyaset*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Tauscher, S. (2015). Genetik Teknolojisinin Siyasi ve Etik Sınırları: Genetiği Yönetmek. *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi*, 1-12. doi:10.25272/j.2149-8539.2015.1.1.01
- Tekinalp, Ü. (2016, Nisan 16). *Kök Hücrenin Patentlenebilirliği Konusunda Çeşitli Raporlar*. www.bilimakademisi.org: <https://bilimakademisi.org/kok-hucrenin-patentlenebilirligi-konusunda-cesitli-raporlar-unal-tekinalp/> adresinden alındı
- Tierney, T. (2016). Toward an Affirmative Biopolitics. *Sociological Theory*, 358-381. doi:DOI: 10.1177/0735275116678998
- Timurturkan, M. G. (2008). Felsefi Bedenden Sosyolojik Bedene. *Ethos: Felsefe ve Toplumsal Bilimlerde Diyaloglar*, 1-14.

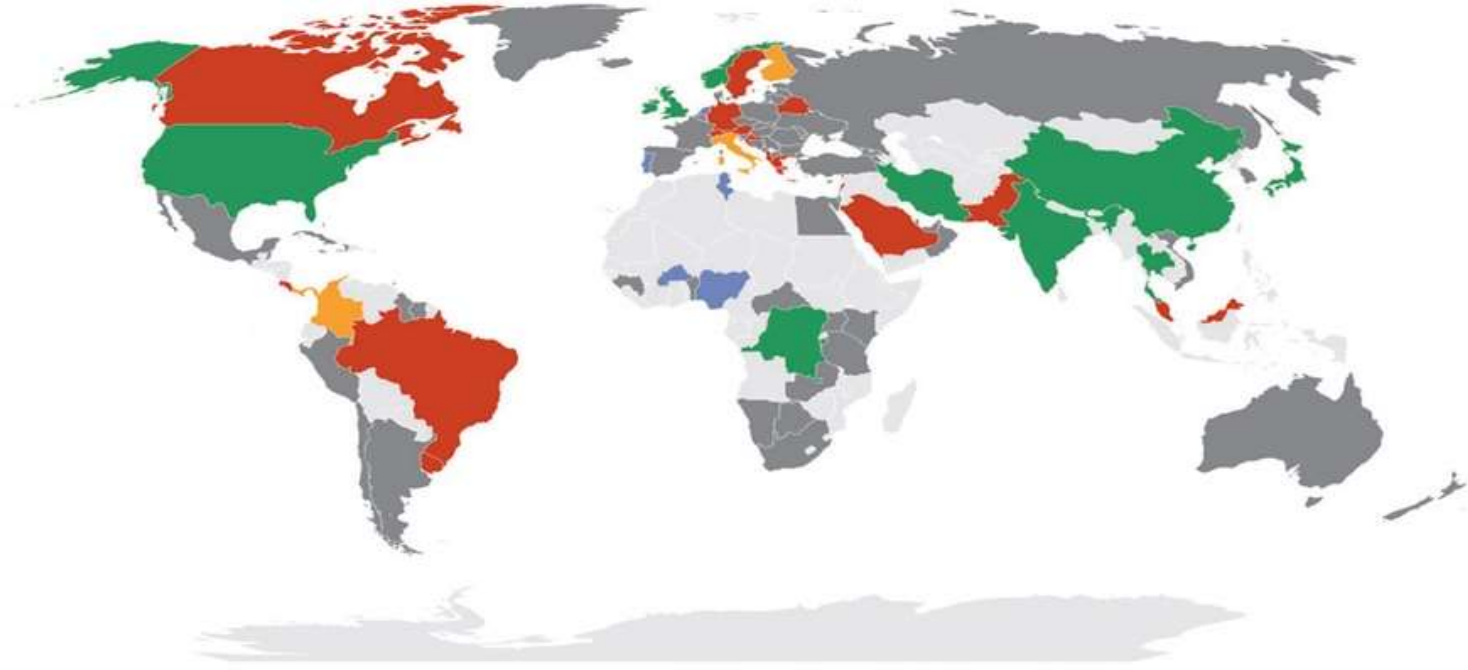
- Timurturkan, M. G. (2009). İktidarın Nesnesi Olarak Beden. *Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi*. Ulusal Tez Merkezi - 229349.
- Timurturkan, M. G. (2015). Tıbbi Söylem, Gündelik Hayat ve İktidar: Şişmanlığın Medya Aracılığıyla Tıbbileştirilmesi. *Yayınlanmış Doktora Tezi*. Ulusal Tez Arşivi - 407431.
- Turner, B. S. (1999). Recent Developments In The Theory Of The Body. M. Featherstone, M. Hepworth, & B. S. Turner içinde, *The Body : Social Process and Cultural Theory* (s. 1-35). London: SAGE Publications Ltd.
- Turner, B. S. (2008). *The Body & Society- Explorations in Social Theory*. London: SAGE Publications Ltd.
- Turner, B. S. (2011). *Tıbbi Güç ve Toplumsal Bilgi*. (Ü. Tatlıcan, Çev.) Bursa: Sentez Yayıncılık.
- Turner, B. S. (2020). *Beden ve Toplum - Sosyal Teoride Arayışlar*. (İ. Kaya, Çev.) Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- TÜBA. (2011). *Kök Hücre Biyolojisi ve Klinik Uygulamalar*. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.
- Türk Tabipler Birliği. (2020, 05 07). *Kök Hücre Araştırmaları ve Tedavilerine İlişkin Bildirge*. www.ttb.org.tr: <https://www.ttb.org.tr/555yi44> adresinden alındı
- Unesco. (1997, 11 11). *Universal Declaration on the Human Genome and Human Rights*. www.unesco.org: <https://www.unesco.org/en/legal-affairs/universal-declaration-human-genome-and-human-rights> adresinden alındı
- Walby, C. (2000). *The Visible Human Project: Informatic Bodies and Posthuman Medicine*. London: Routledge.
- Waldby, C. (2002). Stem Cells, Tissue Cultures and the Production of Biovalue. *An Interdisciplinary Journal for the Social Study of Health, Illness and Medicine*, 305-323. doi:10.1177/136345930200600304
- Waldby, C., & Mitchell, R. (2006). *Tissue Economies: Blood, Organs, and Cell Lines in Late Capitalism*. Durham: Duke University Press.

- World Health Organisation. (2021, 07 12). *WHO Expert Advisory Committee on Developing Global Standards for Governance and Oversight of Human Genome Editing. Human Genome Editing: Position Paper.* www.who.int: <https://www.who.int/publications/i/item/9789240030060> adresinden alındı
- Yu, J., & Lui, J. (2009). The New Biopolitics. *Journal of Academic Ethics*, 287-296. doi:10.1007/s10805-009-9098-8
- Zola, I. K. (1972). Medicine As An Institution Of Social Control. *The Sociological Review*, 20(4), 487–504. doi:10.1111/j.1467-954x.1972.tb00220.x

ŞEKİLLER

Şekil 1: 96 Ülkede İnsan Germ Hattı Genomunun Düzenlenmesine İlişkin Politikalar (Üreme Dışı-Ülkesel Dağılım)

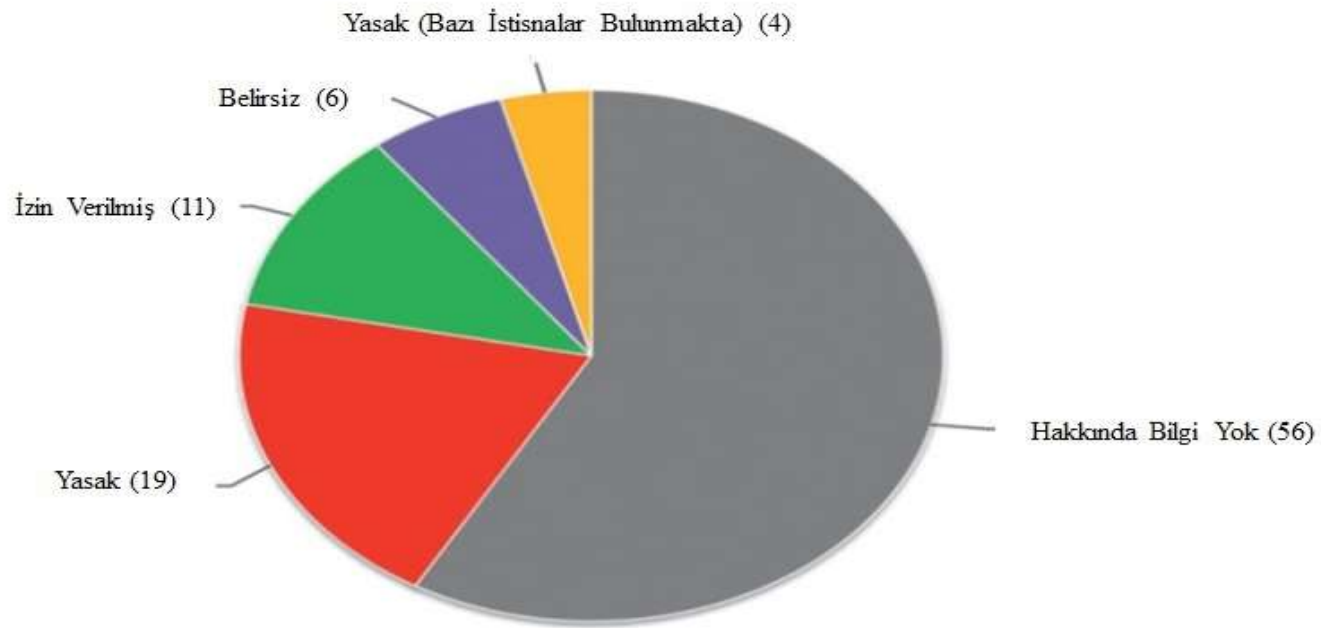
■ Yasak ■ Yasak (Bazı İstisnalar Bulunmakta) ■ İzin Verilmiş ■ Belirsiz ■ Hakkında Bilgi Yok ■ Araştırma Kapsamında Değil

Kaynak: (Baylis, Darnovsky, Hasson, & Krahn, 2020, s. 374)

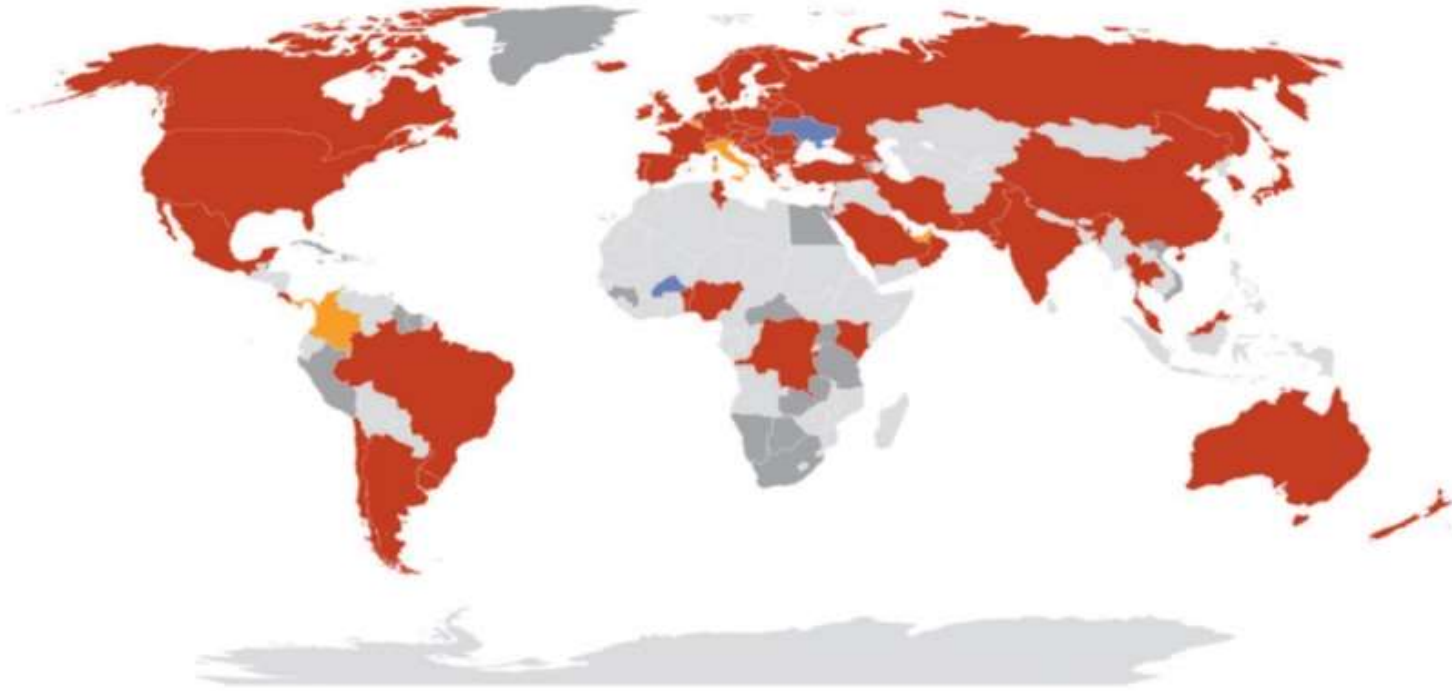
Şekil 2: 96 Ülkede İnsan Germ Hattı Genomunun Düzenlenmesine İlişkin Politikalar (Üreme Dışı-Genel Dağılım)

Kaynak: (Baylis, Darnovsky, Hasson, & Krahn, 2020, s. 371)

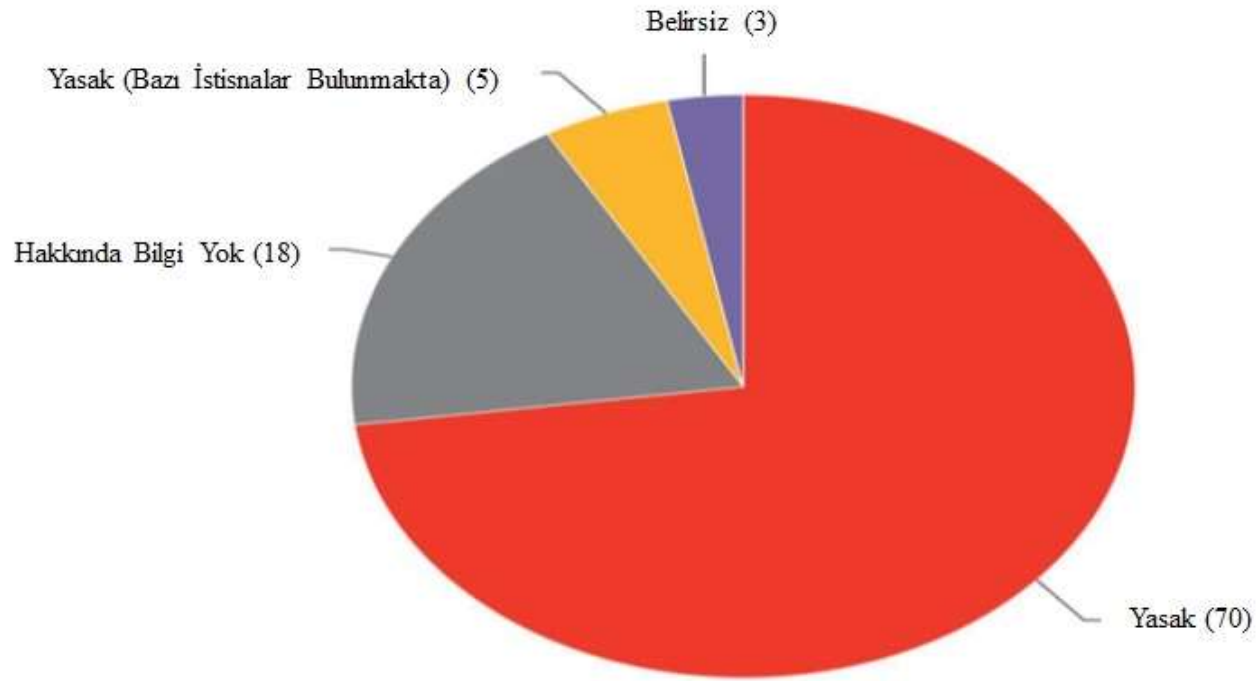
Şekil 3: 96 Ülkede İnsan Germ Hattı Genomunun Düzenlenmesine İlişkin Politikalar (Üreme İçin-Ülkesel Dağılım)

■ Yasak
 ■ Yasak (Bazı İstisnalar Bulunmakta)
 ■ İzin Verilmiş
 ■ Belirsiz
 ■ Hakkında Bilgi Yok
 ■ Araştırma Kapsamında Değil

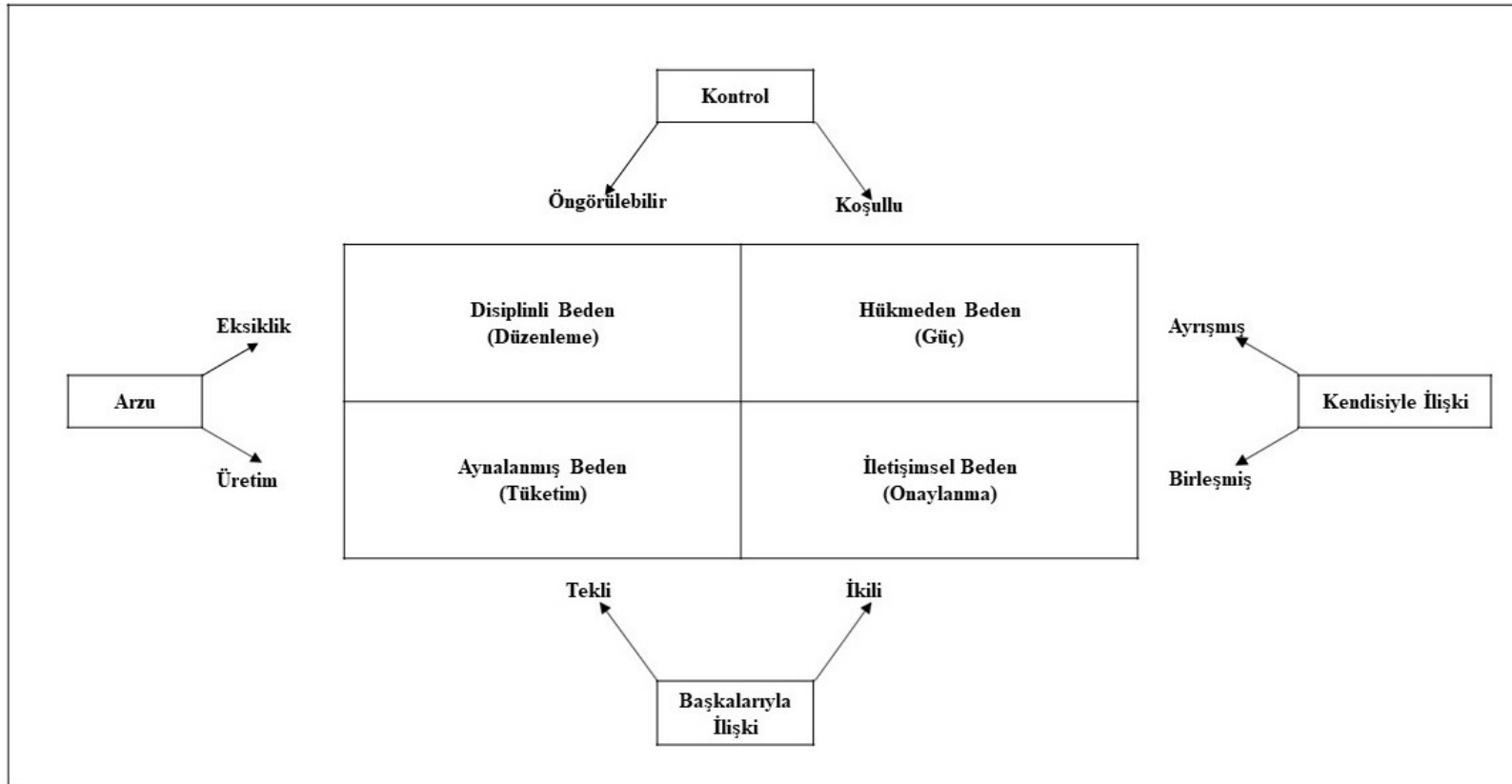
Kaynak: (Baylis, Darnovsky, Hasson, & Krahn, 2020, s. 373)

Şekil 4: 96 Ülkede İnsan Germ Hattı Genomunun Düzenlenmesine İlişkin Politikalar (Üreme İçin-Genel Dağılım)

Kaynak: (Baylis, Darnovsky, Hasson, & Krahn, 2020, s. 372)

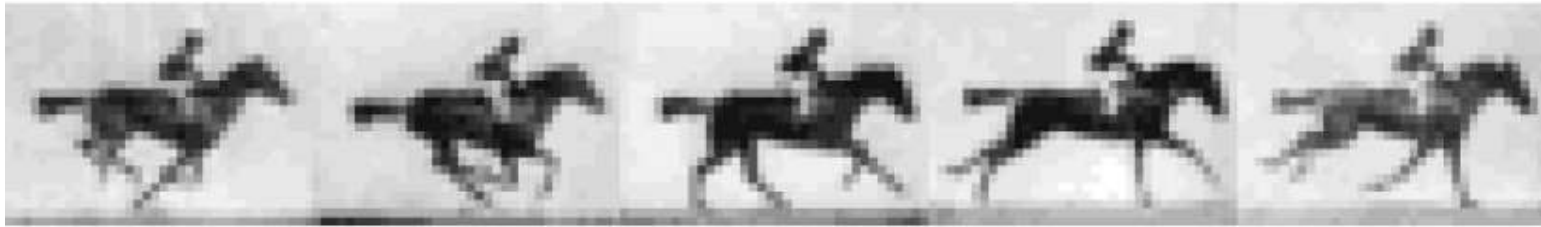
Şekil 5 Frank'e Göre Aksiyon Halindeki Bedenin Kullanım Tipolojileri

Kaynak: (Synnott, 2002, s. 239)

Şekil 6: Ecoli Bakterilerine Kodlanan ve Geri Çağırılan Fotoğraf Kareleri

Kodlanan GIF

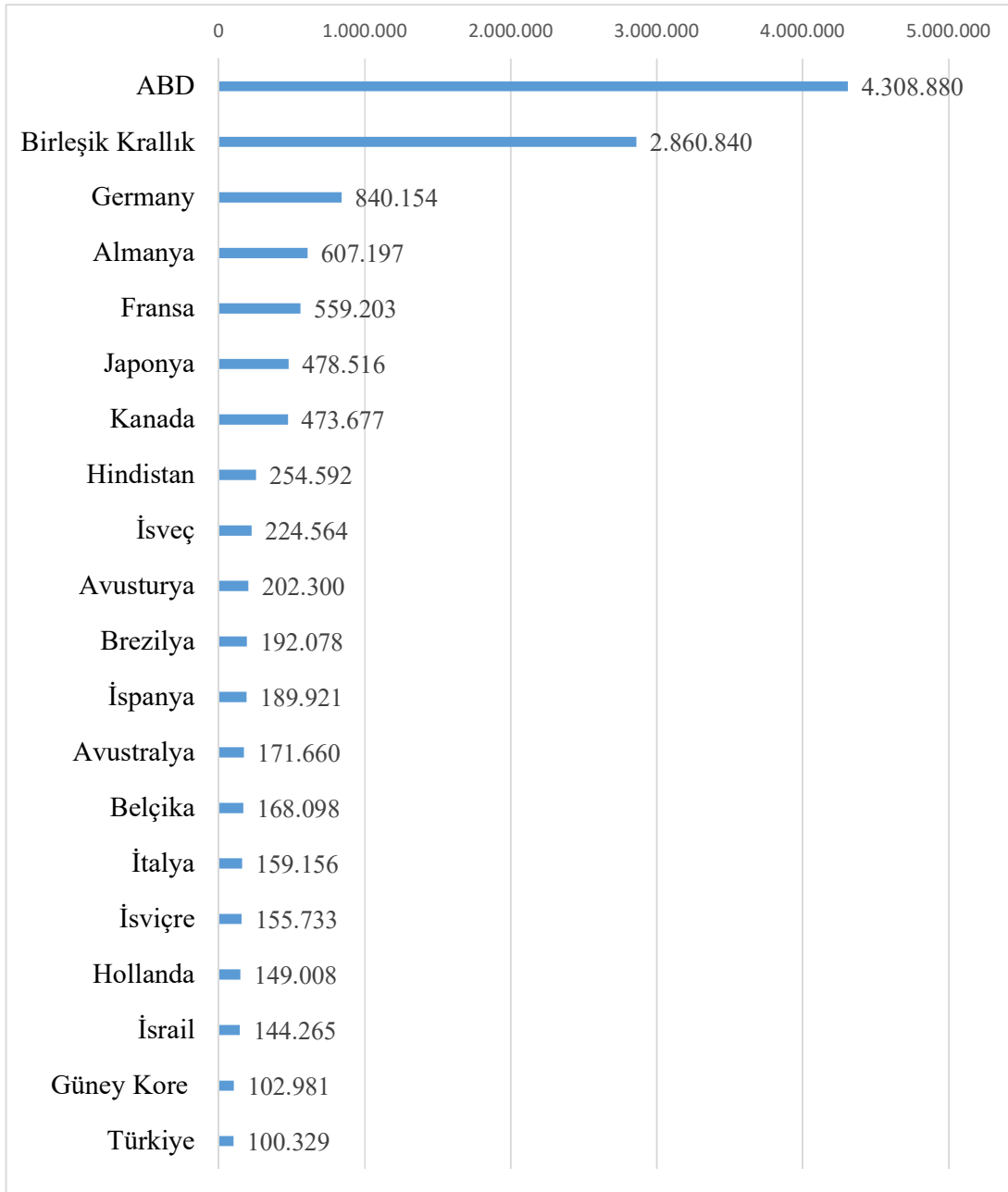

Geri Çağırılan GIF

Kaynak: (Shipman, Nivala, Macklis, & Church, 2017, s. 348)

Şekil 7: Ülkelerce Paylaşılan Sars-COV-2 Genom Sekansları (İlk 20 Ülke)

Kaynak: (GISAID, 2022)